

HOOFDSTUK 5

HERMAN DERK, STICHTING VOOR DE LANDBOUW EN LANDBOUWSCHAP 1945-1960

5.1 INLEIDING

Na de bevrijding stond Nederland in het teken van de ordening van het bedrijfsleven. De overheid koesterde hierover hoge verwachtingen en was voornemens om via de Wet op de Bedrijfsorganisatie (WBO), waarin aan de overheid een belangrijke invloed werd toegekend, het bedrijfsleven strikter dan vóór de Tweede Wereldoorlog te ordenen. Werkgeversorganisaties wilden de overheid echter zoveel mogelijk op een afstand houden, werknemersbonden daarentegen zagen deze ordening als een mogelijkheid om beslissingsbevoegdheid te verwerven op de economische besluitvorming in het bedrijfsleven. Deze tegenstellingen werden weerspiegeld binnen de Stichting van de Arbeid, een samenwerkingsorgaan tussen de centrale werkgevers- en werknemersorganisaties dat twee dagen na de bevrijding in het leven was geroepen. Gedurende de eerste vijf jaar van haar bestaan slaagden de werkgeversorganisaties er in te voorkomen dat de WBO ingang vond in het bedrijfsleven. Van de verwachting dat het Nederlandse bedrijfsleven overspoeld zou worden met een netwerk van bedrijf- en productschappen kwam weinig terecht.¹

Dit lag anders in de agrarische sector waar zowel de boeren- als de landarbeidersorganisaties voorstanders waren van de totstandkoming van een publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie voor de landbouw. De periode van 1945 tot 1960 stond dan ook in het teken van de samenwerking tussen boeren en landarbeiders binnen één verband, aanvankelijk de Stichting voor de Landbouw en vanaf 1954 het Landbouwschap (LBS). De Stichting voor de Landbouw had als taak, naast het voorbereiden van de instelling van het LBS, de belangen van boeren en landarbeiders zo goed mogelijk te behartigen. Het meest kenmerkende verschil tussen de Stichting voor de Landbouw en het LBS was dat de Stichting een privaatrechtelijk orgaan en het LBS een publiekrechtelijk orgaan was, ingesteld door de overheid. Karakteristiek voor een publiekrechtelijk bedrijfsorgaan is dat het draagvlak wordt gevormd door privaatrechtelijke organisaties waarvan het lidmaatschap vrijwillig is. Op dit privaatrechtelijke fundament is het publiekrechtelijke bedrijfsorgaan gebouwd. Hiervan is het lidmaatschap echter niet vrijwillig. Een dergelijk orgaan, in dit geval het LBS, heeft de mogelijkheid regelingen en heffingen dwingend op te leggen aan de bedrijfsgenoten en is daarmee een vorm van overheid. De rol van de

nationale overheid is beperkt. Wel is de voorzitterskeuze onderworpen aan goedkeuring door de regering; deze heeft tevens het recht bestuursvergaderingen bij te wonen.²

Ook de besluitvorming veranderde tengevolge van de publiekrechtelijke status. Terwijl in de Stichting voor de Landbouw de raadpleging van de eigen achterban een belangrijke rol speelde, dienden de bestuursleden in het Landbouwschap besluiten te nemen zonder last of ruggespraak. Praktisch betekende dit dat het bestuur van het LBS besliste bij meerderheid van stemmen, terwijl in de Stichting voor de Landbouw iedere participerende organisatie autonoom was en daardoor in staat, een voorliggende meerderheidsopvatting te blokkeren.

Het LBS zette in grote lijnen het beleid van zijn voorganger voort. Om die reden is de aandacht voor de ontwikkelingen binnen en tussen de boeren- en landarbeidersorganisaties speciaal gericht op de periode van de Stichting voor de Landbouw (1945-1954).

Welke rol speelden de afgevaardigden van de onderscheiden organisaties hierin met betrekking tot de totstandkoming van het Landbouwschap? Wat was de invloed van de Stichting voor de Landbouw op het door de regering gevoerde landbouwbeleid?

De visie van Herman Derk over de plaats van de landbouw, zowel in de samenleving als ten opzichte van de overheid, loopt als een rode draad door de weer te geven ontwikkelingen. Op welke wijze trachtte hij invloed uit te oefenen op de in gang te zetten en gezette ontwikkelingen, de voortgang daarvan en in welke mate slaagde hij hierin? Dit hoofdstuk begint dan ook met een korte weergave van de visie van Herman Derk op de landbouw na de oorlog.

5.2 HERMAN DERKS VISIE OP DE LANDBOUW

Herman Derk ging uit van de eenvoudige waarheid dat de mens moet eten en dat daarvoor de landbouw, en dus de boer, onmisbaar is. Dit hadden de twee wereldoorlogen overtuigend aangetoond. Akkerbouwproducten, met name granen en aardappelen, had hij altijd gezien als de basis voor voeding van mens en dier.³ Dit was bevestigd door ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog toen bleek dat de noodgedwongen omschakeling van vet en dierlijk voedsel naar een meer vezelrijk menu zonder nadelige gevolgen voor de volksgezondheid was verlopen.⁴

Aangezien de landbouwproductie afhankelijk was van natuurlijke factoren zoals bodemgesteldheid en weersinvloeden was het volgens Herman Derk de taak van de overheid om de landbouw te beschermen, zoals trouwens wereldwijd plaatsvond. Overheidsbescherming kwam niet alleen ten goede aan de bestaanszekerheid van de boer, ook aan de consument. Deze was door een min of meer verzekerde landbouwproductie gevrijwaard van heftige

prijsschommelingen voor de meest vitale voedingsmiddelen die bij een vrije markt zouden ontstaan.

Vanuit zijn opvattingen over de akkerbouw als basis voor de voedselvoorziening kon hij weinig waardering opbrengen voor de veredelingsveehouderij, met name de bedrijven in de kippen- en varkensteelt. Hij zag deze bedrijven als industriële bedrijven die zich in hoofdzaak richtten op de omzetting van uit het buitenland aangevoerde plantaardige grondstoffen in dierlijke producten, die dan weer grotendeels geëxporteerd werden.⁵ Volgens oud-medewerker van de Stichting voor de Landbouw, dr. F.W.J. Kriellaars, had Herman Derk in het DB van de Stichting verklaard: 'Als het moeilijkheden met de afzet geeft dan moeten we die afzet maar vergeten. Dat was de consequentie. En die aanvaardde hij ook.'⁶

Opmerkelijk was dat Herman Derk als liberaal na de Tweede Wereldoorlog koos voor de geleide economie en daarmee voor overheidsinvloed op de landbouw. Een publicatie in 1951 kan licht werpen op zijn standpunt. 'Sedert 1837...zien wij een beleid dat steeds om twee polen draait: *zelfwerkzaamheid en Overheidsbemoeiing*. De aandacht, die nu eens op het ene, dan weer op het andere valt, wisselt als eb en vloed mee met de algemene maatschappelijke en sociale denkwijzen en omstandigheden.' Hij constateerde dat de vrijhandelsgedachte, die 'omstreeks 1929 overheerste in het K.N.L.C.' was 'vervaagd en opgevangen door de idee van bestaanszekerheid, geleide economie...In stormtempo heeft de geleide economie die van het "laissez faire, laisser passer" vervangen; wat slechts enkelen voorzagen, namelijk, dat onze sociale politiek en de vorming van "beschutte" bedrijven op den duur onverenigbaar was met vrijhandel...voltrok zich onder de dwingende macht van de crisis der jaren dertig in korte tijd...In de geleide economie en in het stelsel van sociale zekerheden, waarin wij nu leven en vooreerst wel zullen blijven leven, geldt voor georganiseerde groepen...dat hun streven en beleid zich welbewust moet inpassen in de algemene, nationale politiek, omdat welzijn van het geheel eerste voorwaarde is voor het welzijn der delen.'⁷

Zijn opvattingen vroegen zelfbeperkingen van de boeren. Herman Derk zag het als taak van bestuurders van landbouworganisaties, en dus ook van hem als voorzitter van de Stichting voor de Landbouw, om voor hun achterban de grotere lijnen te schetsen voor de toekomst. Binnen dat kader konden boeren hun concrete bedrijfsvoering dan een plaats geven. In januari 1946, toen voedselschaarste nog overheerste, riep hij boeren en bestuurders op tot een bezinning op hun vrijheidsstreven: 'Bedrijfsvrijheid is een kostelijk ding, wanneer zij het uitzicht opent op een redelijke en bestendige welvaart; zij verliest haar glans, wanneer zij onzekerheid en achteruitgang niet van het boerenerf weet te bannen.' Hij waarschuwde in het *Mededeelingenblad* van de Stichting voor een 'binnen weinige jaren' te verwachten overschot van met name producten uit de veehouderij: boter, melkproducten, eieren, kippen- en varkensvlees. Hij deed een appèl op de boeren hun verlangen naar

meer bedrijfsvrijheid te beheersen en zich vrijwillig noodzakelijk geachte beperkingen op te leggen. Met enthousiasme verduidelijkte Herman Derk zijn stelling met het voorbeeld van een Deense boer die uit eigen beweging had besloten niet meer dan twintig kilo koolrapen per dag te voederen aan zijn melkkoeien: "Als ik meer koolrapen voer bederf ik de smaak van mijn melk en verknoei de kwaliteit van de boter, ook die van mijn collega's en van mijn geheele land. Het is daarom niet behoorlijk, om anders te voeren." Hier gaat het nu om...Daarin ligt nu de groote taak voor de toekomst: een landbouwbeleid, niet opgelegd door de Regeering en afgedwongen door tuchtmaatregelen, maar voortgekomen uit het inzicht der bedrijfsgenooten en gedragen door hun verantwoordelijkheidsbesef, *omdat het zoo hoort*.⁸

5.3 NEDERLAND NA DE TWEDE WERELDOORLOG

In de geschiedschrijving overheerste gedurende de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog het beeld dat Nederland tijdens de oorlog zou zijn uitgeput, ontredderd en leeggeroofd. Deze beeldvorming werd in sterke mate bepaald door het laatste oorlogsjaar, met name de hongerwinter.⁹

De Nederlandse landbouw had zeker schade opgelopen door inundatie van vruchtbare gronden, door sterke inkrimpingen van de varkens- en kippenstapel ten behoeve van de voedselvoorziening, maar dit alles belemmerde een krachtig herstel na de oorlog niet. Veel boeren waren er tijdens de oorlog financieel op vooruit gegaan en hadden hun schulden versneld kunnen aflossen. Van de rundveestapel was in 1945 nog tachtig procent aanwezig, terwijl bovendien door selectie gedurende de oorlog het fokmateriaal was verbeterd. De varkensstapel kon snel worden aangevuld gezien de korte cyclus van deze dieren.¹⁰ In 1946 werd vastgesteld dat de groente- en fruitvoorziening zeer goed en de melkvoorziening redelijk was.¹¹ De eierproductie zou in 1952 het vooroorlogse peil bereiken.¹²

Teneinde het herstel van het economische en sociale leven te bevorderen voerde de regering een politiek waarbij zij in hoge mate de lonen en prijzen bepaalde. De overheid achtte ingrijpen in de prijzen van landbouwproducten noodzakelijk in verband met de hoge wereldmarktprijzen en het streven, in het binnenland de kosten voor het levensonderhoud zo laag mogelijk te houden met het oog op de wederopbouw.¹³ Voor de belangrijkste landbouwproducten kondigde de regering maximumprijzen af, zodat de boeren hun producten niet konden afzetten tegen de na de oorlog aanmerkelijk hogere prijzen op de wereldmarkt. Dit gold met name voor tarwe en veehouderijproducten.

Aanvankelijk vroeg de voedselvoorziening de grootste aandacht van de regering omdat door gebrek aan deviezen de eigen voorziening in Nederland van groot belang was.¹⁴ Tegelijkertijd streefde de regering ook naar een geleidelijk herstel van de export van landbouwproducten, een van de belang-

rijkste bronnen voor het verwerven van de deviezen die voor de wederopbouw van Nederland broodnodig waren.¹⁵ In 1945 werd een bescheiden begin gemaakt met de export van bloembollen en aardappelen. De uitvoer van veehouderijproducten kon pas enkele jaren later op gang komen toen de voorziening voor de eigen bevolking redelijk was verzekerd.¹⁶

WISSELING VAN DE WACHT BIJ BOEREN- EN LANDARBEIDERS-ORGANISATIES

Bij vijf van de zes centrale boeren- en landarbeidersorganisaties vonden tijdens de oorlog en kort na de bevrijding bestuurswisselingen plaats. Alleen het KNLC handhaafde de bestuurssamenstelling van eind jaren dertig en Herman Derk nam direct na de oorlog zijn taak als voorzitter van het KNLC weer op zich.

In de eerste HB-vergadering van de CBTB op 29 juni 1945 werd kritiek geuit op de te slap geachte leiding tijdens de Tweede Wereldoorlog. Voornamelijk voorzitter P.A. Diepenhorst lag onder vuur, maar ook vice-voorzitter C. van den Heuvel bleef niet van kritiek verschoond. Hoewel Diepenhorst de beschuldigingen ongegrond achtte, stelde hij zich niet herkiesbaar als voorzitter. Met algemene stemmen werd hij benoemd tot erevoorzitter. Als officiële reden werd aangegeven dat Diepenhorst zich niet meer herkiesbaar stelde als voorzitter wegens leeftijds- en gezondheidsproblemen. Van den Heuvel werd de nieuwe voorzitter en mr. W. Rip werd herkozen als secretaris. De twee eerste benoemingen vielen bij een aantal leden niet in goede aarde. Een minderheid van de afdeling Holland-Brabant oordeelde dat Diepenhorst niet tot erevoorzitter had mogen worden gekozen; tevens diende de positie van Van den Heuvel ter discussie gesteld te worden. Ook in Friesland klonken protesten, de meerderheid ging er niet op in. Drie jaar later erkende Van den Heuvel dat er tijdens de oorlog te weinig verzet was geweest.¹⁷

Het bestuur raadde de gewestelijke en plaatselijke afdelingen aan om nieuwe besturen te kiezen. Hiervoor zag het twee redenen. 'Hier en daar hadden bestuurders actief of passief zich verkeerd gedragen en de leden moest de gelegenheid worden geboden zich van deze bestuursleden te ontdoen.' Daarnaast achtte het bestuur verjonging nodig.¹⁸ In de meeste gewesten en afdelingen werd deze procedure gevolgd: de zittende bestuursleden stelden hun zetels beschikbaar om de weg vrij te maken voor verkiezingen.¹⁹

Binnen het bestuur van de KNBTB was de sfeer gedurende de eerste jaren na de oorlog slecht, in hoofdzaak voortvloeiend uit verschillen van inzicht over de taak van de KNBTB: enerzijds in relatie tot de Stichting voor de Landbouw, anderzijds in relatie tot de gewestelijke organisaties. De bond slaagde er gedurende de eerste naoorlogse jaren niet in, een definitief standpunt in te nemen over de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (pbo) en de afbakening van verantwoordelijkheden tussen de standsorganisaties en de

Stichting voor de Landbouw.²⁰ De interne verdeeldheid vond haar weerslag in een voorzitterswisseling. A.N. Fleskens gaf in september 1945 aan te willen aftreden als voorzitter. Als motief voerde hij aan dat het voor hem niet mogelijk was de vergaderingen van de Stichting voor de Landbouw bij te wonen (ondanks het feit dat Fleskens lid was van het HB van de Stichting was hij bij geen enkele HB-vergadering aanwezig²¹). De algemene vergadering van de KNBTB koos eind 1945 de uit de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond (NCB) afkomstige F.J.M. Smits van Oijen tot zijn opvolger. Smits van Oijen, die korte tijd vice-voorzitter was geweest van de NCB, toonde zich voorstander van een krachtige Stichting voor de Landbouw. Sommige KNBTB-ers, met name in de kringen van de NCB, waren hier huiverig voor want de komst van een neutrale eenheidsorganisatie stond haaks op het verzuilingsdenken. Men vreesde uitholling van de eigen organisatie, aangezien rechtstreekse onderhandelingen van de eigen voorzitter en van het eigen bestuur met de regering niet meer mogelijk zouden zijn.²² Een ander geschilpunt betrof de positie van de landelijke koepel, de KNBTB. Smits van Oijen wilde een sterke KNBTB waaraan de gewestelijke organisaties ondergeschikt waren. Deze opvatting viel bij de gewestelijke organisaties niet in goede aarde. Hierbij gaf opnieuw de NCB de toon aan.

Ook op het secretariaat van de KNBTB deden zich wisselingen voor. Secretaris ir. G.J. Heymeyer kwam kort na de bevrijding tot de conclusie dat zijn opvattingen over de pbo niet strookten met die van de meerderheid van het KNBTB-bestuur en nam ontslag. Tot zijn opvolger werd benoemd dr. ir. R.H.J. Roborgh, die echter ook maar kort zou blijven. In verband met zijn emigratie naar Nieuw-Zeeland nam hij ontslag en tot zijn opvolger werd in 1951 mr. T. Brouwer benoemd.²³

Bij de protestants-christelijke landarbeidersbond NCLB was tijdens de Tweede Wereldoorlog de uitgebluste voorzitter A. Siemons in december 1940 opgevolgd door M. Ruppert.²⁴ Deze zou in 1947 benoemd worden tot voorzitter van het CNV en diens gevolgde de NCLB verlaten. Hij werd opgevolgd door C.J. van Mastrigt.²⁵

De voorzitter van de R.K. landarbeidersbond St. Deusdedit, A.J. Loerakker, had op 2 mei 1941 afscheid genomen als voorzitter in verband met de door het bestuur voorgestane verjonging. Tot zijn opvolger was benoemd C.J. van der Ploeg.²⁶

J. Hilgenga had in mei 1942 zijn voorzitterschap van de sociaal-democratische landarbeidersbond NBAL neergelegd, nadat deze bond door de Duitsers was ondergebracht bij het Nederlands Arbeidsfront. Tijdens de oorlog nam namens de NBAL onder anderen J. Lageveen deel aan het ondergrondse overleg waar hij, zoals M. Ruppert naderhand verklaarde, de moeilijke taak had goed te maken 'wat zijn slappe collega's in de eerste oorlogsjaren verknoeid hadden.'²⁷ Na de oorlog werd Lageveen gekozen tot voorzitter van de NBAL.

HERMAN DERK EN DE PUBLIEKRECHTELIJKE BEDRIJFS-ORGANISATIE

Onmiddellijk na de bevrijding van Noord-Nederland riep Herman Derk de vroegere leden van het Dagelijks Bestuur van de Groninger Maatschappij van Landbouw (GML) op voor een vergadering die werd gehouden op 26 april 1945, gevolgd door een vergadering van het Hoofdbestuur op 28 mei. In beide vergaderingen bracht hij verslag uit van het tijdens de oorlog gevoerde overleg en gaf zijn opvattingen weer over de toekomstige publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie voor de landbouw. Hij toonde zich daar een warm voorstander van, omdat hij met name voor de landbouw een zekere ordening noodzakelijk achtte. In zijn visie zou de Stichting voor de Landbouw - en later het Landbouwschap als publiekrechtelijk bedrijfsorgaan - fungeren als één organisatie van boeren en landarbeiders die de belangen van de landbouw zou behartigen.²⁸ 'Uit den aard der zaak' zou de regering 'ter wille van de éénheid van het nationale prijspeil en het handelsverkeer' de prijzen en de omvang van de productie blijven bepalen, deze zouden 'toch niet worden bepaald zonder een grondige voorbereiding in overleg met ons nieuwe orgaan.'²⁹

Herman Derk baseerde zich in zijn verslagen aan de GML op de besprekingen zoals die in het ondergrondse overleg waren gevoerd, maar waaraan hij vanaf september 1944 niet meer had kunnen deelnemen in verband met de stagnatie van het treinverkeer.

'De besprekingen hebben hiertoe geleid, dat men de oude standsorganisaties terug wilde hebben.' Hij had 'gemeend zich daarbij te moeten aansluiten. Als grondwettig recht valt aan dit verlangen niet te tornen.' De partners in het overleg wilden aanknopen bij het in 1941 totstandgekomen reguliere overleg tussen de drie CLO's en de drie landarbeidersbonden, en tevens verder gaan door de oprichting van een publiekrechtelijk orgaan waarvan alle boeren en landarbeiders verplicht lid zouden zijn. In het bestuur zouden de zes organisaties zijn vertegenwoordigd, evenwel op niet-paritaire basis: de drie CLO's zouden twee derde van de bestuurszetels innemen en de drie landarbeidersbonden eenderde. 'Dit orgaan zou de geheele landbouwpolitiek regelen met uitzondering van de omvang der productie en de prijzen. Het zou bijvoorbeeld behartigen de landbouwvoorlichting, landbouwtechnische en cultuurtechnische aangelegenheden en ook de regeling van loonen en arbeidsvoorwaarden. Overleg omtrent dit laatste zou binnen dit orgaan plaats hebben en in de betrokken secties zouden boeren en arbeiders gelijkelijk vertegenwoordigd zijn.'³⁰

Naast een landelijk orgaan zouden er ook provinciale en gewestelijke afdelingen komen. Over de verkiezingen van de besturen waren er twee opvattingen. Herman Derk 'was van oordeel dat de leden (boeren en arbeiders) moesten kiezen, de anderen waren van mening dat de plaatselijke stands-

organisaties dat moesten doen.' Herman Derk had zijn standpunt losgelaten. Wel koesterde hij nog enige hoop op een stroming die na augustus 1944 op gang was gekomen binnen de KNBTB, onder leiding van de Limburgse rijkslandbouwconsulent ir. W.J. Dewez. Deze beweging steunde de ideeën van Herman Derk.³¹ Dewez en de zijnen zagen zich echter gedwarsboemd door het Nederlands episcopaat dat in augustus 1945 bepaalde dat de oude katholieke standsorganisaties - en dus ook de KNBTB - hun taak zo snel mogelijk dienden te hervatten.³²

Herman Derk weidde in bovengenoemde DB-vergadering van de GML uit over de taak van de landbouworganisaties. 'In het nieuwe schema zullen de standsorganisaties met hun wenschen als het ware het klankbord voor het publiekrechtelijk orgaan zijn. Indien de Groninger Maatschappij van Landbouw bestaan blijft, zal zij een belangrijk offer moeten brengen. Zij was een organisatie die zoemde van het leven. Nu zal zij moeten terugkeeren tot den staat van vóór 1917, van haar voorgangster de GMLN. Ze zal verschillende onderdeelen van haar werk moeten prijsgeven, om geen strijd weer te krijgen met andere standsorganisaties. Ook op het terrein dat overblijft kan de Maatschappij een eervolle plaats innemen.' De aanwezigen hadden veel vragen over de toekomstige taak van de GML. Wat zou ervan overblijven als de pbo een groot deel van de taken van de GML zou overnemen, terwijl bovendien de Coöperatieve Aankoop al een eigen organisatie was? Met andere woorden: had de GML nog wel een toekomst? De reactie van Herman Derk: 'Als het publiekrechtelijk orgaan zich buitengewoon goed ontwikkelt, kunnen de standsorganisaties misschien verdwijnen' stelde de aanwezigen allerminst gerust. Herman Derk erkende dat de standsorganisaties in ieder geval nodig waren om de zaak weer op gang te krijgen. Hij 'zou zich bezorgd maken dat, wanneer de publiekrechtelijke organisatie teleurstelt, de standsorganisatie er niet was.' De veiligste koers leek hem daarom weer met de GML te beginnen en haar oude karakter te handhaven.³³

Dit was een duidelijke concessie aan het DB van de GML, dat weinig voelde voor de beperking tot sociaal-culturele taken die Herman Derk aan de organisaties had willen toekennen. Deze weerstand was naar alle waarschijnlijkheid de reden dat Herman Derk met betrekking tot de taak van de GML in het HB van 28 mei niet het achterste van zijn tong liet zien: "Als wij nu onze aloude Gron. Mij. v. Landbouw weer tot leven wekken, dan doen wij dat slechts, omdat zij de werkbasis zal zijn waarop onze boerenstand kan bijeen komen, waarop hem nieuwe plannen kunnen worden voorgelegd, waarop hij in goede orde en rust over zijn toekomstige organisatievorm en de personen, die daarin leiding zullen geven, kan beslissen."³⁴ De gebleken verschillen van inzicht tussen Herman Derk en de GML waren een voorbode van het zware weer dat Herman Derk te wachten stond.

VOORBEREIDING STICHTING VOOR DE LANDBOUW

Zoals eerder werd uiteengezet, hadden tijdens de Tweede Wereldoorlog vertegenwoordigers van de boeren- en landarbeidersorganisaties niet stilgezeten en in het ondergrondse overleg de oprichting van de Stichting voor de Landbouw voorbereid.

Op 10 mei 1945, vijf dagen na de bevrijding, richtten de zes organisaties van boeren en landarbeiders zich in een gezamenlijk manifest tot de bedrijfsgenoten waarin zij meedeelden dat gedurende de bezettingstijd 'enkele vertegenwoordigers' van de zes organisaties sinds 1941 regelmatig contact hadden gehad 'over de opbouw van ons organisatieleven na de oorlog. Vooral gedurende de laatste tijd heeft het contact zich ook uitgestrekt tot het bestuderen en voorbereiden van maatregelen, welke terstond na de bevrijding zullen moeten worden genomen. Tengevolge van de tijdsomstandigheden kon dit overleg tijdens de laatste maanden slechts worden gepleegd door diegenen...die in Den Haag en omstreken woonachtig waren, zodat over de laatste voorbereidingsplannen geen ruggespraak kon worden gehouden. Desalniettemin hebben deze vertegenwoordigers gemeend goed te doen in Den Haag een centraal punt te stichten van waaruit enerzijds het directe contact met de Overheid kon worden gelegd, terwijl anderzijds van daaruit het overleg met de oude organisaties kon worden gepleegd.'

Het centrale punt was een bureau dat werkte onder de naam Organisatie-Bureau voor de Landbouw en voorlopig onder leiding stond van drie secretarissen van landbouworganisaties: ir. G.J. Heymeyer (KNBTB), mr. W. Rip (CBTB) en ir. J. Vet (Hollandse Maatschappij van Landbouw). Het genoemde bureau was op 7 mei 1945 met zijn werkzaamheden begonnen.³⁵

Herman Derk trad op als voorzitter van de vergaderingen van de 'Dagelijksche Besturen der drie Landbouworganisaties en der drie Centrale Landarbeidersorganisaties,' ter voorbereiding van de oprichting van de Stichting voor de Landbouw. Aangezien de notulen van de eerste vergadering, die op 6 juni 1945 werd gehouden, in het archief ontbreken lijkt het waarschijnlijk dat hij in die vergadering tot voorzitter werd benoemd. Bij de tweede vergadering, op 27 juni, waren van ieder van de zes organisaties twee vertegenwoordigers aanwezig. Vooraf deelde Herman Derk mee dat de pasbenoemde minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening (LVV), de sociaal-democraat S.L. Mansholt, 's morgens in een gesprek met ir. J. Vet te kennen had gegeven dat hij 'dezen middag te 2 uur' een delegatie uit deze vergadering wenste te ontvangen, te weten van iedere organisatie één vertegenwoordiger en de secretaris. De aanwezigen gingen hiermee akkoord.³⁶

Mansholt hechtte veel belang aan samenwerking met de op te richten Stichting voor de Landbouw omdat hij zich realiseerde dat hij zonder voorafgaand overleg met het hecht georganiseerde landbouwbedrijfsleven - dat sterk was

vertegenwoordigd in het parlement - moeilijk in staat zou zijn tot het nemen van politieke beslissingen en het uitvoeren ervan.³⁷

Bij de bespreking van de ontwerp-statuten van de Stichting voor de Landbouw kwamen in het HB van de Stichting op 27 juni geen overwegende bezwaren naar voren. Het voorstel van de KNBTB, dat iedere boerenorganisatie een gelijk bedrag zou bijdragen in de kosten van de Stichting en de landarbeidersbonden ieder de helft daarvan, wezen de landarbeidersbonden af. Hiermee gaven de landarbeidersbonden concreet gestalte aan hun wil, behandeld te worden als gelijkwaardige partners. De vergadering besloot dat iedere organisatie een gelijk bedrag zou betalen.

De voorzitter van de protestants-christelijke landarbeidersbond NCLB, M. Ruppert, was het niet eens met het voorstel van secretaris Vet om een startkapitaal te lenen, eventueel met borgstelling door het Rijk. Ruppert achtte het niet gewenst 'zich reeds zoo spoedig met zilveren koorden aan den Staat te binden al zou deze nog zoo welwillend zijn.' Besloten werd dat iedere organisatie zou trachten, twintigduizend gulden per jaar bij te dragen.³⁸ Met enkele kleine wijzigingen werd de stichtingsakte vastgesteld. Tot secretaris werd, zonder hoofdelijke stemming, benoemd ir. J. Vet, tot dan toe secretaris van de Hollandse Maatschappij van Landbouw.

In het eerste gesprek met landbouwminister Mansholt gaf deze te kennen dat hij de Stichting zou beschouwen als representatief orgaan van de Nederlandse Land- en Tuinbouw. Hij zou een nauw contact en voortdurend overleg met de Stichting op prijs stellen. Voorts wilde hij dat de verschillende land- en tuinbouworganisaties hun wensen via de Stichting aan hem kenbaar zouden maken.³⁹ Afgesproken werd dat het HB van de Stichting op elke eerste donderdag van de maand een onderhoud met de minister of met een van diens hoofdambtenaren zou hebben.⁴⁰

Zoals we eerder zagen had Herman Derk als doel het gezamenlijk optrekken van boeren- en landarbeidersorganisaties in één verband, met één standpunt via één spreekbuis, teneinde de belangen van de agrarische sector zo goed mogelijk te kunnen behartigen. Mansholts erkenning sloot hier naadloos op aan zodat gesteld kan worden dat de inzichten van de overheid en van de voorzitter van de Stichting voor de Landbouw in deze in hoge mate samenvielen.

Op 2 juli 1945 werd de Stichting voor de Landbouw officieel opgericht. Daarmee hield het Organisatie-Bureau voor de Landbouw op te bestaan.⁴¹

VERANTWOORDING AAN DE ACHTERBAN

Uit het manifest van 10 mei 1945 bleek dat per organisatie slechts één of twee afgevaardigden betrokken waren geweest bij het ondergrondse overleg. Zij hadden bovendien geen mandaat van hun achterban. Dit betekende dat de

gemaakte afspraken nog moesten worden goedgekeurd door de besturen van de deelnemende organisaties.

De archieven van de drie landarbeidersbonden zijn dermate onvolledig, dat zij geen inzicht geven in de wijze waarop de betrokken bestuursleden zich verantwoordden bij hun achterban.⁴² De latere voorzitter van de sociaal-democratische landarbeidersbond NBAL, Sake van der Ploeg, gaf aan dat de gemaakte afspraken bij de landarbeidersbonden in goede aarde vielen. Hiervoor had hij een duidelijk motief: 'Wij, arbeiders, hadden eigenlijk niets en wij hadden dus niets prijs te geven.'⁴³

De CBTB agendeerde het toch niet onbelangrijke punt van de oprichting van de Stichting voor de Landbouw merkwaardig genoeg onder het punt 'Mededeelingen' voor het HB van 29 juni 1945. Voorzitter Van den Heuvel beperkte zich in deze vergadering tot het uitbrengen van verslag van de ontwikkelingen tot dan toe: de voorgenomen nauwere samenwerking tussen de boeren- en landarbeidersorganisaties in de Stichting en het gesprek met landbouwminister S.L. Mansholt op 27 juni. Hij gaf niet aan wat dit zou betekenen voor de CBTB. Er volgde geen discussie of formele besluitvorming.⁴⁴

Voorzitter Fleskens van de KNBTB had het minder gemakkelijk. In het DB van 11 juni 1945, waarbij de afgevaardigden van de noordelijke streken niet aanwezig konden zijn, waren de statuten van de Stichting behandeld. Het DB had ir. G.J. Heymeyer toen gemachtigd om namens de KNBTB de Stichting mede op te richten. In het daarop volgende DB van 25 juni 1945, waar de noordelijke vertegenwoordigers wel aanwezig waren, werd naar voren gebracht dat de Stichting overbodig was. Bovendien: 'Wanneer wij de zaken zouden overlaten aan de Stichting, beteekent dit feitelijk, dat het landbouwbeleid aan 9 mannen wordt overgelaten. De vraag is of wij als Katholieken aan een dergelijke opzet kunnen medewerken.' Ondanks deze en andere kritische opmerkingen onderschreef het DB, na een uitvoerige gedachtewisseling, de oprichting van de Stichting voor de Landbouw.⁴⁵

Voor Herman Derk verliep de verantwoording in het KNLC niet zo eenvoudig als hij wellicht had gehoopt. Ter verduidelijking van de positie van Herman Derk ten opzichte van het HB van het KNLC is het van belang te vermelden dat hij geen deel uitmaakte van het HB. Dit werd gevormd door de afgevaardigden van de gewestelijke/provinciale landbouwmaatschappijen. Wel had hij als voorzitter van het DB een belangrijke stem in het samenstellen van de agenda van het HB. Volgens de geschiedschrijver van het KNLC, D.A. Piers, waren de voorzitter en de secretaris 'de leidinggevende figuren, die ieder op hun plaats een eigen verantwoordelijkheid droegen.'⁴⁶

In het HB van het KNLC op 27 juni 1945 bracht Herman Derk verslag uit van de ontwikkelingen tijdens en vlak na de oorlog. In de besprekingen in het ondergrondse overleg hadden J. Vet en hij zich 'als gemachtigden

beschouwd. Er zijn afspraken gemaakt, welke niet als bindend kunnen worden beschouwd, doch moeilijk ongedaan zijn te maken.' Volgens Herman Derk gaf de 'hedenmorgen in het leven geroepen Stichting voor den Landbouw' gestalte aan de samenwerking tussen boeren- en landarbeidersorganisaties. De bestuurssamenstelling van de Stichting betekende dat de boerenorganisaties in bestuurlijk opzicht de macht in handen hadden.

De voorgestelde taakverschuiving van de afzonderlijke landbouworganisaties naar een centraal lichaam riep in het HB de vraag op naar het bestaansrecht van het KNLC en de daarbij aangesloten landbouwmaatschappijen. Volgens Herman Derk resteerden voor de algemene landbouworganisaties twee taken. In de eerste plaats het bespreken van het landbouwbeleid, het formuleren en kenbaar maken van de wensen van de leden bij de regering en bij de pbo, en het wekken van belangstelling van de boeren. 'Hierin ligt een scholing voor onze boeren.' In de tweede plaats noemde Herman Derk 'de groote taak van de cultureele vorming ten plattelande, het jeugdwerk, het volkshoogeschoolwerk en het sociale werk door maatschappelijke werkers.'

De gedachtewisseling in het HB verliep niet gladjes. Sommige bestuursleden voelden zich voor het blok gezet, anderen waren teleurgesteld dat de confessionele splitsing bleef bestaan en in de Stichting de oude 'driepoot' van de drie CLO's terugkwam, nu in de vorm van een 'zespoot.' Weer anderen verzetten zich tegen de nieuwe taken van de landbouwmaatschappijen: culturele activiteiten behoorden toch niet specifiek tot de taken van een landbouworganisatie?

Herman Derk verdedigde de nieuw ingeslagen weg met kracht. Hij bezwoer de aanwezigen 'geen struisvogelpolitiek te voeren en te doen wat de regering ons voorlegt. Laat men niet vergeten, dat de prijzen en de hoeveelheid der landbouwproducten door de regeering worden bepaald. Aan de vrije economie zit onvermijdelijk prijsbederf vast. De minister heeft ons gezegd, dat er een groot orgaan zal komen voor het regelen van de in- en uitvoer. Dan ligt reeds vast hoeveel kippen en biggen er gehouden zullen mogen worden, wat nodig is om de prijzen in de hand te houden. Als wij de regeeringsmaatregelen niet overnemen, dan hebben we niets te zeggen. Een arm land als het onze kan niet zonder een geleide economie.'⁴⁷ Zijn voorkeur voor de geleide economie illustreert dat hij de belangen van de landbouw veiliger achtte bij de overheid dan bij de vrije markt. In die periode aarzelde hij of hij zou overstappen van de liberale naar de sociaal-democratische partij. Hij zag hiervan af, mede omdat hij, zoals hij zei, zich 'steeds bij grote beslissingen tracht te laten leiden door de raad: "Bij twijfel, onthoudt U."⁴⁸

Herman Derk slaagde er niet in de vergadering te overtuigen van wat hij zag als een vernieuwing die nu moest worden aangegrepen om als gezamenlijke boeren- en landarbeidersorganisaties structurele invloed te krijgen op het landbouwbeleid. Het HB kwam er niet uit en besloot een maand later

hierover opnieuw van gedachten te wisselen.⁴⁹ Voor het daaropvolgende HB bracht het DB een notitie uit over de grondslag, de doelstelling en toekomstige taak van het KNLC. Als doelstelling werd aangegeven 'de maatschappelijke en culturele verheffing van het platteland in den ruimsten zin van het woord' en de taak was hiervan afgeleid.⁵⁰ Aan de bespreking van dit punt namen slechts enkele HB-leden deel en het onderwerp lokte amper discussie uit. Men had zich kennelijk neergelegd bij wat als onvermijdelijk werd gezien.

Aanmerkelijk meer aandacht werd besteed aan de vraag hoe aan de benodigde twintigduizend gulden te komen voor de Stichting voor de Landbouw, en daarenboven aan voldoende financiële middelen voor de eigen organisatie. Het HB nam het voorstel van Herman Derk over, aan iedere provinciale landbouwmaatschappij een rentedragend bedrag van tweeduizend gulden te vragen ten gunste van de Stichting en een kwartje per lid af te dragen aan het KNLC.

Na nog wat achterhoedegevechten ging de vergadering formeel akkoord met de Stichting, waarmee bevestigd werd wat in de praktijk reeds was besloten.⁵¹

Kort samengevat hadden de deelnemers in het ondergrondse overleg besloten dat de op te richten Stichting voor de Landbouw gebaseerd zou worden op de zes deelnemende organisaties, waarbij de besturen van de landelijke organisaties de samenstelling van het bestuur van de Stichting bepaalden. Deze standpuntbepaling, die uiteindelijk door de betrokken organisaties werd goedgekeurd, had ingrijpende gevolgen. Allereerst werden ongeorganiseerde boeren en landarbeiders uitgesloten van iedere vorm van inspraak. Van landarbeiders is het percentage ongeorganiseerden onbekend, voor de boeren lag dit op ruim veertig procent.⁵² Maar ook degenen die wel waren aangesloten bij een organisatie kregen geen rechtstreekse invloed op de samenstelling van het bestuur van de Stichting.

5.4 STICHTING VOOR DE LANDBOUW

HOOFDBESTUUR

Krachtens haar doelstelling had de op 2 juli 1945 officieel opgerichte Stichting voor de Landbouw - naast het voorbereiden van het publiekrechtelijke orgaan voor de landbouw - tot taak de belangenbehartiging van de landbouw, het verbeteren van de samenwerking tussen de deelnemende organisaties en het naar buiten optreden als één organisatie. De noodzaak tot samenwerking stond echter op gespannen voet met het privaatrechtelijke karakter van de Stichting waarin iedere organisatie autonoom bleef. Voor CBTB, KNBTB en KNLC was er nog het bijkomende probleem dat iedere bond een federatief samenwerkingsverband was van autonome gewestelijke

organisaties. Dit vergemakkelijkte de posities van bestuurders van de centrale organisaties niet.

Voor de slagvaardigheid van de Stichting betekende de autonomie van de organisaties dat de Stichting slechts besluiten kon nemen in de mate dat alle organisaties zich daarmee akkoord verklaarden. Immers, een voorliggend meerderheidsstandpunt kon worden getroffen door het veto van één van de zes. De spanning tussen de taken van de eigen organisaties en die van de Stichting voor de Landbouw zou nog veel discussies oproepen tussen en met name binnen de drie CLO's.

Het Hoofdbestuur (HB) van de Stichting bestond op 2 juli 1945 uit H.D. Louwes (KNLC, voorzitter) en F. den Hartog (KNLC), C. van den Heuvel en J. Haverkamp (CBTB), A.N. Fleskens en dr. ir. W. Drogen (KNBTB), C.J. van der Ploeg (St. Deusededit, vice-voorzitter) J. Lageveen (NBAL) en M. Ruppert (NCLB).⁵³ Het HB vergaderde één- of tweemaal per maand. Aanvankelijk werden de dagelijkse aangelegenheden behandeld door de voorzitter en de vice-voorzitter.⁵⁴

Met betrekking tot de keuze van de voorzitter van de Stichting voor de Landbouw besloot het HB, deze te kiezen uit de vertegenwoordigers van de boerenorganisaties en telkens te benoemen voor één jaar. De vice-voorzitter zou worden gekozen uit de vertegenwoordigers van de landarbeidersbonden.

In januari 1946 bleek dat de drie CLO's het niet eens konden worden over de naar voren te schuiven voorzitterskandidaat: iedere organisatie wilde een eigen kandidaat voordragen. Op voorstel van Herman Derk stelde het HB een commissie van drie personen in die een voordracht zou doen.⁵⁵ Haar advies om Herman Derk ook voor 1946 tot voorzitter te benoemen nam het HB over.⁵⁶

De landarbeidersbonden spraken voor de functie van vice-voorzitter onderling een roulatiesysteem af. Na Van der Ploeg (St. Deusededit), die in 1945 het vice-voorzitterschap had bekleed, fungeerde M. Ruppert (NCLB) in het volgende jaar als vice-voorzitter en J. Lageveen (NBAL) volgde hem op. Daarna begon de ronde weer van voren af aan.

INSTELLING COMMISSIES

Omdat de Stichting ervan uit ging dat het Landbouwschap binnen korte tijd zou kunnen worden opgericht, stelde het bestuur in 1945 een Wetgevingscommissie in ter voorbereiding van het LBS. Het zou echter bijna tien jaar duren voordat dit daadwerkelijk tot stand kwam. Het kort na de oorlog in brede kringen, ook buiten de landbouw, bestaande optimisme over maatschappelijke en politieke vernieuwingen verloor al snel terrein.

Naast de Wetgevingscommissie riep de Stichting een groot aantal commissies, hoofdafdelingen en afdelingen in het leven. Om een indicatie te geven van de belangrijkste aandachtsvelden noemen we er drie. De hoofdafdeling

Sociale Zaken (opvolgster van de voor en tijdens de oorlog werkzame Sociale Sectie) boog zich onder andere over loonpolitiek, loonvorming, sociale verzekering en arbeidsvoorwaarden. Bij de hoofdafdeling Akkerbouw kwamen onderwerpen aan de orde als graanregeling, aardappelteeltregeling, kunstmestvoorziening en maatregelen ten behoeve van de voedselvoorziening. De hoofdafdeling Veehouderij behandelde uiteenlopende thema's zoals rundveehouderij, melkprijs, paarden, varkens en pluimvee.

De hoofdafdelingen waren samengesteld uit vertegenwoordigers van de zes in de Stichting samenwerkende organisaties die op hun beurt weer soortgelijke commissies hadden. Over het algemeen waren de hoofdafdelingen disparitair samengesteld en stonden twee boeren tegenover één landarbeider. Alleen in de hoofdafdeling Sociale Zaken waren de landarbeiders even sterk vertegenwoordigd als de boeren. De belangrijkste achtergrond voor deze gelijke vertegenwoordiging was dat het bestuur van oordeel was dat bij Sociale Zaken de landarbeiders rechtstreeks belang hadden. Bij de overige commissies lag de nadruk op de bedrijven en de bedrijfsvoering; hierin kenden de boerenorganisaties geen gelijkwaardige plaats toe aan de landarbeidersbonden.

DAGELIJKS BESTUUR

In 1946 riep het HB een Dagelijks Bestuur (DB) in het leven, bestaande uit voorzitter H.D. Louwes, vice-voorzitter M. Ruppert en F.J.M. Smits van Oijen (voorzitter KNBTB, opvolger van A.N. Fleskens). Het voornemen van het HB in mei 1947 om het DB uit te breiden tot zes personen zodat iedere organisatie vertegenwoordigd zou zijn,⁵⁷ wees de KNBTB in eerste instantie af,⁵⁸ maar enkele maanden later ging deze bond alsnog akkoord.⁵⁹ De CBTB en het KNLC stelden zich eveneens achter de paritaire samenstelling van het DB van de Stichting, zij het dat dit bij het KNLC niet van harte ging: het Comité achtte deze uitbreiding niet bezwaarlijk 'aangezien dit bestuur niet krijgt te beslissen over principiële en belangrijke kwesties.'⁶⁰ Voor de landarbeidersbonden betekende de paritaire samenstelling van het DB een belangrijke stap vooruit op de weg naar erkenning als volwaardige beroepsgroep. Ook het HB werd uitgebreid in die zin dat het aantal bestuursleden werd verdubbeld, waarbij de ongelijke samenstelling gehandhaafd bleef: de landbouworganisaties vaardigden elk vier bestuursleden af en de landarbeidersbonden elk twee.⁶¹

De door Herman Derk sterk bepleite paritaire vertegenwoordiging van boeren en landarbeiders in het HB van de Stichting voor de Landbouw kwam er dus niet.

Het DB vergaderde eenmaal per week en zijn invloed was groot. Het bereidde de HB-vergaderingen voor en had de leiding over het snel groeiende secretariaat. Was dit in september 1945 nog beperkt tot drie perso-

nen,⁶² in 1953 was het aantal medewerkers van de Stichting uitgebreid tot ruim zeventig.⁶³ Helaas zijn de in het archief aanwezige verslagen van de DB-vergaderingen beperkt tot besluitenlijsten.⁶⁴ Hierin worden geen namen genoemd van personen of van organisaties zodat niet valt na te gaan wie of welke organisatie welke invloed had. Aangenomen mag worden dat het DB een belangrijke rol speelde binnen de Stichting, temeer omdat vanaf 1947 alle organisaties waren vertegenwoordigd in het DB. Hierdoor waren deze in het HB in een bepaalde mate gebonden aan de voorstellen van het DB.

In verband met de veelheid van punten waarover de Stichting besluiten moest nemen, brachten de medewerkers van de Stichting rapporten en nota's uit over een groot aantal punten. Herman Derk besprak deze stukken vooraf met de betrokken medewerkers ter voorbereiding van de HB-vergaderingen.⁶⁵ Teneinde de besprekingen in het HB zo efficiënt mogelijk te laten verlopen voorzag het DB de te bespreken onderwerpen meestal van een advies en zond dit, mét de betreffende nota's, toe aan de HB-leden.

Door deze werkwijze verwierf het DB zich ten opzichte van het HB een informatievoorsprong. Dit gold speciaal voor Herman Derk als voorzitter die de onderwerpen al vooraf had besproken met de medewerkers. Bovendien had hij, volgens informanten, het vermogen nota's snel op hoofd- en bijzaken te kunnen beoordelen en beheerste hij de landbouwproblemen tot in de toppen van zijn vingers.⁶⁶

Door de nauwe samenwerking tussen de leden van het DB raakte met name Herman Derk, maar ook andere bestuurders, overtuigd van de kwaliteit van de landarbeidersvertegenwoordigers. Mr. C.Th.E. Graaf van Lynden van Sandenburg, vice-voorzitter van het KNLC van 1945 tot en met 1948, liet zich naderhand waarderend uit over met name de voorzitters van de landarbeidersbonden, respectievelijk J. Lageveen (NBAL), M. Ruppert (NCLB) en C. van der Ploeg (St. Deusdedit). "Ik praatte nogal eens met Louwes over die contacten [tijdens de oorlog]. In onze organisaties hadden we niet zoveel mensen, die beter waren dan dit driemanschap. We moesten er volgens mij voor oppassen dat we niet onder de voet werden gelopen. Die landarbeidersvertegenwoordigers wisten verrekt goed waar ze over praatten."⁶⁷

Het gezamenlijke optrekken van boeren en landarbeiders had ook politieke gevolgen, zowel op plaatselijk, provinciaal als landelijk gebied. Een oud-medewerker van het LBS maakte de samenwerking op provinciaal terrein van dichtbij mee: 'Laten we er niet omheen draaien dat vanaf het begin de samenwerking met de landarbeidersbonden goud waard is geweest. Je kon dingen klaar krijgen bij de politiek, bij de provincie op het gebied van de ruimtelijke ordening, die anders nooit gelukt waren. Dat kwam vooral omdat er overal socialisten zaten en het was vooral het NVV dat die invloed uitoefende. Ik herinner me dat een gedeputeerde in Zuid-Holland van stomme

verbazing bijna van haar stoel viel toen wij met een man of wat binnenkwamen onder aanvoering van een partijgenoot van haar. Dat maakte indruk.⁶⁸

PROVINCIALE STICHTINGEN

De Stichting voor de Landbouw riep provinciale commissies in het leven. Deze hadden tot taak het oprichten van provinciale Stichtingen voor de Landbouw (inclusief één voor de Noordoostpolder), eveneens samengesteld uit vertegenwoordigers van de in de landelijke stichting samenwerkende organisaties.

De provincie Groningen beet het spits af. Onder leiding van Herman Derk kwam met ingang van 1 januari 1946 de provinciale Stichting voor de Landbouw tot stand. Naast commissies voor sociaal overleg, akkerbouw en veehouderij werd een commissie voor landbouwwerktuigen gevormd die tot doel had, de na de oorlog sterk naar voren komende behoefte aan mechanisatie en rationalisatie van de landbouw in goede banen te leiden.

Herman Derk bleef niet lang voorzitter van de Groninger Stichting voor de Landbouw. In verband met drukke werkzaamheden trad hij af op 26 april 1946. Hij werd opgevolgd door A.W. Biewenga, voorzitter van de Groninger CBTB.⁶⁹

Ruim anderhalf jaar later legde Herman Derk ook het voorzitterschap neer van de GML, eveneens wegens te drukke werkzaamheden.⁷⁰ Bij die gelegenheid bood de GML hem op 31 december 1947 het boek aan dat hem bij zijn noodgedwongen aftreden tijdens de bezetting was toegezegd. In dit boek *Redevoeringen H.D. Louwes 1930-1941* zijn de meest markante door Herman Derk gehouden redevoeringen, inleidingen en voordrachten opgenomen.

OVERLEGCIRCUIT

De oprichting van de landelijke en provinciale commissies voor diverse aspecten van het landbouwwezen werd vergemakkelijkt doordat elk van de drie CLO's commissies voor sociale zaken, akkerbouw, veeteelt, enzovoort, in het leven had geroepen. Zowel de landelijke als de provinciale commissies van de Stichting werden samengesteld uit afgevaardigden van de commissies van de zes samenwerkende organisaties. Praktisch betekende dit dat er een uitgebreid overlegcircuit tot stand kwam.

Voor de oprichting van de provinciale Stichtingen lijkt een gouden greep te zijn geweest. Door vertakkingen tot diep in de provincie raakte een groot aantal personen, die tot dan toe veelal onbekenden waren voor elkaar, betrokken bij problemen die hen zelf aangingen. Oud-secretaris van de CBTB, drs. A. Stokkers, kenschetste het overlegnetwerk in de landbouw als 'een breed gedragen democratisch besluitvormingsproces' gekenmerkt door een getrappt bestel waarin heel veel boeren meepraatten en hun zegje deden.

'Het landbouwbeleid ging bepaald niet buiten de boeren om. Ook al waren ze het met een bepaald standpunt niet eens, ze hadden er wel van gehoord, wisten er van en legden er zich dan bij neer.⁷¹

Daarnaast vaardigde de Stichting vertegenwoordigers af in een groot aantal externe organen van zeer verschillende aard, die direct of indirect verband hielden met de agrarische sector. Zo somt het jaarverslag van 1950 er ruim honderd op, uiteenlopend van productschappen tot de Natuurbeschermingsraad bij het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.⁷²

Tengevolge van de uitbreiding van de werkzaamheden van de Stichting - ook de secretariaatsfuncties van de interne commissies werden verricht door medewerkers van de Stichting - zag het bestuur zich genoodzaakt vrij veel nieuwe functionarissen aan te stellen. In hun benoemingen is de hand van Herman Derk te herkennen die al eerder zijn opvattingen hierover had kenbaar gemaakt: '...een van de mooiste maar ook een van de moeilijkste opgave van elk bestuur [is], om door bekwame jonge krachten den staf van daadwerkelijke medewerkers op peil te houden en uit te breiden.'⁷³ Bij de Stichting benoemde hij in hoofdzaak jonge, enthousiaste en deskundige krachten. Daarbij richtte hij zich bij voorkeur op afgestudeerde academici van diverse disciplines: landbouwingenieurs, economen, juristen. Desgevraagd zei één van hen, mr. B.W. Biesheuvel, die als jong jurist in 1948 solliciteerde naar de functie van secretaris buitenland, dat Herman Derk een voorkeur had voor jongeren omdat hij vertrouwen had in de jeugd. Op de vraag van Biesheuvel of hij niet te jong was voor die functie had Herman Derk geantwoord: 'Dat wordt elke dag beter.'⁷⁴

De Stichting en later het LBS fungeerden als kweekvijvers voor jong talent. Meerdere van de bij die organisaties werkzame medewerkers bekleedden later belangrijke functies in de agrarische sector, in de wetenschap en in de politiek. Om er enkelen te noemen: mr. B.W. Biesheuvel (voorzitter CBTB, minister van Landbouw en Visserij, minister-president), mr. F.F.X. Cerutti (hoogleraar), dr. G. Heida (hoogleraar), dr. J. de Hoogh (hoogleraar), dr. F.W.J. Kriellaars (hoogleraar) en mr. V.A.M. Marijnen (minister van Landbouw en Visserij).

Volgens M. van Bottenburg, die onderzoek verrichtte naar de Stichting van de Arbeid van 1945 tot 1995, komen de pretenties van een bestuur het meest duidelijk tot uiting in de vergaderfrequentie.⁷⁵ Gemeten naar deze maatstaf koesterde het bestuur van de Stichting voor de Landbouw hoge pretenties. Van 1947-1954 vergaderde het DB van de Stichting iedere week een hele dag en het HB een- of tweemaal per maand.⁷⁶ Ook kunnen bestuurspretenties worden afgeleid uit omvang en inhoud van de jaarverslagen. Was het jaarverslag van 1945-1946 nog beperkt tot ruim honderd dertig pagina's, geleidelijk breidden de jaarverslagen zich uit tot boekwerken van meer dan zeshonderd pagina's. Daarin werd uitvoerig verantwoording afgelegd van het

gevoerde beleid door zowel de landelijke als de provinciale samenwerkingsverbanden.⁷⁷

Als graadmeter voor het belang dat de zes organisaties hechtten aan de samenwerking kan de aanwezigheid in de HB-vergaderingen worden gehanteerd. Uit de presentielijsten blijkt dan dat de landarbeidersbonden een iets groter belang toekenden aan de samenwerking in de Stichting dan de landbouworganisaties: zij kenden een aanwezigheid van gemiddeld vierentachtig procent, de landbouworganisaties van tachtig procent. Gemeten naar de afzonderlijke organisaties scoorden de landarbeidersbonden NBAL en NCLB even hoog, namelijk zesentachtig procent, St. Deusdedit bleef steken op tachtig procent. Van de drie CLO's voerde het KNLC de ranglijst aan met zesentachtig procent, gevolgd door de KNBTB met drieëntachtig en de CBTB met tweeënzeventig procent.⁷⁸ De lage score van de CBTB is opmerkelijk, maar de beschikbare archieven geven geen aanknopingspunten voor een verklaring hiervan.

BETEKENIS HERMAN DERK

De totstandkoming van de Stichting was in hoofdzaak te danken aan Herman Derk. Dit kan worden geïllustreerd met de meningen van vier personen die hem tijdens zijn voorzitterschap vanaf de jaren rond 1945 tot 1960 van dichtbij meemaakten.

H.Th.M. Grevers, hoofd bibliotheek en documentatie van het secretariaat vanaf 1945, omschreef hem als 'de grootste persoonlijkheid in de Nederlandse landbouw na de Tweede Wereldoorlog. H.D. Louwes heeft meer voor het bijhouden van de boeren en hun ontwikkeling na de oorlog gedaan dan welke ingenieur, professor of doctor dan ook.'⁷⁹ Mr. B.W. Biesheuvel, secretaris commissie Buitenland van 1947 tot 1952, van 1952-1959 secretaris van de CBTB en van 1959 tot 1963 voorzitter van die bond, zag als de grote verdienste van Herman Derk 'dat hij de landbouw organisatorisch een heel sterke, invloedrijke positie heeft gegeven. Hij was *de* grote voorvechter van de samenwerking.'⁸⁰ W.M. Broeders, secretaris commissie Landbouwherstel vanaf 1948, was ervan overtuigd dat Herman Derk de Stichting voor de Landbouw voor elkaar had gekregen door 'iedereen met iedereen te laten praten: zet mensen bij elkaar, confronteer ze met de zaken die er zijn en probeer één lijn uit te stippelen en die had H.D. Louwes altijd voortreffelijk in zijn kop. Hij kwam er altijd uit. Hij had goed in zijn kop wat hij wilde, liet iedereen praten en hij luisterde goed. Hij kon goed luisteren, niet doen alsof maar echt luisteren. Hij was vriendelijk, hoffelijk, niet amicaal, welwillend. Hij was gewoon een maat groter qua intellect - qua lengte ook want hij was een lange - en qua doorzicht. Hij had altijd goed gevoel voor hoofd- en bijzaken.'⁸¹ C.G.A. Mertens, lid van het HB van de Stichting vanaf 1948 en van het DB vanaf 1950, was van oordeel dat

Herman Derk een 'wezenlijk aandeel' had gehad in de oprichting van de Stichting. 'De ideeën waren van hem, niet de uitwerking. Maar de ideeën van de samenwerking tussen de landarbeiders en de boeren, die ook wel bij anderen leefden, heeft hij tot realiteit kunnen brengen.'⁸²

Naast deze positieve kanten kende Herman Derk zijn minder aangename trekken. Eén daarvan was dat hij altijd zichzelf bleef, ongeacht in welke omgeving hij verkeerde. Dit mag op het eerste oog sympathiek lijken, voor Herman Derk betekende het dat hij zich niet aanpaste aan de in diverse kringen heersende zeden en gewoonten. Hij bleef de Groninger herenboer die ook buiten het formele overleg afstand bewaarde en amper deelnam aan informeel overleg. Zo min als hij 'een gezellige dorpsbewoner' was, zo min was hij een man die zich gemakkelijk bewoog in het informele circuit. Of, zoals mr. B.W. Biesheuvel het uitdrukte: 'Hij was geen soepele man. Weinig flexibel.' Volgens hem stond Herman Derk weinig open voor andere denkbeelden over de vraag hoe de Nederlandse landbouw georganiseerd moest worden.⁸³

Als voorzitter had Herman Derk een stimulerende invloed op de medewerkers en ook in dat opzicht droeg hij bij aan de voorspoedige start van de Stichting voor de Landbouw.

Oud-medewerker dr. J. de Hoogh karakteriseerde Herman Derk als 'een man van allure die alles wilde weten,' die trachtte in te spelen op toekomstige ontwikkelingen. Herhaaldelijk liep hij de kamer binnen van De Hoogh met vragen die 'hij tegenkwam in zijn denkwerk.' Zo had Herman Derk aan hem en zijn collega-econoom gevraagd 'om eens uit te rekenen wat het de staat zou kosten als de grond genationaliseerd zou worden.' Volgens De Hoogh was Herman Derk helemaal geen voorstander van gronationalisatie, maar 'hij was er gewoon erg mee bezig, ook met opvattingen die de zijne niet waren.'⁸⁴

Dat Herman Derk oog had voor de afnemers van landbouwproducten bleek bijvoorbeeld in 1948 toen het HB van de Stichting voor de Landbouw de aardappelteelt behandelde. Hij stelde toen voor, de consumenten via een opinieonderzoek te vragen welke eisen zij stelden aan de aardappel. 'Dan kan de teler daarmee rekening houden.' Van de overige bestuursleden kreeg hij geen bijval en zijn voorstel verdween van tafel.⁸⁵

5.5 ONDERHUIDSE SPANNINGEN

De voortvarende start van de Stichting voor de Landbouw zou kunnen doen vermoeden dat de vroegere scheidslijnen tussen de participerende organisaties tot het verleden behoorden. Dit bleek niet het geval te zijn. Ter illustratie van de onderliggende tegenstellingen tussen en binnen de organisaties twee krachtmetingen: de uitgave van een eigen orgaan door de Stichting voor de Landbouw en de keuze van de voorzitter.

UITGAVE EIGEN ORGAAN STICHTING VOOR DE LANDBOUW

De zeer dynamische en enthousiaste secretaris ir J. Vet hechtte veel waarde aan een goede voorlichting en was een groot voorstander van een eigen blad van de Stichting. Hij werd daarin krachtig gesteund door Herman Derk. In het HB van 25 juli 1945 was de heer Heutz, vertegenwoordiger van de *Boerenkrant*, aanwezig om na te gaan of de Stichting voor de Landbouw de *Boerenkrant* zou kunnen accepteren als officieel orgaan. Herman Derk wees Heutz er op 'dat een eventuele toezegging van de Stichting nog niets inhoudt van hetgeen het Publiekrechtelijk orgaan straks wil.'⁸⁶ Hij ging er klaarblijkelijk vanuit dat het bestuur akkoord zou gaan met een eigen blad. Hij had echter buiten de waard gerekend, in dit geval de CBTB en de KNBTB. Het hoofdbestuur van de CBTB had namelijk op 29 juni al besloten dat de bond een weekblad zou gaan uitgeven. De CBTB gaf dan ook aan dat deze bond besloten had, 'evenals vóór de bezetting, als C.B.T.B. weer een weekblad uit te geven en dit blad in het vervolg gratis toe te zenden aan alle leden der provinciale Organisaties...Tot hoofdredacteur werd benoemd de heer Chr. van den Heuvel...Het eerste nummer is reeds verzonden.'⁸⁷ In de betreffende notulen worden geen argumenten genoemd waarop dit besluit was gebaseerd. Aangenomen mag worden dat voorzitter C. van den Heuvel, die we eerder leerden kennen als een overtuigd voorstander van een eigen protestants-christelijke landbouworganisatie die niet was gecharmeerd van een sterke Stichting voor de Landbouw, de drijvende kracht was achter dit besluit. Ook de KNBTB was tegen een eigen orgaan van de Stichting, zoals uit de notulen van het DB van 16 juli 1945 kan worden afgeleid: 'De meerderheid van het bestuur van den KNBTB is van oordeel, dat zulks vooralsnog niet gewenscht is. De gewestelijke Bondsbladen kunnen in deze taak voorzien. De Stichting voor den Landbouw kan volstaan met het verstrekken van pers-mededeelingen, welke de gewestelijke bladen kunnen opnemen.'⁸⁸

Zoals we eerder zagen kende de KNBTB na de bevrijding een moeizame start in verband met onderlinge verdeeldheid over de te volgen koers. Een van de strijdpunten had betrekking op een al dan niet sterke Stichting voor de Landbouw. Klaarblijkelijk oordeelde de meerderheid van het DB dat vooralsnog een sterke Stichting niet gewenscht was. Anders dan de CBTB was de KNBTB nog niet klaar voor het opnieuw uitgeven van een eigen blad. Het zou nog tot 1947 duren voordat het nieuwe blad *Boer en Tuinder* verscheen.⁸⁹

Ondanks de afwijzende opstelling van de confessionele boerenorganisaties drong Herman Derk er op aan spoed te betrachten met de uitgave van een eigen orgaan: als de diverse landbouwbladen één voor één zouden verschijnen kwam het blad van de Stichting achteraan en dat wilde hij niet. CBTB en KNBTB hielden echter voet bij stuk en het HB kwam niet tot een besluit. Op voorstel van Herman Derk werd een perscommissie ingesteld die een voor-

stel zou formuleren over de vraag hoe de agrarische pers in Nederland er uit zou moeten zien. Tot leden van de commissie werden benoemd ir. G.J. Heymeyer, mr. W. Rip, M. Ruppert en een nog te benoemen vertegenwoordiger van een van de landarbeidersbonden.⁹⁰ De drie eerstgenoemden vertegenwoordigden respectievelijk de KNBTB, de CBTB en de NCLB, alledrie sterk geporteerd voor het behoud van de eigen identiteit en daarmee voor het voortzetten van de uitgave van hun eigen blad. Het lag dan ook voor de hand dat Herman Derk en Vet het onderspit moesten delven. De Stichting kreeg niet de beschikking over een eigen blad. Wel besloot het bestuur maandelijks een *Mededeelingenblad* uit te brengen, waarin informatie werd verstrekt over de werkzaamheden van de Stichting. Het geven van achtergrondinformatie was echter niet toegestaan. Het *Mededeelingenblad* was alleen bestemd voor de secretariaten van de provinciale Stichtingen, vanaf eind 1946 uitgebreid tot de besturen van de zes deelnemende organisaties.⁹¹

Tegen de bedoeling in van Herman Derk en Vet bleven alle boeren en landarbeiders verstoken van rechtstreekse informatie door de Stichting. Georganiseerden kregen een door de eigen organisatie min of meer gekleurde berichtgeving, terwijl ongeorganiseerden helemaal in het ongewisse bleven over de verrichtingen van de Stichting.

Met dit besluit distantieerden met name de confessionele landbouworganisaties zich enigszins van hun eigen geesteskind. Het zou verstrekkende gevolgen hebben, aangezien deze organisaties veelal de verleiding niet konden weerstaan om de positieve gevolgen van het gevoerde beleid toe te schrijven aan de eigen organisatie en negatieve beslissingen op het bord te leggen van de Stichting, later van het LBS. Oud-voorzitter van het KNLC en van het LBS, ir. C.S. Knottnerus, verwoordde het aldus: 'Als er eens iets niet naar wens ging of iets helemaal de mist inging, was het altijd het Landbouwschap dat het gedaan had. En als iets goed uitpakte dan had niet het Landbouwschap maar de organisatie daarvoor gezorgd.'⁹² Bij de andere organisaties was het niet anders.

De landarbeidersbonden waren ontevreden over de gang van zaken, in hoofdzaak omdat zij het te omslachtig vonden dat hun bestuursleden de informatie van de Stichting moesten overbrengen aan hun leden. Zij gaven de voorkeur aan een eigen blad van de Stichting dat rechtstreeks aan hun leden zou worden toegezonden.⁹³

De afwijzing van een eigen blad van de Stichting was niet alleen een teleurstelling voor Herman Derk en Vet, ook voor de medewerkers van de Stichting. Voor de afdeling Voorlichting was het 'niet altijd even gemakkelijk aanvaardbaar.'⁹⁴ Mr. J.S. Biesheuvel, die in juli 1945 als adjunct-secretaris in dienst trad, formuleerde het later zo: 'Wij misten een blad. Wij moesten via de bladen van de organisaties bij de boeren komen. Het nadeel was, dat je dan alleen bij de georganiseerde boeren kwam. De ongeorganiseerden moesten over ons werk, standpunten en werkwijze lezen in de *Boe-*

rderij, een blad dat tégen ons schreef.' Hij stak niet onder stoelen of banken dat die gang van zaken hem destijds bijzonder had gehinderd in zijn werk.⁹⁵ Ook medewerkers van de provinciale Stichtingen moesten zich beperken in het uitdragen van de werkzaamheden en resultaten van het werk van de Stichting of van het Landbouwschap.⁹⁶ Zag Herman Derk zijn plannen voor een eigen blad van de landelijke Stichting voor de Landbouw afgewezen, in Groningen boekte hij meer resultaat. Hij slaagde er als voorzitter van de provinciale Stichting voor de Landbouw in, zijn medebestuurders te overtuigen van de waarde van een eigen orgaan. Dit betekende dat de provinciale Stichting in Groningen, als enige, wel een eigen blad *Landbouwberichten* uitgaf. Zij handhaafde dit tot aan de overgang naar het provinciale LBS. Toen kwam hieraan een einde.⁹⁷

VOorzitterschap Stichting voor de Landbouw

De verkiezing van Herman Derk tot voorzitter van de Stichting voor de Landbouw verliep, zoals eerder vermeld, niet altijd even soepel. Hierbij speelde zijn voorzitterschap van het KNLC een rol. Herman Derk was niet gelukkig met deze combinatie waarbij hij als voorzitter van de Stichting fungeerde als spreekbuis van de gezamenlijke organisaties, terwijl hij tevens als afgevaardigde van het KNLC werd geacht de standpunten van het KNLC uit te dragen. Ook in den lande werd zijn functie als voorzitter van het KNLC gemakkelijk verward met die van voorzitter van de Stichting. Herman Derk zocht naar mogelijkheden om uit deze impasse te komen. Hij zag zijn kans schoon nadat het HB van de Stichting in 1947 had besloten dat de voorzitter van de hoofdafdeling Sociale Zaken - A.W. Biewenga - voortaan zou fungeren als onafhankelijk voorzitter van die hoofdafdeling, terwijl de CBTB een nieuwe vertegenwoordiger aanwees als stemgerechtigd lid. Herman Derk achtte een dergelijke figuur ook wenselijk voor het voorzitterschap van de Stichting en hij legde dit voor aan het KNLC. Dit steunde hem hierin,⁹⁸ maar het DB van de Stichting stond er niet achter.⁹⁹ Naar alle waarschijnlijkheid sprak de CBTB hierover zijn veto uit, aangezien deze organisatie gekant was tegen een onpartijdig voorzitterschap van de Stichting.¹⁰⁰ De protestants-christelijke landarbeidersbond had hiertegen geen bezwaar.¹⁰¹ Hoewel het DB van de Stichting het verzoek van het KNLC met een negatief advies voorlegde aan het HB, verdedigde Herman Derk het voorstel van het KNLC in het HB van de Stichting op 15 oktober 1947. Hij gaf daarbij aan dat het idee uit zijn koker kwam omdat hij het bezwaarlijk achtte tegelijk vertegenwoordiger te zijn van de Stichting *en* van het KNLC. Zoals te verwachten viel nam het HB van de Stichting het negatieve advies van het DB over. Het was van mening 'dat het bezwaar van het KNLC in de praktijk wel mee zal vallen.'¹⁰² De standpuntbepaling van het HB, die een gevolg was van de autonomie van de aangesloten organisaties, sloot voor Herman Derk de mogelijkheid af zich vrij op te stellen in zijn optreden naar buiten.

De voortdurende strijd om het voorzitterschap, die telkens uitliep op een hernieuwde keuze van Herman Derk, gaf aan dat de gezamenlijke organisaties in feite geen alternatief zagen voor Herman Derk. Niet alleen stak hij, volgens informanten, met kop en schouders uit boven zijn medebestuurdersleden,¹⁰³ door zijn optreden had hij het vertrouwen gewonnen van de landarbeidersbonden terwijl het KNLC zijn voorkeur bleef uitspreken voor Herman Derk. Ook de KNBTB steunde, ondanks interne verdeeldheid, zijn kandidatuur terwijl de CBTB, gezien de weinig bindende figuur van zijn voorzitter C. van den Heuvel, amper in aanmerking kwam om een voorzitter te leveren. Volgens ingewijden was het jaarlijkse gevecht om de voorzittersstoel in feite niet meer dan een rituele dans: KNBTB en CBTB speelden dit spel om aan hun achterban te laten blijken dat zij hun best hadden gedaan, maar dat hun kandidaat het niet had gehaald.¹⁰⁴

5.6 DUBBEL VOORZITTERSCHAP ONDER DRUK BIJ HET KNLC

Het dubbele voorzitterschap knelde niet alleen in de Stichting, ook binnen het KNLC liepen de spanningen hierover op. Zij kwamen voor het eerst scherp naar voren in het HB van januari 1948 tijdens een uitgebreide discussie over de verhouding tussen de Stichting voor de Landbouw en de standsorganisaties. In het HB bestond een duidelijk wantrouwen jegens de Stichting tengevolge waarvan Herman Derk min of meer in de verdediging werd gedrongen. Het bestuur kwam er niet uit en besloot een commissie in te stellen die met een nader voorstel zou komen.¹⁰⁵

Naar aanleiding van deze vergadering schreef Herman Derk enkele dagen later een uitvoerige brief aan de leden van het HB, waarin hij de verschillen van inzicht belichtte en van een eigen oordeel voorzag. Met betrekking tot de houding van het KNLC ten opzichte van de in de Stichting bedoelde bedrijfsgemeenschap - de samenwerking tussen boeren en landarbeiders - schreef hij dat deze binnen het KNLC 'niet meer welbewust wordt nagestreefd...men wordt niet meer gedragen - of werd het misschien ook nooit - door een klaar besef wat het streven naar een bedrijfsgemeenschap met zich medebrengt...Ik blijf het onze plicht achten als leiders onzer organisaties om ons door teleurstelling, hier ondervonden, niet te laten afdringen van de weg, welke wij welbewust hebben gekozen. Voor mij persoonlijk betekent deze ontwikkeling, dat ik in een moreel uitermate moeilijke situatie geraak. Wanneer ik als voorzitter van de Stichting naar buiten optreed, op persconferenties, tegenover de Volksvertegenwoordiging, in besprekingen met de Minister, dan voel ik mij daar inderdaad de voorman ener bedrijfsgemeenschap en meen ik, dat ik ook daartoe door U ben uitgezonden. Ik doe dan een beroep, ook naar buiten, op de betekenis en hechtheid dezer bedrijfsgemeenschap en wij moeten vaststellen, dat zij in den lande indruk heeft gemaakt...Men zal op grond van deze uiteenzetting nu wel kunnen aanvoelen, hoe onoprecht ik het in wezen gevoel, wanneer ik

naar buiten optredende in naam van een hechte bedrijfsgemeenschap, naar binnen steeds weer aanvoel, dat zij niet of maar in zeer bescheiden mate aanwezig is en sommigen onder ons haar principieel zelfs niet meer willen. Dit alles brengt mij in een innerlijk conflict en in een mijns inziens niet meer geheel oprechte houding tegenover de landarbeidersorganisaties.' Hij hoopte op een rustige gedachtewisseling en gaf aan 'allerminst vervuld [te zijn] van defaitisme ten aanzien van de taak van de algemene landbouworganisaties en hun vermogen zich te handhaven en te ontplooiën. Wel bekruipt mij de vraag dat wij daartoe niet een politiek in grote stijl hebben kunnen ontwerpen en onze kracht verdoen op ondergeschikte fronten. Juist omdat deze dingen mij zo buitengewoon ter harte gaan en ik vóór alles hoop, dat ook onder de tegenwoordige buitengewoon moeilijke omstandigheden, onze Maatschappijen en het KNLC hun traditie van leidinggevende organisatie te zijn onverzwakt kunnen handhaven, wint in onze vergaderingen mijn bewogenheid het wel eens van de plicht tot rustige, zakelijke leiding.' Hij sprak de hoop uit dat zijn schrijven zou bijdragen aan wederzijds begrip.¹⁰⁶ Herman Derks brief had niet het beoogde resultaat.

KEUZE HERMAN DERK: VOORZITTER KNLC OF STICHTING VOOR DE LANDBOUW?

De toenemende verwijdering tussen Herman Derk en het HB van het KNLC kwam enkele maanden later scherp naar voren in het HB op 26 mei 1948. Hoewel de kwestie van het voorzitterschap niet was geagendeerd en Herman Derk afwezig was wegens verblijf in het buitenland, stelde een bestuurslid het dubbele voorzitterschap aan de orde. Na een korte discussie concludeerde het HB dat de bestaande situatie, waarbij Herman Derk als voorzitter van het KNLC tevens als afgevaardigde van het KNLC het voorzitterschap van de Stichting bekleedde, 'niet gewenst' was. Het HB besloot dit punt uit te stellen tot de volgende vergadering waarin 'de voorzitter zelf aanwezig zal zijn en een vruchtbare discussie mogelijk wordt geacht.'¹⁰⁷ Deze gang van zaken tekent de sfeer tussen Herman Derk en het HB van het KNLC. Het HB had impliciet de wens te kennen gegeven dat Herman Derk zich zou terugtrekken als voorzitter van het KNLC.

In het daarop volgende HB nam Herman Derk niet deel aan de discussie over dit, nu wel geagendeerde, onderwerp. Hij beperkte zich tot het bevestigen van een opmerking van een bestuurslid dat de bestaande tegenstellingen ook voor de voorzitter persoonlijk niet gemakkelijk zou zijn.¹⁰⁸ Voorlopig trok Herman Derk geen consequenties uit deze actie, maar de kwestie baarde hem wel zorgen. Dit bleek in zijn vertrouwelijke brief aan de leden van het HB van het KNLC van 7 maart 1949 waarin hij de hand in eigen boezem stak. Hij vroeg zich af of hij wel goed leiding gaf aan de bestuursvergaderingen van het KNLC. 'Mijn nadenken heeft mij tot de overtuiging gebracht, dat deze vraag niet bevestigend moet worden beantwoord, doch dat ik - zij het

om verklaarbare redenen - teveel trachtte bepaalde leiding te geven en bepaalde inzichten op te leggen en daardoor te kort schiet in het geven van objectieve leiding en het juist beoordelen van wat er in het K.N.L.C. wordt gedacht en gedaan. Wanneer ik mijzelf dan afvraag: hoe komt dit, dan kom ik tot de volgende verklaring. Na de opheffing der landbouworganisaties in 1941 is een tijd gevolgd, waarin ik - zij het met enige overdrijving - kon zeggen: "l'Etat c'est moi". Ik bedoel daarmee, dat ik voor een belangrijk deel de verantwoordelijkheid in mijzelf moest vinden en dat ik weinig gelegenheid had om met anderen over de verschillende problemen te spreken. Na de bevrijding moest in snel tempo en met een zeker autoritair gezag verwerkelijk worden wat in de bezettingstijd op organisatorisch gebied was besloten. Ook dit bracht uiteraard een zekere autoritaire instelling met zich mede.' Volgens Herman Derk was de situatie binnen het KNLC na de bezettingstijd, mede als gevolg van vele bestuurswisselingen, 'zeer chaotisch en het nemen van spoedige beslissingen [was] dikwijls onvermijdelijk, [en hierdoor] vond de uit de bezettingstijd stammende autoritaire instelling versterking...Ik ben er mij heden echter van bewust, dat dit voor mijn positie als voorzitter van het K.N.L.C. een kwestie is van zijn of niet zijn...Samenvattend komt het erop neer, dat ik mij helder bewust geworden ben van het feit, dat ik mij bij het leiden van de vergaderingen en het vervullen van het voorzitterschap dus inderdaad zal moeten beperken tot het leiden der bespreking en het kanaliseren van meningen en niet moet trachten een bepaald inzicht doorgevoerd te krijgen, hetzij dat dit komt uit mijzelf of voortvloeit uit de noodwendigheid van het Stichtingswerk. Het voorgaande is uit de aard der zaak nog veel moeilijker geworden door de combinatie van twee functies, - het voorzitterschap van het K.N.L.C. en dat der Stichting voor de Landbouw - ik zal dan ook welbewuster dan tot nog toe moeten trachten de eerste functie niet te laten overschaduwen en beïnvloeden door de tweede. De ervaring heeft geleerd dat dit een bijna bovenmenselijke taak is, doch ik heb mij vast voorgenomen dit duidelijk voor ogen te houden. Op deze wijze en in deze geest wil ik dan trachten mijn functie als Uw voorzitter zo goed mogelijk te vervullen en te zien of een harmonische volbrenging van beide opgaven mogelijk is. Mocht zulks niet mogelijk blijken, dan zullen wij moeten trachten om in gezamenlijk overleg de beste oplossing te vinden.¹⁰⁹

Herman Derk slaagde er niet in, beide functies zodanig met elkaar te verenigen dat de bestaande onvrede binnen het KNLC luwde. Zijn positie was intussen allerminst benijdenswaardig terwijl zijn invloed aanmerkelijk verminderde. Zo moest hij met lede ogen aanzien dat het HB van het KNLC meerdere malen besloot afkeurende brieven te richten tot de Stichting, dus tot Herman Derk, over de handelwijze van de Stichting.¹¹⁰ In januari 1950 bracht Herman Derk in het HB van het KNLC zijn positie als voorzitter van de Stichting en van het KNLC ter sprake. Hij achtte deze zeer moeilijk en, hoewel hij op dat moment geen oplossing zag, wilde hij wel trachten deze te vinden.¹¹¹ Helaas ontbreken in het archief van het KNLC de notulen van de

HB-vergaderingen van maart en april 1950. Aangenomen mag worden dat Herman Derk, in de geest van zijn vertrouwelijke brief van maart 1949 na overleg met het bestuur, in die periode zijn ontslagname als voorzitter van het KNLC kenbaar maakte. Dit valt af te leiden uit de notulen van het HB van mei 1950, waar de vraag naar geschikte kandidaten voor het voorzitterschap van het KNLC werd besproken.¹¹²

Ondanks de stroever wordende verhoudingen zette Herman Derk zijn werkzaamheden als voorzitter van het KNLC voort. Op verzoek van het HB van 26 juli 1950 schreef hij een nota over de toekomstige taak van de Stichting naast het LBS. Hierin maakte hij zich onder andere sterk voor de samenwerking tussen boeren en landarbeiders. Als 'ethische beweegredenen' voerde hij aan 'de betekenis van de arbeid als levensopdracht in den mens die arbeider is en de ontplooiing van zijn verantwoordelijkheid en medeleven'.¹¹³ Met betrekking tot het overnemen van taken door het LBS was hij van mening dat het LBS slechts een beperkt aantal taken kon overnemen van de Stichting voor de Landbouw en uit dien hoofde achtte hij het handhaven van de samenwerking in een soort Stichting naast het LBS dringend gewenst. Het HB volgde hem hierin niet. Het was van oordeel dat een vrijwillig samenwerkingsorgaan, naast het LBS, weinig bestaansrecht en invloed zou hebben. Bovendien was, volgens mr. C.Th.E. Graaf van Lynden van Sandenburg, die tevens secretaris was van de Wetgevingscommissie, gebleken dat geen van de zes organisaties bereid was na de totstandkoming van het LBS jaarlijks nog een fors bedrag te verstrekken voor een orgaan van samenwerking.¹¹⁴ Een en ander manifesteert duidelijk dat de invloed van Herman Derk in het KNLC tanende was.

In zijn afscheidsrede op de algemene vergadering van het KNLC op 24 november 1950 gaf Herman Derk aan dat na vijf jaar het dubbele voorzitterschap niet meer mogelijk bleek. Wel liet hij doorschemeren dat het neerleggen van het voorzitterschap van het KNLC niet alleen zijn eigen keuze was geweest: 'Deze oplossing [is] de beste voor alle betrokkenen en zij kan in volle vrede en overtuiging ook door mij worden aanvaard'.¹¹⁵

Uit deze formulering kan de ontstane verwijdering tussen Herman Derk en het KNLC worden afgeleid. Naar alle waarschijnlijkheid nam het KNLC hem vooral zijn voortdurende inzet ten gunste van samenwerking met de landarbeiders niet in dank af. De meest concrete aanwijzing hiervoor is het in januari 1951, ruim een maand na zijn aftreden als voorzitter van het KNLC, voor het eerst sinds juli 1941 opnieuw in het leven roepen van het reguliere maandelijkse overleg tussen de drie CLO's. Deze besprekingen dienden veelal als voorbereiding van de bestuursvergaderingen van de Stichting. Er werd veel aandacht besteed aan onderwerpen die betrekking hadden op de samenwerking met de landarbeidersbonden. Wegens het ontbreken van notulen van de eerste bijeenkomst kan niet worden nagegaan van welke organisatie het initiatief uitging.¹¹⁶ Aangenomen mag worden dat

binnen de drie CLO's hierover vooraf onderling beraad had plaats gevonden en het moet niet uitgesloten worden geacht dat deze stap voor Herman Derk de druppel was die de emmer had doen overlopen. Het lijkt weinig aannemelijk dat hij hieraan zijn medewerking zou hebben verleend.

De algemene vergadering van het KNLC benoemde Herman Derk tot erelid en tevens tot adviserend lid.¹¹⁷ Daarnaast bleef hij, ondanks zijn aftreden als voorzitter, lid van het HB van de Stichting voor de Landbouw als vertegenwoordiger van het KNLC.¹¹⁸

Tot zijn opvolger als voorzitter van het KNLC werd benoemd de achtendertigjarige ir. C.S. Knottnerus, tot dan toe werkzaam als landbouwleraar en als ambtenaar bij het ministerie van Landbouw en Visserij.¹¹⁹ Oud-medewerker van het LBS en latere hoogleraar aan de Landbouwuniversiteit Wageningen dr. J. de Hoogh, die zowel Herman Derk als Knottnerus van nabij meemaakte, zei over hen: 'H.D. Louwes had iets profetisch in zijn houding en misschien ook wel een zekere naïviteit. Knottnerus was meer een realist, die kon terug meppen. Dat was niets voor H.D. Louwes. Die bleef een heer.'¹²⁰

Tengevolge van zijn aftreden als voorzitter van het KNLC *en* het in het leven roepen van het reguliere overleg tussen de drie CLO's werd Herman Derk in feite een voorzitter zonder achterban. Door de hervatting van het reguliere overleg tussen de drie CLO's was hij niet meer betrokken bij het rechtstreekse overleg tussen de besturen van de boerenorganisaties. Hun standpunten in de Stichting waren immers voorbereid in onderling overleg. Wel bezocht hij, evenals voorheen, regelmatig de ledenvergaderingen van de afdeling Leens van de GML.¹²¹

Herman Derk had ook afstand kunnen doen van het voorzitterschap van de Stichting voor de Landbouw, maar daarvoor koos hij niet: 'Zoals men wel zegt, dat iemand niet ongestraft onder de palmen wandelt, zo kan men ook zeggen, dat de traditie van vijf jaren voorzitter van de Stichting te zijn geweest niet ongemerkt aan mijn vorming, inzichten en onbevangenheid is voorbijgegaan.'¹²² Wilde Herman Derk nog zoveel mogelijk van zijn doelstellingen bereiken, dan was zijn keuze voor het voorzitterschap van de Stichting de meest voor de hand liggende.

5.7 VERHOUDING DRIE CLO'S TOT DE STICHTING VOOR DE LANDBOUW

Zoals eerder vermeld lag het oorspronkelijk in de bedoeling dat de in de Stichting voor de Landbouw samenwerkende organisaties zich na de oprichting van dit samenwerkingsorgaan zouden beperken tot sociaal-culturele activiteiten, terwijl de Stichting de belangenbehartiging in ruime zin op zich zou nemen.

Voor de CBTB en de KNBTB was deze beperking van werkzaamheden al snel onbevredigend. Het strookte niet met de uitgangspunten van beide organisaties. De CBTB ging uit van het principe 'soevereiniteit in eigen kring' waarbij iedere levenskring een zekere zelfstandigheid had. De staat mocht slechts ingrijpen ten behoeve van het algemeen belang. De KNBTB baseerde zich op het subsidiariteitsbeginsel wat inhield dat een hoger orgaan alleen die taken van een lager orgaan mocht overnemen die dit niet aankon.

In november 1945 kwam het HB van de CBTB tot de conclusie dat de bond ook een taak had op het terrein van de materiële belangenbehartiging. Volgens secretaris Rip waren dat de onderwerpen die de leden bezighielden. In de vergaderingen ging het 'bijna uitsluitend over melk, tarwe, vee, belastingen, enzovoort.' Het HB besloot op plaatselijk, provinciaal en landelijk gebied commissies in te stellen voor onder andere akkerbouw, veehouderij en sociale zaken ter voorbereiding van de besluitvorming in de overeenkomstige commissies van de Stichting.¹²³

Ook de KNBTB had geen vrede met de beperkte doelstelling en het DB stelde in januari 1946 vast dat volgens het subsidiariteitsbeginsel datgene wat de KNBTB zelf kon doen, niet behoorde tot de taken van de Stichting.¹²⁴ Als gevolg hiervan pakte ook de KNBTB zijn vroegere werkzaamheden in grote lijnen weer op.

Door deze ontwikkelingen binnen de CBTB en de KNBTB voelde het KNLC zich onder druk gezet. Herman Derk zag zich al in december 1945 genoodzaakt ook het KNLC weer een ruimere taak toe te kennen dan oorspronkelijk in zijn bedoeling had gelegen. Hij constateerde dat de Stichting beter werkte 'dan de samenwerkende CLO's ooit hebben gekund. Bovendien is zij ingeburgerd. Op den duur zal zij zeker komen op de plaats waar zij behoort. Intussen moeten wij het KNLC weer sterk maken...Wij zijn met te groot enthousiasme gestart en moeten nu inbinden omdat er in Nederland blijkbaar een restauratie op politiek gebied op handen is.'¹²⁵ De voorgestelde herleving van het KNLC viel in goede aarde bij de bestuurders van de aangesloten landbouwmaatschappijen. Zij liepen toch al niet warm voor de in eerste instantie door Herman Derk aan hen toegeschreven sociaal-culturele taken.

De vraag was echter hoe het KNLC weer op gang kon worden gebracht: 'De Landstand ging er met al de bezittingen van het KNLC vandoor..., onze secretaris dr. H. Molhuysen is op pensioengerechtigde leeftijd gekomen en onze adjunct-secretaris ir. H. Smit ging naar de Directie van den Landbouw. Wij hebben geen middelen en geen functionarissen...en toch moeten wij vooruit.'¹²⁶ Dit zou nog de nodige problemen opleveren.

Contributieverhoging lag niet goed bij de achterban: 'Boeren willen eerst wat zien voordat ze betalen.'¹²⁷ Herman Derk was van mening 'dat het toch wel zeer droevig is, dat de boeren er niet toe kunnen worden gebracht hun organisaties financieel behoorlijk te steunen. De landarbeiders betalen een contributie van f 30,00 per jaar. De boeren zullen toch moeilijk kunnen

volhouden dat een contributie hen financieel moeilijk zal vallen. De Maatschappijen moeten hun leden bijbrengen dat een goede organisatie in hun eigen belang is en haar geld zeker zal opbrengen.' Hij vreesde 'dat de boeren anders achterop zullen raken bij de landarbeiders.'¹²⁸

FINANCIERING ALS MAATSTAF VAN BETROKKENHEID

Uit de mate van bereidheid van de organisaties hun financiële verplichtingen ten aanzien van de Stichting voor de Landbouw na te komen, kan worden afgeleid in welke mate de organisaties zich achter de doelstellingen van de Stichting stelden.

Vooropgesteld moet worden dat geen van de landarbeidersbonden ooit bezwaren maakte tegen de bij te dragen contributie. Zij hadden er dan ook een groot belang bij, aangezien de participatie in de Stichting voor de Landbouw een grote stap vooruit was op de weg naar officiële erkenning. Bovendien waren zij, in tegenstelling tot de boeren, vertrouwd met het betalen van hoge contributies. Op kritieke momenten in het bestaan van de Stichting lanceerden de landarbeidersbonden zelfs voorstellen tot verhoging van de voorgestelde bedragen. Hiervoor voelden de boerenorganisaties echter niets.

Herman Derk stelde de houding van de landarbeidersbonden meerdere malen ten voorbeeld aan de boerenorganisaties. Hij 'zou de organisatiebesturen wel willen toeroepen de leden steeds maar weer zo openhartig mogelijk in te lichten over het belang van de Stichting en hen bij tegenwerking onomwonden de waarheid te zeggen. Men moet niet bang zijn voor zijn leden.'¹²⁹

Behalve de landarbeidersbonden had de CBTB, als enige boerenorganisatie, geen problemen met het bij elkaar krijgen van de benodigde gelden voor de Stichting. Werden voor 1945 en 1946 nog leningen afgesloten, voor de daarop volgende jaren bood het bestuur alle leden een kwitantie aan van aanvankelijk vijf en later zes gulden, te betalen op vrijwillige basis. Met de opbrengst daarvan kon de CBTB ruimschoots aan zijn verplichtingen voldoen.¹³⁰ Hierbij dient in aanmerking te worden genomen dat de CBTB, met slechts zeventien procent van de bij de drie CLO's aangesloten leden veruit de kleinste boerenorganisatie,¹³¹ ook het meeste belang had bij de Stichting aangezien alle organisaties - ongeacht ledenaantallen - een gelijke invloed hadden in de Stichting.

De financiering van de Stichting leverde in 1945 geen grote problemen op. De periode besloeg slechts een half jaar en iedere organisatie zei toe, twintigduizend gulden bij te dragen.¹³² Deze vrij soepele toezeggingen waren mede gebaseerd op de verwachting van de meerderheid van het HB dat het LBS binnen afzienbare tijd zou worden opgericht. Het zou echter nog negen jaar duren voordat het zover was.

CBTB-voorzitter Van den Heuvel hield er rekening mee dat de pbo er niet zou komen. Herman Derk wees er in zijn reactie op 'dat wij niet meer terug

kunnen; voor dat geval moet de Stichting blijven doorwerken. Doet de boerenstand dit niet dan is zij ook nooit meer waard om één organisatie te hebben daar er nu hiervoor de kans bestaat. Men zal dan ook bijvoorbeeld nooit meer moeten spreken over achterstelling der boeren bij andere bedrijfs-genoten, etc.' Niemand reageerde op de stellingname van de voorzitter.¹³³ Het zou niet de laatste keer zijn dat Herman Derk dwars voor het HB ging liggen als bleek dat een of meer organisaties ter wille van financiële of andere bezwaren de taak van de Stichting wilden beperken of, in het ergste geval, beëindigen.

FINANCIERING UIT HEFFINGSGELDEN

Vanaf 1946 kwamen de financieringsproblemen scherper naar voren. Was de begroting van 1945 nog beperkt tot vijftigduizend gulden, voor 1946 was die verdrievoudigd en werd de jaarlijkse bijdrage per organisatie vastgesteld op zestigduizend gulden. Hiermee was het probleem echter niet opgelost want voor 1947 liep de begroting verder op tot een half miljoen. Dit was het gevolg van de sterke groei van de Stichting die mede ten koste ging van de taken van de afzonderlijke landbouworganisaties. Deze laatste zagen het toenemende belang van de Stichting met gefronste wenkbrauwen aan en zochten naar mogelijkheden de eigen organisatie te versterken.

Had de Stichting voor 1946 de financiële touwtjes nog met hangen en wurgen aan elkaar kunnen knopen, voor 1947 achtte Herman Derk het noodzakelijk dat het bestuur een principiële besluit nam over de financiering. Hij was van mening dat men, 'de mogelijkheid om het apparaat dat thans is opgebouwd weer af te breken verwerpend,' de beschikking zou moeten krijgen over de nodige financiële middelen: per organisatie tachtigduizend gulden. Daartoe waren de organisaties volgens hem niet in staat en hij stelde dan ook voor de regering te verzoeken dat deze, via het opleggen van heffingen op enkele producten, als incasseerder zou optreden en de hierdoor verkregen gelden zou overmaken aan de Stichting. Hij was van oordeel dat de organisaties, die tijdens de oorlog veel van hun vermogen hadden verloren, een moreel recht van spreken hadden. Het HB steunde Herman Derk in zijn voorstel dit met de minister te bespreken.¹³⁴

Al daags erna, op 22 augustus 1946, stelde de Stichting dit onderwerp aan de orde in de reguliere bespreking met minister Mansholt, die er positief tegenover stond.¹³⁵ Wel moest hij nog een vorm vinden die voor het ministerie van Financiën acceptabel was. Hierin slaagde hij: beide ministers verklaarden zich akkoord met heffingen op melk, suikerbieten, fabrieks- en poot-aardappelen, groenten en fruit. Door dit besluit kreeg de Stichting vanaf 17 augustus 1947 voor het lopende jaar de beschikking over bijna een miljoen gulden aan heffingsgelden.¹³⁶ Ook voor de volgende jaren werd de eigen bijdrage per organisatie vastgesteld op zestigduizend gulden en ontving de Stichting heffingsgelden, variërend van bijna één miljoen tot ruim twee

miljoen gulden naargelang de kosten van de Stichting.¹³⁷

AANHOUDENDE DISCUSSIES BINNEN KNBTB EN KNLC

De toekenning van heffingsgelden betekende allermintst dat de discussies over de eigen bijdragen aan de Stichting tot het verleden behoorden. Vooral bij de KNBTB en het KNLC waren de problemen aanzienlijk. Beide organisaties hadden een vergelijkbaar probleem: een voorzitter die een krachtige Stichting voor de Landbouw voorstond terwijl het HB daarover sterk was verdeeld.

Bij de KNBTB was voorzitter Smits van Oijen voorstander van een sterke Stichting voor de Landbouw. In juli 1947 uitte hij in het DB van de KNBTB zijn zorgen over de opstelling van zijn eigen organisatie. 'In stichtingskringen [heeft men] het gevoel, dat de KNBTB wel eens wat terughoudend is. Het is een punt van grote zorg, dat de grootste organisatie in de verdere uitbouw van de Stichting terughoudendheid betoont.'¹³⁸ De bond achtte zich echter niet in staat om de voor 1948 gevraagde zestigduizend gulden op te brengen omdat contributieverhoging 'onmogelijk' was. Enkele bestuursleden tekenden ook bezwaar aan tegen financiering via heffingsgelden die zij zagen als een beïnvloedingsmogelijkheid door de overheid. Secretaris Roborgh wees fijntjes op de spagaat waarin de KNBTB zich bevond: hij vond het 'inconsequent dat - wanneer wij er enerzijds bezwaar tegen maken dat de Stichting met gelden van de Overheid wordt gefinancierd - wij anderzijds niet de plicht op ons nemen de benodigde gelden op te brengen.' Desondanks besloot het DB aan de Stichting mee te delen dat de KNBTB niet in staat was het gevraagde bedrag voor het jaar 1948 over te maken.¹³⁹ De soep zou niet zo heet gegeten worden als ze werd opgediend; uiteindelijk werd het verschuldigde bedrag overgemaakt.

Smits van Oijen nam begin 1949 ontslag als voorzitter van de KNBTB en werd opgevolgd door G.W. Kampschöer, tot dan toe voorzitter van de Aartsdiocesane R.K. Boeren- en Tuindersbond (ABTB). Met betrekking tot de bijdragen aan de Stichting voor de Landbouw bleef de KNBTB verdeeld. In januari 1949 besloot het HB aan de Stichting mee te delen dat voor 1950 en volgende jaren de gebruikelijke materiële steun niet meer kon worden verleend. Men wilde de leden niet nog zwaarder belasten en anderzijds de ontwikkeling van het eigen organisatiewerk niet afremmen.¹⁴⁰ Geleidelijk verschoven de opvattingen waarbij het bestuurslid C.G.A. Mertens, die zich sterk maakte voor een bundeling van krachten in de land- en tuinbouw,¹⁴¹ zich meer en meer ontpopte als een voorstander van de Stichting die hij van groot belang achtte, ook voor de KNBTB. 'Deze instelling is ons meer waard dan de gevraagde bijdrage.'¹⁴² Het DB volgde hem met als gevolg dat de KNBTB zich in principe bereid verklaarde de contributie voor 1950 aan de Stichting te voldoen. Daarmee kwam een einde aan de periode dat de KNBTB aanvankelijk met dreigementen de Stichting onder druk zette,

terwijl de bond uiteindelijk toch aan de afgesproken verplichtingen voldeed.¹⁴³

In het KNLC werden de degens gekruist in het HB waar Herman Derk lijnrecht stond tegenover de Friese Maatschappij van Landbouw, in de persoon van haar secretaris dr. ir. J.B. van der Meulen. Deze benadrukte de taken van de landbouwmaatschappijen en zag voor de Stichting geen andere taak weggelegd dan de voorbereiding van de pbo. Van der Meulen. beschikte over een scherpe pen. Hij schrok er niet voor terug in het openbaar personen te beledigen op een zodanige wijze dat een van de HB-leden zich in het bestuur afvroeg of het nog wel mogelijk was met deze man samen te werken. Van der Meulen trok er zich weinig van aan. Desondanks was zijn invloed, mede door zijn grote kennis van zaken en zijn lidmaatschap van vele door het KNLC ingestelde commissies, groot. Vice-voorzitter van het KNLC ten tijde van Herman Derk, ir. M.A. Geuze, noemde Van der Meulen 'een heel lastige, moeilijke man,' sterk geporteerd voor de opbouw van de Stichting op bedrijfsgenoten. Van der Meulen had er zich nooit bij neergelegd dat Herman Derk op dat terrein concessies had gedaan. 'Hij heeft zich vaak heel beroerd tegen H.D. Louwes opgesteld in vergaderingen.'¹⁴⁴

Om de aangegane verplichtingen ten opzichte van de Stichting te kunnen voldoen verhoogde het HB van het KNLC het voor 1946 vastgestelde kwartje per lid voor de volgende jaren tot één gulden, plus zevenenhalve cent per hectare.¹⁴⁵ Voor een boer met een bedrijf van zestig hectare, zoals Herman Derk, betekende dit een verhoging van vijf gulden en vijftig cent per jaar. Zelfs dat ging niet altijd van een leien dakje. Zo deelde de afgevaardigde van de HML in het HB van het KNLC in september 1949 mee dat zijn organisatie niet in staat was om voor 1950 de volle contributie aan het KNLC af te dragen. 'Dit grieft spreker zeer, doch de boeren in de Hollanden blijken niet bereid te zijn zich grotere financiële offers te getroosten.'¹⁴⁶ Een door een commissie van het KNLC in 1947 uitgebracht rapport over de verhouding tussen de standsorganisaties en de Stichting, waarin ook Van der Meulen zitting had, beperkte de bewegingsruimte van de KNLC-vertegenwoordigers in de Stichting aanmerkelijk: zij dienden zich in de Stichting bij belangrijke algemene kwesties meer dan tot dusver te vergewissen van het standpunt van hun achterban; daarnaast werd het vetorecht van iedere organisatie benadrukt. Randvoorwaarde was dat de Stichting aan het KNLC niet meer dan zestigduizend gulden per jaar mocht kosten.¹⁴⁷ Met betrekking tot de financiën had het KNLC de grenzen getrokken; sindsdien maakte het de gevraagde zestigduizend gulden per jaar over aan de Stichting.

Op verzoek van het HB van de Stichting besloot de minister van LVV vanaf 1 oktober 1952 de kosten van de Stichting volledig te financieren uit heffingsgelden.¹⁴⁸ Zijn doel hierbij was de organisaties financieel te

ontlasten. De hiermee gemoeide bedragen - voor 1953 bijna drie miljoen gulden - waren praktisch niet meer op te brengen door de organisaties.¹⁴⁹ Hieruit kan tevens worden afgeleid dat de overheid veel waarde toekende aan het voortbestaan van de Stichting voor de Landbouw, in afwachting van de totstandkoming van het LBS. Met dit besluit behoorden de discussies over de bijdragen van de organisaties tot het verleden.

Een vergelijking met de Stichting van de Arbeid wijst uit dat ook die Stichting al in 1948 kampte met te hoog geachte kosten. De begroting voor dat jaar bedroeg ruim honderdzes- en zeventigduizend gulden, aanmerkelijk lager dan de vijfhonderdduizend gulden die de Stichting voor de Landbouw al voor 1947 had begroot. Beide Stichtingen kozen, om principiële redenen, voor een andere oplossing. Binnen de Stichting van de Arbeid waren de opvattingen over het definitieve karakter van de Stichting, en meer nog over een op te richten publiekrechtelijk bedrijfsorgaan, verdeeld. In hoofdzaak om die reden werd het voortbestaan in 1950 ter discussie gesteld.¹⁵⁰ De te hoog geachte bijdragen van werkgevers- en werknemersorganisaties hingen hiermee samen, maar waren niet doorslaggevend. Binnen de Stichting voor de Landbouw bestonden ook verschillen van opvatting over het belang van de Stichting, maar de voorstanders van het voortbestaan van de Stichting als voorbereidingsorgaan van het Landbouwschap trokken uiteindelijk aan het langste eind. Zoals wij eerder zagen speelde Herman Derk hierin een belangrijke rol.

5.8 LANDBOUWBELEID

Na de bevrijding voerde de regering met betrekking tot de landbouw een tweesporenbeleid. Op de korte termijn stonden het herstelbeleid en de zorg voor de voedselvoorziening centraal, voor de langere termijn richtte de overheid zich op structurele maatregelen ter verbetering van de positie van de landbouw. Mede in het belang van de export moest de kwaliteit van de producten worden verhoogd, onder meer door een verbetering van het land- en tuinbouwonderwijs en door een verlaging van de productiekosten met handhaving van het kleinbedrijf.¹⁵¹

PERIODE VAN SCHAARSTE

Het kortetermijnbeleid na de oorlog legde de nadruk op het herstel van de oorlogsschade en op een voldoende voedselvoorziening. In het kader van de wederopbouw dienden de kosten voor levensonderhoud zo laag mogelijk te blijven. Met dat doel voor ogen bepaalde de overheid goeddeels de producentenprijzen van de belangrijkste landbouwproducten en voedingsmiddelen. In deze periode gingen de meeste subsidies naar de consument in de vorm van subsidies op de voedselprijzen.¹⁵² Het voor de vaststelling van de producentenprijzen benodigde onderzoek werd, op advies van de land-

bouwminister S.L. Mansholt en met instemming van de Stichting voor de Landbouw, verricht door het Landbouw-Economisch Instituut.¹⁵³ Na overleg met de Stichting voor de Landbouw stelde Mansholt de prijzen voor de producenten vast, volgens de Stichting meerdere malen op een te laag peil. Op 22 juli 1946 richtte de Stichting een schrijven tot de 'Raad van Ministers' waarin zij pleitte voor toeslagen voor de lichte gronden, verhoging van de prijzen van de akkerbouwproducten en van de melk.¹⁵⁴ In 1947 verslechterde de situatie voor de boeren en had de Stichting geen overeenstemming met de minister van Landbouw kunnen bereiken over de vast te stellen prijzen. Bovendien waren de prijzen voor kunstmest en veevoeders sterk gestegen terwijl de droge zomer van 1947 veel boeren schade had berokkend. Dit alles vergrootte de onvrede bij de boeren, mede gevoed door de zeer hoge prijzen op de wereldmarkt waarvan de boeren niet konden profiteren. Met de door de overheid voor 1947 vastgestelde prijzen viel geen droog brood te verdienen.¹⁵⁵

Vooraf de kleine boeren, in hoofdzaak vertegenwoordigd door de KNBTB, waren de dupe van de ontstane situatie. De KNBTB drong dan ook aan op een toeslag voor de lichte gronden, een minimumprijs voor tuinbouwproducten en een verhoging van de melkprijs.¹⁵⁶ De Stichting nam de voorstellen van de KNBTB in grote lijnen over en wendde zich op 20 augustus 1947 tot de Volksvertegenwoordiging met het verzoek 'de Minister van Landbouw tot een andere politiek ten opzichte van de landbouw te brengen.'¹⁵⁷

In haar schrijven beriep de Stichting zich er op dat na de bevrijding 'onze boerenbevolking individueel en georganiseerd van ganser harte [heeft] willen meewerken aan een beleid, dat, uitgaande van de werkelijkheid onzer nationale armoede, de lasten evenredig zou verdelen...hier voelt onze agrarische bevolking zich ten zeerste teleurgesteld, om niet te zeggen ontgoocheld. Mede door de medewerking van de georganiseerde landbouw is het zeer zuinige agrarische prijsbeleid van de regering geslaagd, kunnen de diep ingrijpende maatregelen van graaninname en veelevering worden doorgevoerd en slaagt de Regering er in, vele landbouw- en veeteeltproducten belangrijk beneden de wereldmarktprijs in handen te krijgen, zulks bijv. in schrille tegenstelling met Frankrijk, waar een verplichte veelevering niet doorvoerbaar is en de Regering voor een prijs van ca. f40,00 per 100 kg. tarwe - dat is ongeveer een 100% hogere prijs dan in Nederland geldt - deze de boeren uit handen moet wringen. Wat in de landbouw mogelijk bleek, mislukte in handel en industrie. Daar werd de door ons getoonde medewerking niet gevonden, daar bleek òf de macht òf de wil der regering òf beide te kort te schieten.'¹⁵⁸

De KNBTB-vertegenwoordiger in de Stichting, J. Groen die tevens lid was van de Tweede Kamer, vertaalde de wensen van de Stichting in een naar hem genoemde motie-Groen die met algemene stemmen werd aangenomen.¹⁵⁹ Hierbij dient opgemerkt te worden dat de georganiseerde

landbouw rijkelijk was vertegenwoordigd in de Tweede Kamer. Alleen al de KNBTB telde zeven Tweede-Kamerleden.¹⁶⁰ De motie-Groen noodzaakte de minister een bedrag ter waarde van zesentachtig miljoen gulden ter beschikking te stellen als tegemoetkoming aan de boeren.¹⁶¹

Ondanks de schaarste besteedde Mansholt, naast zijn taken op het terrein van de voedselvoorziening, al tijdens zijn eerste landbouwbegroting van 1946 aandacht aan de te voeren landbouwpolitiek in de toekomst. Daarbij legde hij de nadruk op verhoging van de productiviteit en op verlaging van de productiekosten, waarbij de inkomens in de landbouw op een redelijk niveau gehandhaafd moesten worden.¹⁶² Daarnaast moest de Nederlandse landbouw, wilde die in de toekomst blijven meedoen, hoge prioriteit toekennen aan kwaliteitsverbetering en aan bedrijfsrationalisatie. Ook bepleitte hij een omschakeling van het extensieve naar het intensieve landbouwbedrijf. In het parlementaire landbouwdebat waren de discussies met name gericht op de vraag of de Nederlandse landbouw zich in de toekomst nog kon meten met het buitenland. Verder kwam, in het kader van de noodzakelijk geachte verlaging van de productiekosten en verhoging van de productie, de rationalisatie aan de orde. Met betrekking tot de rationalisatie - die onder meer betere scholing en mechanisatie inhield - kwam vooral de positie van de kleine bedrijven ter sprake.¹⁶³

Naderhand scherpte Mansholt zijn voorgenomen beleid aan. Voor de noodzakelijk geachte concurrentie met het buitenland achtte hij mechanisatie onvermijdelijk, die bij de bestaande perceelsindeling niet mogelijk was. Hij vond het daarom nodig dat er op grote schaal herverkavelingswerkzaamheden zouden worden uitgevoerd.¹⁶⁴ Met dit doel verruimde hij in 1954 de bestaande Ruilverkavelingswet. Hierdoor werden grootschalige ruilverkavelingen mogelijk die in de volgende decennia een hoge vlucht zouden nemen.¹⁶⁵

Het gevoerde landbouwbeleid had onder andere tot gevolg dat het productiepeil rond 1950 lag op het vooroorlogse niveau: als economische sector had de landbouw zich hersteld.¹⁶⁶

KLEINE BOEREN

Al vóór de Tweede Wereldoorlog waren er rapporten verschenen over het kleine-boerenvraagstuk. Onder kleine boeren verstond men aanvankelijk boeren met bedrijven tot vijf hectare, naderhand lag de grens bij tien hectare. Ze waren voor het merendeel gevestigd op de arme zandgronden in het zuiden en oosten van het land, voor een kleiner deel in de noordelijke provincies. De bedrijven waren meestal gezinsbedrijven, waar naast de boer ook de overige gezinsleden in de arbeid voor het bedrijf waren betrokken. Deze boeren werkten zonder arbeiders in loondienst. In 1950 maakten zowel de bedrijven tot vijf hectare als die van vijf tot tien hectare ruim dertig procent uit van het totaal aantal bedrijven. In totaal ging het dus om bijna

twee derde van de boerenbedrijven in Nederland.¹⁶⁷ Van deze kleine boeren was minder dan de helft aangesloten bij een van de drie CLO's.¹⁶⁸

Ook de landbouworganisaties, met name de KNBTB en het KNLC, hadden zich in de jaren dertig gebogen over de problematiek van de kleine boeren. In het verlengde daarvan richtte de Stichting voor de Landbouw in 1946 een 'Kleine-boerencommissie' op die tot taak had plannen te maken 'tot de economische en sociale verheffing van het kleine boerenbedrijf'.¹⁶⁹ Voorzitter was dr. ir. W.J. Drogen, in de jaren dertig actief in de landelijke Dienst voor de Kleine Boerenbedrijven en tijdens en na de oorlog in de Limburgse Land- en Tuinbouwbond, terwijl drs. F.W.J. Kriellaars, medewerker van de Stichting, het secretariaat voerde.¹⁷⁰ Rapporten van deze commissie kwamen meerdere malen aan de orde in het HB van de Stichting, maar die besprekingen riepen een beeld op van machteloosheid.¹⁷¹ Geconstateerd moet worden dat de Stichting geen oplossing zag voor het kleine-boerenvraagstuk. Overigens worstelde niet alleen Nederland met deze kwestie, het was het centrale probleem van de landbouw in heel West-Europa.¹⁷²

Mansholt toonde zich voorstander van een geleidelijke - zonder dwang uit te voeren - sanering van landbouwbedrijven ten gunste van het economisch rendabele bedrijf.¹⁷³ Zijn visie sloot aan bij die van Herman Derk die al in de jaren dertig te kennen had gegeven geen toekomst te zien voor de kleine bedrijven, maar tegelijkertijd pleitte voor een menswaardig bestaan via gerichte steun aan de kleine boeren door het ministerie van Sociale Zaken. Vanaf begin jaren vijftig verrichtte het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) onderzoek naar de moeilijkheden van de kleine boeren op de zandgronden. In 1951 bracht het een rapport uit waarin het kleine-boerenvraagstuk werd gedefinieerd als een algemeen landbouwvraagstuk. De onderzoekers constateerden dat de kern van het probleem lag in de wanverhouding tussen het aantal mensen en de beschikbare cultuurgrond. Het rechtstreekse gevolg van dit arbeidsoverschot leidde tot een te lage arbeidsproductiviteit, met name op de te kleine bedrijven.¹⁷⁴ Een vervolgonderzoek toonde aan dat het kleine-boerenvraagstuk in 1953 slechts weinig van zijn scherpte had verloren.¹⁷⁵

Een groot aantal agrarische jongeren was, naarmate de bestaanszekerheid voor het kleine bedrijf wegviel, aangewezen op een beroep buiten de landbouw. Daarvoor was een omschakeling noodzakelijk die traag verliep, in hoofdzaak veroorzaakt door de hechte, traditionele gemeenschap waar de agrarische bevolking in een zeker isolement voortleefde en boerenzoons bijna vanzelfsprekend kozen voor een bestaan in de landbouw. Wel zetten boerenzoons op de kleine bedrijven als eersten de stap naar beroepen in andere sectoren, terwijl de jonge boeren op de grotere bedrijven de keuze langer uitstelden. Eind jaren vijftig was er voor een groot aantal kleine

bedrijven geen opvolger meer beschikbaar, terwijl op de grotere bedrijven nog een overschot was aan boerenzoons, werkzaam op het ouderlijk bedrijf.¹⁷⁶

Bedrijfsvergroting, intensivering van de productie, emigratie en overschakeling naar een ander beroep werden door zowel overheid als georganiseerde landbouw aangedragen als mogelijke oplossingen van het kleine-boerenvraagstuk. Vermindering van het aantal bedrijven, waar het LEI al in 1951 op aandrong, was voor de georganiseerde landbouw en de overheid klaarblijkelijk nog geen haalbare optie. Het zou tot de jaren zestig duren voordat dit onderdeel zou gaan uitmaken van het landbouwbeleid.¹⁷⁷

VRIJWILLIGE SANERING

Zoals reeds eerder vermeld gaf Mansholt de voorkeur aan vrijwillige sanering. Aanvankelijk was zijn beleid gericht op intensivering van de productie en op vergroting van bedrijven. In nauw overleg met het bedrijfsleven voerde Mansholt een doeltreffende kleine-boerenpolitiek door het stimuleren van de intensivering. Zo nam van 1949 tot 1953 de melkveebezetting op kleine bedrijven toe met elf procent, de varkensstapel met bijna tweehonderd procent en de pluimveestapel met vijfenzeventig procent. Het sluitstuk van deze politiek was de oprichting van het Borgstellingsfonds in 1951 dat de boeren in staat stelde gemakkelijker tot nieuwe investeringen over te gaan.¹⁷⁸ Op de gemengde bedrijven streefde men, naast intensivering van het bedrijf, naar schaalvergroting door specialisatie op een klein aantal productierichtingen.¹⁷⁹ Naar alle waarschijnlijkheid werd hier mede de basis gelegd voor de latere intensieve kippen- en varkenshouderij.

Voor de voor bedrijfsvergroting benodigde grond gingen de gedachten uit naar de pas drooggelegde Noordoostpolder. Deze bleek echter onvoldoende om het overschot aan jonge boeren op te vangen. Bovendien bestond bij een groot aantal van daarvoor in aanmerking komende jonge boeren in Zuid-Nederland, waar het kleine-boerenvraagstuk het meest pregnant naar voren kwam, weinig belangstelling.¹⁸⁰

Het lukte slechts mondjesmaat om het arbeidsoverschot in de landbouw op te lossen.¹⁸¹ Wel nam het aantal kleine bedrijven van een tot vijf hectare af, mede tengevolge van het gevoerde landbouwbeleid. Waren dit er in 1938 nog ruim zesenzestigduizend, daarna daalde het via zestigduizend in 1950 tot zesendertigduizend in 1959 in twintig jaar was het aantal kleine bedrijven bijna gehalveerd. Ging de vermindering van het aantal bedrijven tot vijf hectare tot 1959 nog ten gunste van de bedrijven tot tien hectare, in de daarop volgende tien jaar liep ook het aantal bedrijven tot tien hectare terug met bijna eenderde.¹⁸²

Gezien de bevolkingsdruk op het platteland zochten de overheid en de

Stichting voor de Landbouw naar mogelijkheden van emigratie van boeren en landarbeiders. In de eerste naoorlogse jaren verliep de emigratie moeizaam wegens het ontbreken van deviezen, vanaf eind jaren veertig kwam er meer vaart in met een duidelijke top in het begin van de jaren vijftig. Daarna nam de animo voor emigratie weer af. Van 1949 tot en met 1957 emigreerden in totaal bijna vijfentwintigduizend agrariërs, van wie vijftien procent boeren en vijfentachtig procent landarbeiders. Canada was veruit het meest favoriete emigratieland.¹⁸³

VAN SCHAARSTE NAAR OVERVLOED

Binnen enkele jaren na de oorlog was de schaarste overwonnen en 1948 werd, volgens het *Jaarverslag van de Stichting voor de Landbouw 1948*, gekenmerkt door de overgang van schaarste naar overvloed. Voedselvoorzieningspolitiek ging over in landbouwpolitiek. Hierin kreeg de boer meer vrijheid, gekoppeld aan meer verantwoordelijkheid voor zijn eigen bedrijf. De overheid bepaalde nog slechts de prijzen van enkele hoofdproducten en verwachtte daarmee indirect ook voor de overige producten een redelijk marktprijsspeil te kunnen bewerkstelligen.¹⁸⁴

In de boeren- en landarbeidersorganisaties groeide de onrust over de toekomst van de landbouw. In dat kader besteedde het HB van de Stichting op 20 oktober 1948 uitvoerig aandacht aan dit onderwerp. Het verklaarde zich in principe akkoord met de door de regering voorgestelde politiek en stelde een studiecmissie 'Landbouwpolitiek' in, bestaande uit landbouwdeskundigen onder voorzitterschap van dr. ir. G. Minderhoud, de vroegere secretaris van de GML en inmiddels hoogleraar aan de Landbouwhogeschool te Wageningen.¹⁸⁵

In de opdracht aan de commissie-Minderhoud gaf de Stichting aan dat het landbouwbeleid moest voorzien in een redelijke beloning voor 'alle behoorlijk rationeel verrichte arbeid in de landbouw.' Ook was het HB van oordeel dat 'de realisering van een redelijke beloning voor de in de landbouw verrichte arbeid diende te geschieden niet door middel van een subsidiestelsel, maar door middel van de prijzen voor de voortbrengselen van de landbouw.'¹⁸⁶ De commissie-Minderhoud bleef binnen de opdracht van de Stichting en sprak in haar rapport van juni 1950 haar voorkeur uit voor het handhaven van minimumprijzen voor de belangrijkste producten van akkerbouw, veehouderij en tuinbouw. Een subsidiestelsel zou 'een odium van "steun" op de maatregelen [leggen], dat licht aanleiding kan geven tot onverkwikkelijk politiek getwist.'¹⁸⁷

De standpunten van het HB van de Stichting en van de commissie-Minderhoud met betrekking tot de ondersteuningsvorm lagen in het verlengde van de parlementaire besluitvorming over het Suikerwetje in 1929. Onder invloed van de landbouwspecialisten koos het parlement destijds om dezelfde reden voor productgerichte ondersteuning waarbij de nadruk sterk

lag op de prijspolitiek, terwijl bedrijfsgeoriënteerde ondersteuning met het accent op inkomenstoelagen werd afgewezen.

In oktober 1950 was het rapport-Minderhoud onderwerp van een uitvoerige maar vrijblijvende discussie in het HB van de Stichting. Het lag niet in de bedoeling dat de bespreking zou uitmonden in een besluit. Aan de discussie namen vertegenwoordigers van alle organisaties deel, met uitzondering van de KNBTB-vertegenwoordigers A.J. de Goeij, C.G.A. Mertens en dr. ir. A. Roebroek.¹⁸⁸ Hun zwijgzaamheid hing waarschijnlijk samen met het feit dat de KNBTB het rapport-Minderhoud intern niet aan de orde had gesteld. Enkele weken later, in november 1950, ging de bond hier wel toe over en stelde een commissie in onder leiding van Roebroek 'ter bestudering van het rapport over de landbouwpolitiek.'¹⁸⁹ Het DB van de KNBTB stelde het in mei 1951 door de commissie-Roebroek uitgebrachte rapport niet aan de orde, maar nam het voor kennisgeving aan. Verder besloot het DB het rapport intern te houden en 'niet door te zenden naar de Stichting.'¹⁹⁰ Uit de notulen blijkt niet op grond waarvan de KNBTB tot dit besluit kwam.

LANDARBEIDERS

In de landelijke Stichting werd het overleg tussen boeren en landarbeiders gevoerd in de hoofdafdeling Sociale Zaken, op provinciaal niveau door de provinciale Stichtingen. Een loonadvies werd landelijk vastgesteld, maar er waren enkele bepalingen waarvan provinciaal mocht worden afgeweken. Daarnaast was er een vrij gedeelte in de cao's. De overgang van de Stichting voor de Landbouw naar het LBS met de gewestelijke raden bracht hierin geen wijziging. De partijen, concreet de boeren- en landarbeidersorganisaties, sloten uiteindelijk de cao's af. Door deze gang van zaken kon na de oorlog een evenwichtig loongebouw worden opgetrokken. Voor de landarbeiders betekende dit dat door alle betrokken partijen werd geaccepteerd, dat hun loon gelijk moest zijn aan dat van werknemers die vergelijkbare arbeid op het platteland verrichtten.¹⁹¹ Hadden de landarbeiderslonen tijdens de bezetting al een behoorlijke stijging te zien gegeven, mede door de samenwerking in de Stichting werd deze lijn voortgezet. In vergelijking met 1939 waren de reële lonen voor landarbeiders in 1950 gestegen met ruim dertig procent terwijl de stijging van de lonen in de nijverheid beduidend geringer was.¹⁹²

Na de oorlog kozen steeds minder zonen van landarbeiders het beroep van hun vader.¹⁹³ De daling van het aantal landarbeiders was enerzijds een gevolg van de verminderde behoefte aan landarbeiders, anderzijds was de animo voor het landarbeidersberoep gedaald.¹⁹⁴ De belangstelling daalde niet alleen tengevolge van de verhouding tussen boeren en landarbeiders, de gehele positie van de landarbeider was in het geding. Factoren als algemene

vorming en vakonderwijs, huisvesting, promotiekansen, lonen, werktijden en andere arbeidsvoorwaarden, erkenning door de samenleving van landarbeid als geschoolde arbeid en als een volwaardig beroep speelden een grote rol. Als belangrijke oorzaak van de daling werd de geringe waardering voor het landarbeidersberoep gezien, zowel door de samenleving als door landarbeiders zelf. Een landarbeider oordeelde, pratend over de toekomst van zijn kinderen: "'Landarbeider kunnen ze altijd nog worden.'"¹⁹⁵ Vanaf eind jaren veertig, begin jaren vijftig nam het aantal landarbeiders versneld af. Dit hing deels samen met de voornoemde lage maatschappelijke waardering voor het beroep, maar de hoofdoorzaak lag in de toenemende mechanisatie en motorisering. Mede tengevolge van de gestegen landarbeiderslonen gingen de boeren er steeds meer toe over, paarden te vervangen door trekkers. Een bijkomend voordeel was dat de boer door vermindering van het aantal paarden minder veevoer hoefde te verbouwen en het vrijgekomen land voor andere gewassen kon bestemmen.¹⁹⁶ Was de komst van de trekker een belangrijke reden voor de afvloeiing van landarbeiders op de akkerbouwbedrijven, bij de melkveehouderij zorgde vanaf halverwege de jaren vijftig de melkmachine voor eenzelfde effect.¹⁹⁷

5.9 BOERENPENSIOEN IN DISCUSSIE

AANLOOP

Het door Herman Derk vanaf 1938 bepleite ouderdomspensioen voor boeren werd na de Tweede Wereldoorlog onderwerp van heftige discussies binnen de confessionele landbouworganisaties en daardoor ook binnen de Stichting voor de Landbouw.

Herman Derk had al meerdere malen aangegeven dat de sociale nood onder de kleine boeren groter was dan bij de landarbeiders. Daarop was zijn inzet gebaseerd voor de totstandkoming van een pensioenregeling voor boeren. Mede onder zijn invloed nam het KNLC dit standpunt over. Toen dan ook in de Stichting voor de Landbouw op 6 november 1946 het pensioenfonds voor landarbeiders aan de orde kwam, verbond het KNLC daaraan de voorwaarde dat ook kleine zelfstandigen verzekerd zouden worden.¹⁹⁸

Begin 1947 bracht de regering de oprichting van een eigen pensioenfonds voor de landbouw aanmerkelijk dichterbij. Naar aanleiding van de aanvraag van de Stichting, een bedrijfspensioenfonds voor landarbeiders in het leven te roepen, stelde de minister van Sociale Zaken, dr. W. Drees, de eis dat dit fonds ook zou gelden voor kleine zelfstandige boeren.¹⁹⁹ Hiermee verklaarden de zes binnen de Stichting voor de Landbouw samenwerkende organisaties zich op 16 april 1947 in principe akkoord.²⁰⁰ Deze principiële bereidverklaring suggereerde meer eensgezindheid bij de landbouworganisaties dan er in de praktijk zou blijken te zijn. De problemen kwamen vooral naar voren bij de confessionele boerenorganisaties.

De CBTB, die het boerenpensioen in eerste instantie niet had afgewezen vanwege de koppeling aan het pensioen van de arbeider, verzette zich naderhand tegen een pensioen voor boeren. In een hoofdartikel stelde *Ons Platteland* op 23 april 1947: 'Wij zijn tegenstanders van een dwangverzekering voor boeren en tuinders zelf. Men vermijdt dit woord angstvallig in de verschillende publicaties. Hier of daar is misschien wel een boer of tuinder die meent, dat hier wat schoons voor hem bereikt is. Zoodra de camouflage van het Landbouwcrisisfonds [waaruit gedurende den eersten tijd de benodigde bedragen genomen worden] verdwenen is en deze verzekering voor de boeren en tuinders, naakt-werkelijk voor onze plattelandsbevolking komt te staan, dan zal men ontwaren wat er gebeurd is. Dan zal men zien dat er een verplichte verzekering is, welke men zelf moet betalen. Dan zegt elke verstandige boer en tuinder (en deze zijn er gelukkig nog heel wat) daar heb ik de Overheid toch niet voor nodig.'²⁰¹ Dit artikel riep in de CBTB grote onvrede op. A.W. Biewenga, voorzitter van de Hoofdafdeling Sociale Zaken van de Stichting voor de Landbouw en tevens voorzitter van de Groninger CBTB, deelde op 28 april aan het HB van de CBTB schriftelijk mee dat hij zich genoodzaakt zag te bedanken als vertegenwoordiger van de CBTB in de Hoofdafdeling Sociale Zaken van de Stichting. Naast de ernstige meningsverschillen welke de afgelopen tijd binnen de organisatie naar voren kwamen ten aanzien van het te voeren sociaal beleid, was de directe aanleiding voor zijn brief de publicatie in *Ons Platteland* van 23 april 1947 over het landbouwbedrijfspensioen, 'blijkbaar van de hand van den hoofdredacteur, tevens voorzitter van den Bond.'²⁰² Vicevoorzitter W.P. Cnossen verklaarde zich solidair met Biewenga. Hij vroeg zich af 'waarom wel een werknemer gedwongen verzekerd mag worden en een werker op het eigen bedrijfje niet. Moet deze laatste dan maar overgegeven worden aan de Staatsarmenzorg?'²⁰³ Zij kregen onvoldoende steun aangezien het bestuur van de CBTB - lees: voorzitter C. v.d. Heuvel - zich op principiële gronden verzette tegen de verplichte opname van zelfstandigen in het pensioenfonds. De bond stelde dat iedereen verantwoordelijk was voor zijn eigen handelen. In dat kader achtte de CBTB het wel gerechtvaardigd dat landarbeiders beschermd werden tegen eventueel onrechtmatig handelen door anderen. Het tegen zichzelf beschermd worden druiste in tegen het principe van de eigen verantwoordelijkheid. Of, zoals in het *Gedenkboek CBTB* werd gesteld: '...waar zou men belanden, indien de overheid zich ook ging bemoeien met wat ieder voor zichzelf zou moeten doen?'²⁰⁴

De KNBTB liet zich in zijn bondsorgaan *Boer en Tuinder* van 19 april 1947 lovend uit over het voorstel om zowel kleine boeren als landarbeiders op te nemen in een verplichte verzekering: 'Voor het gehele landbouwbedrijf is thans [de] grondslag gelegd voor de totstandkoming van een sociale voorziening die verstrekkende gevolgen kan hebben voor de toekomst.'²⁰⁵ Ook sociaal gezien zou het een oplossing kunnen betekenen voor kleine boeren die eigenlijk te oud waren om hun bedrijfje nog te exploiteren, maar

dit wel moesten blijven doen omdat zij anders ten laste zouden komen van hun kinderen die het toch al zwaar genoeg hadden. Bovendien wachtten deze laatsten niet zelden op overname van het ouderlijk bedrijfje om eindelijk zelfstandig boer te kunnen zijn.²⁰⁶

TWEEDE FASE

In oktober 1947 kwam de zaak opnieuw in discussie omdat minister Drees de garantie vroeg dat de Stichting voor de Landbouw te zijner tijd een verzoek tot verbindendverklaring zou indienen.²⁰⁷ Om dit te bereiken was een eensgezind standpunt vereist van de zes organisaties in de Stichting. Met uitzondering van de CBTB handhaafden de organisaties in principe hun oorspronkelijk standpunt.²⁰⁸ De door Drees gestelde voorwaarde noodzaakte het HB, de zes organisaties een hernieuwde standpuntbepaling te vragen. Het KNLC en de daarbij aangesloten landbouwmaatschappijen beraadden zich uitvoerig over de vraag wie tot de groep kleine zelfstandigen gerekend moest worden. Ondanks vele discussies slaagden zij er niet in tot een bevredigende omschrijving hiervan te komen. Uiteindelijk nam het KNLC in de Stichting het standpunt in dat naar zijn oordeel alle agrarische zelfstandigen in het bedrijfspensioenfonds dienden te worden opgenomen.²⁰⁹

Bij de CBTB kreeg voorzitter Van den Heuvel, tegenstander van een boerenpensioen, het bestuur mee. Het HB van 14 mei 1948 handhaafde, ondanks een vurig pleidooi van Biewenga vóór opname, de overwegende bezwaren tegen het verplicht opnemen van zelfstandigen in het bedrijfspensioenfonds voor de landbouw.²¹⁰ Hoewel in het HB van 12 november de opvattingen enigszins waren verschoven ten gunste van verplichte verzekering, wees het HB het voorstel in meerderheid af. Als hoofdbezwaar voerde de bond aan dat binnen de CBTB voor een dergelijke verzekering bij een groot deel van de leden óf geen belangstelling bestond óf daartegen ernstige bezwaren rezen.²¹¹ De CBTB deelde dit op 16 november 1948 schriftelijk mee aan de Stichting.²¹²

Had de KNBTB zich in eerste instantie positief uitgelaten over het bedrijfspensioenfonds waarin ook kleine zelfstandige boeren werden opgenomen, langzaam maar zeker nam het verzet vanuit de gewestelijke organisaties, en met name vanuit de Limburgse Land- en Tuinbouwbond (LLTB), toe. De voorzitter van deze bond en latere voorzitter van de KNBTB, C.G.A. Mertens, merkte in het DB van 15 december 1947 op dat in Limburg grote bezwaren rezen tegen dit fonds. Het grootste probleem was dat de op te brengen premies vooral voor kleine boeren te hoog werden geacht. 'Wij halen ons een grote antipathie op de hals door hieraan mede te werken,' aldus Mertens. Volgens hem kon alleen de invoering van een kinderbijslagregeling voor zelfstandigen uitkomst bieden. Mertens stelde voor, het destijds door de KNBTB ingenomen positieve standpunt ten aanzien van het bedrijfspensioenfonds te herzien. Uiteindelijk besloot het

DB het oorspronkelijke standpunt te handhaven, mits de kinderbijslagwet spoedig tot stand zou komen.²¹³ Toen het onderwerp in september 1948 opnieuw aan de orde kwam handhaafde Mertens zijn eerder ingenomen standpunt. Ook de afgevaardigde van de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond (NCB), J. Zegers, liet zich inmiddels negatief uit over een bedrijfspensioen voor de boeren. De Goeij, afgevaardigde van de Aartsdiocesane Boeren- en Tuindersbond (ABTB) liet weten dat zijn bond akkoord ging met de opname van zelfstandigen onder voorwaarde van het totstandkomen van een kinderbijslagregeling voor zelfstandigen. Een geheel tegengestelde opvatting bracht de afgevaardigde van de katholieke Land- en Tuinbouwbond (LTB) naar voren: in zijn gebied (West-Nederland) 'hunkerde' men naar de totstandkoming van deze regeling.²¹⁴

BESLISSING

Veel tijd hadden de organisaties niet meer om te komen tot een definitief standpunt. Nadat de Tweede Kamer het wetsontwerp inzake verplichte deelneming in een bedrijfspensioenfonds had aanvaard moest de Stichting, wilde het bedrijfspensioenfonds voor de landbouw per 1 mei 1949 in werking treden, vóór 1 april 1949 een verzoek daartoe indienen bij de minister van Sociale Zaken. In verband hiermee achtte de Stichting het van belang, nogmaals aan de zes organisaties de vraag voor te leggen of de verplichte deelneming zowel gold voor werknemers als voor zelfstandigen, of alleen voor de eersten. Concreet betekende dit dat vóór de vergadering van het HB van de Stichting op 16 maart 1949 de organisaties hun oordeel gevormd moesten hebben.

De drie landarbeidersbonden en het KNLC reageerden positief op de verplichte deelname van zowel boeren als landarbeiders.

Bij de CBTB schetste secretaris W. Rip de ontwikkelingen met betrekking tot dit onderwerp vanaf 1947 in een artikel 'Bedrijfspensioenfonds voor boeren?' Hij gaf aan 'dat er geen principiële bedenkingen tegen de hierboven geschetste wettelijke bevoegdheden zijn aan te voeren.' Voorts was hij van mening dat in de strijd om een rechtvaardig deel van het nationaal inkomen voor boeren, tuinders en hun arbeiders een sociale voorziening 'voor den oudendag geheel past.'²¹⁵ Ondanks deze openbare standpuntbepaling van zijn secretaris nam het HB van de CBTB het punt niet opnieuw in behandeling. Het besloot op 12 maart 1949 zijn standpunt van 12 november 1948 te handhaven.²¹⁶ Dit kwam er op neer dat de CBTB wel het pensioenfonds voor de landarbeiders steunde en het boerenpensioen afwees.

Het DB van de KNBTB belegde een extra vergadering voor 11 maart 1949. Daarin stelde voorzitter Kampschöer dat het ogenblik gekomen was dat elk van de vier gewestelijke organisaties zich moest uitspreken over de opname van zelfstandigen in het bedrijfspensioenfonds. Volgens Mertens durfde de

LLTB het om praktische redenen niet aan. Weliswaar achtte hij de opname van kleine boeren een groot sociaal goed, maar hij zag de lage gezinsinkomens als een te grote hinderpaal. Daar kwam bij dat ook bij de kleine boeren zelf de behoefte eraan nagenoeg niet leefde. Volgens de vertegenwoordiger van de NCB hadden in Noord-Brabant degenen die er een jaar eerder nog voor voelden, zich nu teruggetrokken. Ook hij was te huiverig voor de premiebetaling. Hetzelfde gold voor de ABTB. Zijn afgevaardigde gaf te kennen dat de ABTB zich zag weerhouden door de economische onuitvoerbaarheid. Evenals in oktober 1948 nam ook nu de afgevaardigde van de LTB een eenzame positie in: deze bond verklaarde zich uitdrukkelijk vóór het boerenpensioen. 'Waarom moeten arbeiders dit wel krijgen en onze mensen niet?' De vergadering concludeerde dat drie gewesten zich hadden verklaard tegen opname van zelfstandigen en één ervoor.²¹⁷ Daarmee was het pleit beslecht.

In het HB van de Stichting op 16 maart 1949 kwam het bedrijfspensioenfonds voor de landbouw uitvoerig aan de orde. Het HB stond unaniem op het standpunt dat door de Stichting een aanvraag zou worden ingediend voor de landarbeiders waartoe reeds eerder was besloten. Wat betreft de opname van zelfstandigen waren, zoals hierboven bleek, de standpunten verdeeld. De CBTB was tegen opname, evenals de meerderheid van de KNBTB, terwijl de landarbeidersbonden en het KNLC zich uitspraken vóór opname van zelfstandigen. Herman Derk stak zijn teleurstelling over de uiteindelijke beslissing niet onder stoelen of banken. Hij stond 'bepaaldelijk op het standpunt dat de Stichting hier een verkeerde politiek heeft gevoerd.' Hij constateerde dat de Stichting geen aanvraag voor zelfstandigen kon indienen wegens gebrek aan overeenstemming.²¹⁸ Het Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw, uitsluitend voor landarbeiders, trad op 1 mei 1949 in werking met terugwerkende kracht tot 1 mei 1947.²¹⁹

Na het mislukken van de gezamenlijke aanvraag door de Stichting besloot het HB van het KNLC op 23 maart 1949 afzonderlijk bij de minister van Sociale Zaken aan te dringen op het verplicht opnemen van zelfstandigen in het Bedrijfspensioenfonds.²²⁰ In het HB van de Stichting voor de Landbouw op 20 april 1949 verweet de KNBTB het KNLC zijn zelfstandig optreden omdat dit niet bevorderlijk zou zijn voor de binding in de Stichting. Herman Derk erkende 'dat het zeer gewenst is dat de organisaties zich grote zelfbeperking opleggen. Wanneer echter de dingen in de principiële sfeer liggen is iedere organisatie vrij zich afzonderlijk tot de regering te wenden. Bovendien is dit ten aanzien van dit punt uitdrukkelijk vastgelegd.'²²¹ Het verzoek van het KNLC aan de regering was niet meer dan een doekje voor het bloeden. Wellicht wilde het KNLC op deze wijze publiekelijk uiting geven aan het belang dat deze organisatie hechtte aan een pensioen voor alle boeren. Herman Derk zag het boerenpensioen, waarvoor hij zich ruim tien jaar had ingezet, stranden in het zicht van de haven. Het boerenpensioen zou er niet meer komen.

5.10 LANDBOUWVOORLICHTING: ILLUSTRATIE TAAKAFBAKENINGS-PROBLEEM

Over de taakafbakening tussen de Stichting voor de Landbouw en de organisaties waren in 1945 slechts vage afspraken gemaakt. Naarmate de tijd voortschreed wilden met name de drie CLO's, tegen de zin van Herman Derk, taken terughalen die inmiddels werden uitgevoerd door de Stichting. Herman Derk merkte in juli 1949 op 'dat meermalen blijkt dat men de grote vraagstukken van landbouwpolitiek niet zo belangrijk vindt als de kwestie van de verhouding tussen Stichting en organisaties.'²²²

De vertegenwoordigers van de CBTB en de KNBTB wezen er echter in het HB van 17 mei 1950 op dat de Stichting niet verder diende te gaan met haar werkzaamheden dan de opdrachten die haar door de samenwerkende organisaties waren verstrekt. Herman Derk was het hiermee niet eens: 'In 1945 werd bij de oprichting gesteld dat de Stichting voor de Landbouw een eigen werkterrein zou hebben en in zekere mate zelfstandig een beleid zou voeren. Langzamerhand hernemen de standsorganisaties hun rechten...Het komt hier heel erg aan op wijsheid en zelfbeperking van Stichting zowel als van organisaties opdat de weg gevonden wordt, waarop de beginselen vrijheid wordt gelaten.'²²³ Tot duidelijke afspraken kwam het niet en de spanning tussen de opvattingen van de drie CLO's en Herman Derk over de taakafbakening duurde voort. Deze kan worden geïllustreerd aan de gang van zaken rond de vraag hoe het agrarische bedrijfsleven een aandeel zou krijgen in de landbouwvoorlichtingsdienst: via de in de Stichting georganiseerde landbouw of via de particuliere organisaties. Hier volgt eerst in het kort de geschiedenis van de landbouwvoorlichting.

LANDBOUWVOORLICHTING

De eerste landbouwvoorlichting werd gegeven door de 'wandelleraren' die door de landbouwmaatschappijen in de jaren zeventig en tachtig van de negentiende eeuw waren aangesteld. Geleidelijk vormden de wandelleraren een te grote financiële belasting voor de landbouwmaatschappijen en dit beïnvloedde de positie van de wandelleraren ongunstig. De Staatscommissie voor de Landbouw van 1886 gaf de stoot tot het aanstellen van rijkslandbouweraren. Van daaruit ontwikkelde zich vanaf het begin van de twintigste eeuw de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst. Voor de overheid was de landbouwvoorlichting een belangrijk instrument om het door haar voorgestane beleid te realiseren. Zo stond de voorlichting in de jaren dertig in het teken van de steun- en crisismaatregelen en tijdens de Tweede Wereldoorlog was zij sterk gekoppeld aan het voedselvoorzieningsbeleid. In de naoorlogse periode was de rationalisatie van de landbouw, tuinbouw en veeteelt het uitgangspunt van de voorlichting.²²⁴

Na de bevrijding zocht het ministerie van LVV naar een vorm van samenwerking met de georganiseerde landbouw met betrekking tot de voorlichting. Het nodigde de Stichting uit tot het houden van radiovoordrachten over agrarische vraagstukken. De Stichting honoreerde dit verzoek en startte hiermee al in 1945.²²⁵ Ook de Stichting was overtuigd van het nut van een goede voorlichting en stelde in 1949 een studiec commissie Landbouwvoorlichting in, die als opdracht kreeg na te gaan of de landbouwvoorlichting een taak behoorde te zijn van de georganiseerde landbouw. De naar haar voorzitter genoemde commissie- Dewez rapporteerde in 1951. Zij was tot de conclusie gekomen dat de voorlichting in beginsel thuishoorde bij het georganiseerde bedrijfsleven, maar zij achtte de tijd daarvoor nog niet rijp. De commissie was er 'absoluut' op tegen dat de voorlichting zou worden overgedragen aan de standsorganisaties die zij daartoe, gescheiden als zij nog waren, niet in staat achtte. Volgens de commissie lag de voorlichting meer op het terrein van het toekomstige Landbouwschap. Wel was zij van mening dat er een landelijke voorlichtingsraad en tevens provinciale landbouwvoorlichtingsraden opgezet moesten worden om de invloed van de praktijk in de voorlichting meer gestalte te geven.²²⁶

In de vergadering van 17 oktober 1951 besprak het HB van de Stichting het rapport-Dewez uitvoerig. Algemeen ontmoette het rapport waardering, maar de drie CLO's wezen de stelling af dat de voorlichting niet zou mogen worden overgedragen aan de standsorganisaties. Nadat Knottnerus had meegedeeld dat volgens het KNLC - ter herinnering: Herman Derk was inmiddels voorzitter-af - de landbouwvoorlichting in principe thuishoorde bij de landbouworganisaties, sloten CBTB en KNBTB zich daarbij aan. Wel erkennen de drie CLO's dat het nog te vroeg was voor een overdracht.²²⁷

De afgevaardigden van de landarbeidersbonden namen amper deel aan de discussie terwijl ook de KNBTB veelal afzijdig bleef. Of dit verband hield met het feit dat de commissievoorzitter ir. Dewez - die een ander standpunt innam dan de drie CLO's en actief deelnam aan de bespreking - meerdere functies vervulde in KNBTB-verband²²⁸ valt uit de stukken niet af te leiden, maar uitgesloten lijkt het niet.

Overigens was de overheid geenszins van plan de voorlichting uit handen te geven. Zij bleef de spil van de landbouwvoorlichting.²²⁹ Wel nam zij het voorstel over van de commissie-Dewez tot het instellen van voorlichtingsraden, met een adviserende functie, waarin de georganiseerde landbouw een plaats zou krijgen.²³⁰

ONENIGHEID OVER SAMENSTELLING AFVAARDIGING LANDBOUWVOORLICHTINGSRAAD

In het overleg van de drie CLO's op 2 september 1952 besloten de landbouworganisaties dat de negen afgevaardigden voor de landbouwvoorlichtingsraad rechtstreeks gekozen zouden worden door de

organisaties. Deze negen personen zouden zich laten bijstaan door een secretaris, te benoemen door de Stichting, en deze zou fungeren als niet-stemhebbend lid.²³¹ Door deze handelwijze zetten de drie CLO's, die een meerderheid hadden in het HB van de Stichting, Herman Derk en de landarbeidersbonden in feite buitenspel.

Het KNLC verwoordde het standpunt van de drie CLO's in een voorstel aan de Stichting dat aan de orde kwam in het HB van de Stichting op 15 oktober 1952. Herman Derk liet zijn teleurstelling duidelijk merken. Deze gang van zaken lag niet 'in de historische lijn.' Het streven om te komen tot een Centrale Raad voor de Landbouwvoorlichting was uitgegaan van de Stichting voor de Landbouw, 'doch nu drijft deze taak weer van de Stichting weg en wordt door de organisaties verder ter hand genomen.' Het HB had echter deze beslissing genomen en hij wilde 'hieraan niet meer tornen, doch het is voor de Stichting voor de Landbouw geen bevredigende oplossing, dat zij slechts door één, niet-stemhebbend, lid vertegenwoordigd zal zijn in de Centrale Raad en dat deze vertegenwoordiger slechts de taak van coördinator mag vervullen.' Herman Derk was beducht voor het gevaar dat de organisaties aan de Stichting geen eigen rechten meer toekenden en deze als een machine gingen beschouwen. 'Nu krijgt men de figuur, dat de Stichting voor de Landbouw wel de vlag moet opsteken, maar inhoud geeft men er niet aan.' Hij achtte het nodig 'dat men in de Centrale Raad Landbouwvoorlichting ook vertegenwoordigers heeft, die tijd en alle krachten aan het werk kunnen besteden, niet alleen wat betreft hun persoon, doch ook door de apparatuur, die zij achter zich hebben.'²³²

In de beslissende vergadering van het HB van de Stichting op 19 november 1952 stelde Haverkamp (CBTB) dat deze zaak geen aangelegenheid was van de Stichting, maar van de organisaties zelf. Volgens Van der Ploeg (St. Deusdedit) was 'men in een verkeerd vaarwater' terechtgekomen. 'Men moet toch erkennen dat de Stichting voor de Landbouw iets wezenlijks is, waar men elkaar treft en gemeenschappelijk de belangen van de landbouw behartigt. Dit moet ook tot uitdrukking komen in een vertegenwoordiging!' Zijn oproep vond geen gehoor, de standpunten lagen vast. Tenslotte lagen er drie voorstellen op tafel: één van Herman Derk die een Stichtingsdelegatie voorstelde van twaalf personen, waarvan negen aan te wijzen door de organisaties en drie door de Stichting; een tweede voorstel van secretaris mr. T. Brouwer van de KNBTB, aan de negen leden tellende afvaardiging een volwaardig lid van de Stichting toe te voegen; en een derde voorstel - als resultaat van deze bespreking - aan de organisatievertegenwoordiging van negen personen één lid toe te voegen, te kiezen uit de Stichting, als adviseur-secretaris.

Bij stemming werden de voorstellen van Herman Derk en van Brouwer verworpen; het derde voorstel werd met negen tegen vier stemmen aangenomen.²³³ Daarmee was het pleit beslecht ten gunste van met name de

drie CLO's. Aan de Stichting voor de Landbouw als samenwerkingsorgaan was een te verwaarlozen invloed toegekend.

Op 7 maart 1953 riep de minister van LVV S.L. Mansholt de Landelijke Raad voor de Landbouwvoorlichting en de daarbij horende Provinciale Raden in het leven, samengesteld uit vertegenwoordigers van de overheid en van de boeren- en landarbeidersorganisaties. De Landelijke Raad stond onder voorzitterschap van de directeur-generaal van de landbouw terwijl de Provinciale Raden vertegenwoordigers uit de georganiseerde landbouw als voorzitter hadden.²³⁴ Enkele maanden later besloten de drie CLO's dat de landbouwvoorlichting niet zou overgaan naar het op te richten LBS.²³⁵ Hiermee wezen zij de voorkeur van de commissie-Dewez definitief af.

Deze voor de zes samenwerkende organisaties bescheiden taak op het terrein van de voorlichting legde mede de basis voor het oprichten van de Sociaal-Economische Voorlichting door de drie CLO's in latere jaren. In de loop van de tweede helft van de jaren vijftig maakte met name de KNBTB zich zorgen over het vermogen van de agrarische bevolking, zich aan te passen aan de snelle veranderingen tengevolge van de ingezette ruilverkavelingen en streekverbeteringen. De bond achtte de oprichting van de hierop betrekking hebbende agrarisch-sociale voorlichting een taak van de particuliere organisaties. Meerdere rapporten verschenen over deze materie en die gaven de minister van Landbouw in 1957 mede aanleiding, aan de particuliere organisaties subsidies beschikbaar te stellen voor sociale begeleiding in gebieden van met name grotere ruilverkavelingen en streekverbeteringen.²³⁶ In de jaren zestig kregen de drie CLO's ook aandacht voor de economisch-sociale voorlichting en zij stelden voorlichters aan die voor negentig procent werden gefinancierd door de overheid. In de jaren zeventig werden de bestaande diensten samengevoegd, waarbij de subsidie voor de agrarisch-sociale voorlichting werd afgebouwd terwijl de sociaal-economische voorlichting meer financiële middelen ter beschikking kreeg.²³⁷ Voor de drie CLO's was een belangrijk doel bereikt nu zij zich, naast het LBS, uitdrukkelijk konden manifesteren als belangenbehartiger voor hun achterban, terwijl de overheid het leeuwendeel van de kosten voor haar rekening nam.

5.11 BETEKENIS STICHTING VOOR DE LANDBOUW VOOR BOEREN EN LANDARBEIDERS

De totstandkoming van de Stichting voor de Landbouw versterkte de maatschappelijke positie van boeren en landarbeiders. Boeren behielden de waardering die hun tijdens de Tweede Wereldoorlog ten deel was gevallen als leverancier van belangrijke voedselproducten, landarbeiders kregen erkenning als gelijkwaardige beroepsgroep in de Stichting waarin zij een

belangrijke stem hadden in het te ontwikkelen landbouwbeleid. Dit gaf mede vaart aan hun emancipatieproces.

De Stichting ontwikkelde zich tot een organisatie met vertakkingen in gewesten, gemeenten en dorpen. Boeren en landarbeiders die zich in dat kader presenteerden konden ervaren dat zij een maatschappelijk gewaardeerde instantie vertegenwoordigden. Bovendien was de Stichting betrokken bij een groot aantal instellingen en organisaties die op enigerlei wijze te maken hadden met de landbouw.

Dat de Stichting als samenwerkingsorgaan van boeren en landarbeiders een grote invloed had op het door de overheid gevoerde landbouwbeleid, werd door landbouwminister Mansholt bij de openingsplechtigheden ter gelegenheid van de instelling van het Landbouwschap op 17 maart 1954 erkend. Daar bracht hij zijn 'dankbaarheid' tot uiting aan de Stichting voor de Landbouw 'voor de wijze waarop U het mogelijk hebt gemaakt, dat ook de Regering, de Overheid, een stuk landbouwbeleid kon verwezenlijken. Het is n.l. wel buitengewoon moeilijk om nu nog na te gaan, waar eigenlijk het zwaartepunt van het beleid heeft gelegen, in een orgaan als de Stichting voor de Landbouw of bij de Overheid. Vanzelfsprekend: voor het beleid als zodanig is de Regering en in casu de Minister van Landbouw verantwoordelijk. Maar ik geloof te mogen vaststellen, dat het beleid in de afgelopen jaren er een is geweest van intense samenwerking, ook in de tegenstellingen, en dat ook vanuit die tegenstellingen een stuk beleid is opgebouwd...Ik wil U wel eerlijk bekennen bij dit afscheid van de Stichting voor de Landbouw, dat er momenten zijn geweest, dat ik met een beetje tegenzin dien dag van de maandelijks vergaderingen naderen zag. Dat er dan ernstige moeilijkheden waren, kan ik niet direct zeggen, doch wel, dat er dan bepaalde moeilijkheden waren, die toch een oplossing moesten krijgen.¹²³⁸

Herman Derk schetste bij die gelegenheid de opdracht voor de georganiseerde boeren en landarbeiders in het nieuwe publiekrechtelijke bedrijfsorgaan: 'Ik geloof dat die opdracht precies dezelfde kan zijn, waarnaar de Stichting voor de Landbouw zich altijd heeft gericht, n.l. ervoor zorgen, dat in het geheel van ons nationale leven de landbouwbevolking haar plicht weet te doen en daarvoor een redelijk deel van het volksinkomen ontvangt. Aan die opdracht willen wij ook als Landbouwschap getrouw blijven. Dat houdt dus in, dat niet een zeker Overheidstoezicht ons binnen de perken van het betamelijke zal behoeven te houden, maar dat wij uit onszelf de grenzen van wat kan en niet kan, van wat mag en niet mag, heel duidelijk zien en ons ook steeds bewust zullen zijn, dat wij deel zijn van het volk als geheel en dat het ons slechts goed kan gaan, als agrarische bedrijfsgenoten, in een volk dat het als geheel goed gaat.¹²³⁹

5.12 LANDBOUWSCHAP

VOORBEREIDING

Zoals in het ondergrondse overleg was besloten zag de na de oorlog opgerichte Stichting voor de Landbouw als haar eerste taak het voorbereiden van een publiekrechtelijk orgaan voor de landbouw, het Landbouwschap (LBS). Kort vóór de instelling van de Stichting voor de Landbouw was, op 7 mei 1945, de oprichting aangekondigd van de Stichting van de Arbeid, een samenwerkingsverband tussen werkgevers en werknemers en evenals de Stichting voor de Landbouw voorbereid tijdens de Tweede Wereldoorlog.²⁴⁰ De oprichting van beide stichtingen maakte deel uit van een brede maatschappelijke beweging na de oorlog toen de vernieuwingsgedachte hoogtij vierde en bij velen de verwachting leefde dat de vernieuwing zich onder andere zou manifesteren in de ordening van het bedrijfsleven via publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties.²⁴¹

De Stichting van de Arbeid had tot doel de periode te overbruggen totdat meer duidelijkheid zou bestaan over de wenselijkheid van een publiekrechtelijk orgaan. Geleidelijk taande echter het optimisme ten aanzien van de pbo. Rond 1950 kondigde zich een nieuwe periode van versnelde industrialisatie aan van de in de negentiende eeuw ingezette modernisering.²⁴² De weerslag hiervan was zichtbaar in de besluitvorming binnen de Stichting van de Arbeid. De participanten stelden in 1950 het voortbestaan van de Stichting ter discussie. De vruchtbare samenwerking tussen werkgevers en werknemers, die vanaf 1945 deze Stichting had gekenmerkt, behoorde reeds in 1950 tot het verleden.²⁴³ Nadat in 1950 de Sociaal-Economische Raad (SER) was opgericht als overkoepelend orgaan van het bedrijfsleven en als adviesorgaan van de regering, bleef de taak van de Stichting van de Arbeid beperkt tot het uitbrengen van adviezen, onder andere aan de SER.²⁴⁴

Anders dan de Stichting van de Arbeid had de Stichting voor de Landbouw als eerste opdracht het voorbereiden van een toekomstig publiekrechtelijk orgaan voor de landbouw, het LBS. Dat aan die oorspronkelijke opdracht inhoud werd gegeven hing enerzijds samen met de vastberadenheid en de doortastendheid van Herman Derk, anderzijds met de in brede kringen van de landbouw heersende opvatting dat in deze sector de mogelijkheden om te komen tot een publiekrechtelijk orgaan groter waren dan in de rest van het bedrijfsleven. Men achtte de tijd aangebroken om de ideeën dienaangaande tot uitdrukking te brengen.²⁴⁵ Zoals al eerder werd vermeld besloot het HB van de Stichting op 5 juli 1945 een Wetgevingscommissie in het leven te roepen die tot taak had het LBS voor te bereiden. In augustus 1946 had de wetgevingscommissie haar eerste voorstel gereed. Dit was in hoofdzaak te

danken aan de vloeiende samenwerking tussen de voorzitter mr. C.Th.E. Graaf van Lynden van Sandenburg (KNLC) en de secretaris mr. F.F.X. Cerutti, medewerker van de Stichting. Van Lynden van Sandenburg noemde Cerutti 'een buitengewoon jurist.'²⁴⁶ Herman Derk schetste de verdiensten van Cerutti als volgt: 'Gelovend in de nieuwe maatschappelijke ontwikkeling, onbuigzaam in het vasthouden aan de beginselen er van, soepel in de bijzaken, bekwaam als geen en een gezag opbouwende, dat in onze sfeer dat der onfeilbaarheid nadert. Als ik althans het nog eens waagde het met hem over iets oneens te zijn, bleek ik altijd feilbaar, en de anderen in onze kring zal het wel niet anders gegaan zijn.'²⁴⁷

De boven aangegeven omslag in het denken kwam ook tot uiting in de - later dan verwacht - totstandkoming van de Wet op de Bedrijfsorganisatie (WBO) van 27 januari 1950. Voorstanders van de WBO veronderstelden een positieve uitwerking hiervan: publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties zouden de overheidsbemoeienis met het bedrijfsleven terugdringen, de tegenstellingen tussen werkgevers en werknemers overbruggen alsook de zelfwerkzaamheid en het verantwoordelijkheidsgevoel van de bedrijfsgegoten positief beïnvloeden.²⁴⁸ Deze verwachtingen bleken te hoog gespannen; de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie kwam, behalve in de landbouw, in andere sectoren nauwelijks van de grond.²⁴⁹

De WBO maakt onderscheid tussen verticale en horizontale organisaties. Tot een verticale organisatie - productschap - behoren alle bedrijven welke een product moet doorlopen van grondstof tot eindproduct, van producent tot consument. Horizontale organisaties - bedrijfsschappen - zijn openbare lichamen, ingesteld voor ondernemingen die in een bepaalde bedrijfstak werken en die bepaalde verordenende bevoegdheden uitoefenen. Het LBS is dus een bedrijfsschap. Productschappen worden ingesteld bij afzonderlijke wet, bedrijfsschappen bij afzonderlijke wet of bij algemene maatregel van bestuur. De wet schrijft, behoudens uitzonderingen, een paritaire bestuursamenstelling voor van organisaties van werknemers en van ondernemers.²⁵⁰ Met de totstandkoming van de WBO vervielen de tijdens de bezetting genomen besluiten op het terrein van de voedselvoorziening.²⁵¹

Op 1 augustus 1951 diende de Stichting voor de Landbouw een ontwerp-Algemene Maatregel van Bestuur in bij de SER - het aangewezen orgaan als medium tussen overheid en bedrijfsleven²⁵² - tot instelling van een Bedrijfsschap voor de Landbouw. Met betrekking tot de samenstelling van het bestuur waren de organisaties in de Stichting voor de Landbouw overeengekomen dat dit zou bestaan uit vierentwintig leden, waarbij ieder van de zes participerende organisaties vier leden zou aanwijzen.²⁵³ Dit was een bestuurlijke doorbraak, min of meer afgedwongen door de WBO. Hiermee kwam een einde aan de ondervertegenwoordiging van de landarbeidersbonden in het HB.

OPRICHTING LANDBOUWSCHAP

De overgang van de Stichting voor de Landbouw naar het LBS, dat werd ingesteld bij Koninklijk Besluit van 16 februari 1954 en op 24 april in werking trad,²⁵⁴ was meer dan een formaliteit. Het bestuur, bestaande uit vier vertegenwoordigers van elk van de zes deelnemende organisaties, koos in zijn eerste vergadering op 7 mei voor de eerste periode van twee jaar - van 1 mei 1954 tot 1 mei 1956 - met algemene stemmen Herman Derk tot voorzitter. Aangezien hij als onafhankelijk voorzitter geen stemrecht had, besloot het bestuur twee plaatsvervangende voorzitters te benoemen: één uit de kring van de boerenorganisaties en één uit de kring van de landarbeidersbonden. Met op één na algemene stemmen werden als zodanig gekozen C. van den Heuvel (CBTB) en C.J. van der Ploeg (St. Deusededit).²⁵⁵ De benoeming van Herman Derk tot voorzitter werd goedgekeurd bij beschikking van de minister voor de PBO van 13 mei 1954.²⁵⁶

In zijn openingswoord ter gelegenheid van de eerste openbare vergadering van het bestuur van het LBS op 18 mei 1954 legde Herman Derk er als voorzitter de nadruk op dat de inspraak van de organisaties aanmerkelijk minder zou zijn dan in de Stichting voor de Landbouw gebruikelijk was. Het bestuur van het LBS 'zal in zijn arbeid voor omstandigheden komen te staan, die het nopen beslissingen te moeten nemen krachtens zijn eigen recht en het eigen inzicht van het ogenblik, waarbij een diepgaand en zelfstandig overleg in de organisaties niet mogelijk is. Uitdrukkelijk immers is ook bepaald, dat de leden van de bestuurscolleges van het Landbouwschap werken zonder last of ruggespraak.'²⁵⁷

Het grootste verschil met de Stichting betrof de heffingsbevoegdheid. Lag voorheen de verantwoordelijkheid voor de heffingen ten gunste van de Stichting bij de overheid, het LBS had zelf verordenende bevoegdheden. Uit dien hoofde legde het LBS, ter bestrijding van de kosten die samenhangen met het apparaat van het LBS, heffingen op aan alle boeren naargelang de oppervlakte van hun bedrijf. Aangezien het wettelijk niet mogelijk was ook heffingen op te leggen aan landarbeiders betekende dit dat het LBS in feite betaald werd door de boeren. Als compensatie kregen de georganiseerde boeren een behoorlijke korting op hun bijdrage aan de eigen organisatie. Ongeorganiseerde boeren kregen uiteraard geen enkele compensatie. Het LBS maakte van zijn verordenende bevoegdheden weinig gebruik omdat, zoals oud-voorzitter van de sociaal-democratische landarbeidersbond S. van der Ploeg naderhand verklaarde, de boerenorganisaties hun achterban daarvoor niet meekregen.²⁵⁸ De nadruk lag meer op de onderlinge samenwerking en op de belangenbehartigende taken.²⁵⁹ Het LBS nam de adviserende en belangenbehartigende taken, zoals die voorheen werden vervuld door de Stichting, over.²⁶⁰

Aangezien de overgang van de Stichting naar het LBS stapsgewijs diende te verlopen zette de Stichting haar werkzaamheden voort totdat en voorzover het LBS bepaalde taakonderdelen kon overnemen.²⁶¹ Op 15 december 1954 hield de Stichting haar laatste maandelijkse HB-vergadering, volgens de notulen de honderd zesenvestigste.

Het publiekrechtelijke karakter betekende voor de deelnemende organisaties dat zij hun beslissingsbevoegdheid als organisatie moesten opgeven. Het uitspreken van een veto behoorde tot het verleden en, aangezien besluiten werden genomen bij meerderheid van stemmen, was het voor een tegenstribbelende organisatie van belang hun medebestuurders via argumenten te overtuigen. Slaagde zij daarin niet, dan restte slechts een stemming en was het meerderheidsbesluit bindend. Ook was het nieuw dat het LBS twee soorten overleg kende: openbaar en niet-openbaar. Aanvankelijk hadden de openbare vergaderingen weinig inhoud omdat ze meestal werden voorbereid in de niet-openbare vergaderingen. Hierover ontstond eind 1955 onvrede bij enkele bestuursleden,²⁶² die leidde tot een wijziging van vergaderen. Vanaf januari 1956 verschoof het zwaartepunt van te bespreken onderwerpen naar de openbare vergaderingen.

Anders dan bij de Stichting voor de Landbouw had de overheid nu (een beperkte) invloed op het LBS. Onder andere moest de voordracht van het bestuur betreffende de kandidaat voor het voorzitterschap door de overheid worden goedgekeurd. Verder konden ambtenaren van diverse ministeries - Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening; Binnenlandse Zaken, Bezitsvorming en Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie; Economische Zaken; Sociale Zaken en Volksgezondheid - deelnemen aan de bestuursvergaderingen van het LBS, zowel aan de openbare als aan de niet-openbare. Een enkele maal waarschuwden ambtenaren het HB om een voorgenomen besluit niet uit te voeren. In meer dan een kwart van de gevallen maakten zij echter geen gebruik van de mogelijkheid de vergaderingen van het LBS bij te wonen, terwijl zij voor de keren dat zij wel aanwezig waren in meer dan de helft van de vergaderingen er het zwijgen toe deden.²⁶³ De invloed van hun aanwezigheid is niet na te gaan.

Hoeveel betekenis Herman Derk toekende aan de samenwerking van boeren en landarbeiders binnen één verband kan worden afgeleid uit zijn openingstoespraak ter gelegenheid van zijn herbenoeming tot voorzitter van het LBS in 1956. Daarin zei hij onder meer: 'Tussen een toestand van achterblijvende welvaart en misschien zelfs verkwijning van onze landbouw en onze agrarische bedrijfsgenoten en die van een redelijke welvaart en de hoop op een betere toekomst staat...slechts de dunne wand van een goede organisatie en dat is voor hier en nu het Landbouwschap.' Hoe fragiel hij deze wand achtte blijkt uit zijn opmerking dat 'moet worden vastgesteld dat door teveel bedrijfsgenoten het LBS niet wordt gezien als een eigen orgaan,

doch teveel als een wezensvreemd stukje overheid...Waar het op aan komt is, dat de moed er is lastige koeien bij de horens te pakken, daarbij de grote problemen te stellen en er een antwoord op te geven. Dit is een grootse opgave...maar boeren en arbeiders, organisaties en LBS moeten worstelen om oplossingen te vinden, moeten durven. Wie onder moeilijkheden meent, dat de organisatievorm veranderd moet worden, zoekt vaak de weg van de minste weerstand en is - zonder het soms te beseffen - op de vlucht voor die moeilijkheden en verantwoordelijkheden.²⁶⁴

PROVINCIALE RADEN: PARITAIRE SAMENSTELLING?

Een van de belangrijkste taken van het LBS was het in het leven roepen van provinciale of gewestelijke raden van het LBS, zodat de regionale doorwerking van de landelijke beleidslijnen was verzekerd.

Voor de deelnemende organisaties betekende de oprichting van provinciale raden een bezinning op de bestuurlijke samenstelling: ging de voorkeur uit naar een paritaire samenstelling, zowel wat betreft de landbouworganisaties als wat betreft de verhouding boeren - landarbeiders, of kozen de organisaties voor vertegenwoordiging naar ledenaantallen? Er was een algemene richtlijn die pariteit op beide terreinen voorstelde waarvan de uitwerking aan de provinciale Stichtingen werd overgelaten.²⁶⁵

Binnen en tussen de organisaties liepen de opvattingen uiteen. Als enige boerenorganisatie koos de CBTB in principe voor een paritaire samenstelling op beide punten, maar liet de uitvoering over aan de provinciale participanten. De landarbeidersbonden waren overtuigde voorstanders van een paritaire samenstelling van zowel de boerenorganisaties als van boeren en landarbeiders. Het was niet toevallig dat de zwakste partijen - de CBTB als kleinste landbouworganisatie en de landarbeidersbonden die van oudsher een minderheidspositie innamen - zich uitspraken voor paritaire samenstelling op beide fronten. Waarschijnlijk gingen zij er daarbij vanuit dat zij door deze strategie de eigen invloed aanmerkelijk zouden vergroten.

Er was het DB van het LBS, en met name Herman Derk, veel aan gelegen dat de provinciale raden paritair zouden worden samengesteld. Onder zijn leiding belegde het DB afzonderlijke besprekingen per provincie om de geesten in die zin te beïnvloeden. Voor deze besprekingen werden alle daar samenwerkende organisaties uitgenodigd. Binnen een tijdsbestek van twee weken bezocht het voltallige DB van het LBS alle provinciale Stichtingen. Deze oriëntatie stemde niet vrolijk: alleen in de nieuwe Noordoostpolder hadden de organisaties besloten tot een volledig paritaire samenstelling. Herman Derk betreurde het dat met name de verhouding tussen boeren en landarbeiders zo scherp werd gespeeld. Hij was van mening dat negen jaar ervaring bij de Stichting hadden geleerd dat door een gelijke samenstelling zeer veel tot stand kon worden gebracht in het belang van zowel boeren als van werknemers. Hij sprak de hoop uit dat deze besprekingen er toe zouden

leiden dat de organisaties alsnog zouden trachten te komen tot een paritaire samenstelling in de provinciale raden.²⁶⁶

Of, en zo ja in hoeverre, het aan deze door het DB belegde besprekingen te danken was kan uit de archieven niet worden afgeleid, maar toen het er op aan kwam kozen alle provinciale Stichtingen op twee na - Noord-Brabant en Limburg - voor een paritaire samenstelling van boeren en landarbeiders.²⁶⁷ Mertens, voorzitter van de Limburgse Land- en Tuinbouwbond en inmiddels ook voorzitter van de KNBTB, was van mening dat 'de kwestie van pariteit een gevoelskwestie is aan beide zijden.' Persoonlijk vond hij 'deze kwestie niet belangrijk.'²⁶⁸

Naast de paritaire samenstelling tussen boeren en landarbeiders speelde ook de verhouding tussen de organisaties een rol. Van de twaalf provinciale Stichtingen stelden er acht de afvaardigingen samen in overeenstemming met het aantal leden van de betreffende organisaties; de overige vier kozen voor een gelijke vertegenwoordiging van de zes deelnemende organisaties, ongeacht de ledentallen: Overijssel, Noordoostpolder, Utrecht en Zuid-Holland.²⁶⁹

Van de landbouworganisaties bereikte het KNLC het beste resultaat met negenendertig vertegenwoordigers in het totaal van alle provinciale Landbouwschapsbesturen, op de voet gevolgd door de KNBTB - toch de grootste landbouworganisatie - met achtendertig afgevaardigden, terwijl de CBTB met zevenentwintig vertegenwoordigers relatief hoog scoorde. Bij de landarbeidersbonden kwamen de verhoudingen praktisch overeen met hun ledenaantallen: zesendertig zetels voor de NBAL, eenendertig voor de NCLB en achtentwintig voor St. Deusededit.²⁷⁰ (Voor een overzicht van de ledenaantallen van de boeren- en landarbeidersorganisaties van 1945 tot 1960 zie Bijlage 5.1)

Na de oprichting van het LBS daalde, in vergelijking met de Stichting voor de Landbouw, het aantal DB-vergaderingen van gemiddeld vijftig tot vierendertig per jaar terwijl de vergaderfrequentie van het HB steeg van gemiddeld dertien naar negentien.²⁷¹ Opvallend is dat de aanwezigheid van de boerenorganisaties in de HB-vergaderingen tijdens de periode van het LBS met gemiddeld eenennegentig procent aanmerkelijk hoger lag dan in de voorafgaande periode van de Stichting voor de Landbouw. Toen was hun presentie gemiddeld niet hoger dan tachtig procent.²⁷² De meest waarschijnlijke verklaring voor deze discrepantie is dat bij verschil van mening de uitslag, in tegenstelling tot die bij de Stichting voor de Landbouw, beslist werd via stemmingen waarbij de aanwezigheid van stemgerechtigde leden essentieel was. Voor de landarbeidersbonden maakte de overgang van de Stichting voor de Landbouw naar het LBS wat betreft hun aanwezigheid amper verschil: respectievelijk vierentachtig en drientachtig procent.²⁷³

blf 11139a

Maandag 9 Dec 1957. 1-6. Antiaal Pausen Rotterdam
 2-6-98. Post. Hotel Rotterdam. blf 25950
 11-12. Hotel Central den Haag. blf 184930
 Dinsdag. Subst. Hotel Amstel. 8-30
 9-9-25. Linnab. schip den Haag. blf 183510
 10-12. Kani v. handbouw. h. en. Kaniider. alder. 1 van de bl
 jren daingend's - blf 20060 den Haag
 12-5. Linnab. schip den Haag. blf 183511
 12-11. Kani v. handbouw. Juis. blf 274917
 11-11. Hotel Central den Haag
 Woensdag. Subst. Hotel Central. 8-30
 9-10. Linnab. schip den Haag. blf 183510
 1-3. Kani v. handbouw. Juis. blf 274917 (alder. 1 van de bl
 daingend's, bewaard. 1 van de bl
 12-11. 11-11. Hotel Central den Haag. blf 184930
 Don. 12-11. Subst. Hotel Central. 8-30
 9-11. Linnab. schip den Haag. blf 183510
 12-30-5. 11-11. Kani v. handbouw. Juis. blf 274917 (alder. 1 van de bl
 daingend's, bewaard. 1 van de bl
 12-11. 11-11. Hotel Central den Haag. blf 184930
 Vrij. 12-11. 11-11. Hotel Central den Haag. blf 184930
 12-11. 11-11. Hotel Central den Haag. blf 184930
 Zaterdag. Subst. Hotel Overampt. 7-30
 10-11-12-13. Linnab. schip den Haag. blf 183510
 12-11. 11-11. Hotel Central den Haag. blf 184930

Weekagenda H.D. Louwes 9 tot en met 14 december 1957. Groninger Archieven

5.13 HERZIENING GARANTIEBELEID

Als gevolg van een in 1956 door diverse factoren ontstane overbesteding achtte het laatste kabinet-Drees (1956-1958) een bestedingsbeperking noodzakelijk. De overheidsuitgaven moesten worden beperkt.²⁷⁴ Landbouwminister Mansholt drong aan op bezuinigingen op zijn terrein, meer concreet via een herziening van het landbouwgarantiebeleid. De meest duidelijke aanwijzing dat het kabinet ernst maakte met de bestedingsbeperking was de bespreking tussen de overheid en het LBS op 13 juni 1957. Was voorheen de overheid alleen vertegenwoordigd door Mansholt en een aantal medewerkers van zijn departement, in juni namen van overheidszijde ook deel de ministers van Financiën H.J. Hofstra, van Sociale Zaken J.G. Suurhoff en van Economische Zaken dr. J. Zijlstra. De diverse ministers gaven aan dat in het kader van de bestedingsbeperking ook de landbouw, die een groot beslag legde op de rijksbegroting, niet buiten schot kon blijven. Dientengevolge zouden de uitgangspunten van het tot dan toe gehanteerde garantiebeleid ter discussie worden gesteld. Herman Derk antwoordde 'dat, wanneer de regering verklaart geen geld...beschikbaar te hebben, het Landbouwschap dit zal moeten aanvaarden en de consequenties daarvan nader zal moeten overwegen.'²⁷⁵

Deze opstelling karakteriseert Herman Derk wat betreft zijn visie over de gescheiden verantwoordelijkheden tussen overheid en Stichting voor de Landbouw/LBS: de georganiseerde landbouw had tot taak 'de grote problemen te stellen en er een antwoord op te geven,²⁷⁶ als agrarische bevolkingsgroep invloed uit te oefenen op de overheid,²⁷⁷ maar zal 'tot het uiterste de Overheid gehoorzamen.'²⁷⁸ In zijn praktisch handelen concretiseerde hij deze zienswijze door, voor zover ingewijden van destijds konden waarnemen, geen ander overleg te voeren met landbouwminister Mansholt dan als vertegenwoordiger van de georganiseerde landbouw.²⁷⁹

Voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog kwamen in het gesprek van 13 juni 1957 duidelijke verschillen van mening naar voren tussen de overheid en de georganiseerde landbouw. Nadat S.L. Mansholt per 1 januari 1958 werd benoemd tot Landbouwcommissaris van de Europese Commissie²⁸⁰ volgde ir. A. Vondeling, evenals Mansholt lid van de Partij van de Arbeid, hem op als minister van LVV. In zijn tweede vergadering met het LBS, in februari 1958, stelde hij een groot aantal vragen over het tot dan toe gevoerde landbouwbeleid. Hij vroeg zich onder meer af of het niet wenselijk was, bij de kostprijsberekening uit te gaan van grotere bedrijven dan tot dan toe gebruikelijk was. Zijn opstelling ontlokte bij het LBS de verzuchting: 'Het Landbouwschap acht het bevreedend dat, waar in het verleden een grote mate van vertrouwen is gegroeid, thans voor het lopende jaar door de nieuwe bewindsman allerlei vraagstukken aan de orde worden gesteld. Daardoor ontstaat een gevoel van onzekerheid. In ieder geval ware

onderscheid te maken tussen punten, welke op korte dan wel op lange termijn waren te bezien.²⁸¹ Uit deze laatste toevoeging kan worden afgeleid dat het LBS zich realiseerde dat het tijdperk van de praktisch onbeperkte landbouwsubsidies ten einde liep.

Toch maakte het LBS weinig haast. Toen Vondeling tien maanden later informeerde of binnen het LBS het nader beraad had geleid tot nieuwe inzichten, was de reactie dat het LBS niet kon ingaan op het voorstel van de minister om de kostprijsberekening te baseren op de grotere bedrijven, dit tot teleurstelling van Vondeling.²⁸²

Na de val van het vierde kabinet-Drees in december 1958 werd het rooms-rode kabinet opgevolgd door het tweede kabinet-Beel dat zich beperkte tot het uitschrijven van nieuwe verkiezingen.²⁸³ In dit overbruggingskabinet trad ir. C. Staf op als landbouwminister. Hij zette de besprekingen met het LBS voort met die beperking dat er tijdens de overgangperiode geen principiële beleidswijzigingen aan de orde kwamen.²⁸⁴

Over het in de toekomst te voeren markt- en prijsbeleid bracht de SER tijdens deze interim-periode een verdeeld advies uit. Een deel adviseerde de redelijke bestaansmogelijkheid te realiseren door inkomenstoelagen per bedrijf, een ander deel sprak zijn voorkeur uit voor een garantiebeleid per product door middel van prijshandhaving. Het LBS stelde zich achter de tweede variant en wees de eerste af als 'een vorm van sociale steun met het karakter van een noodzakelijk kwaad'.²⁸⁵

Na de verkiezingen van 1959 kwam er een einde aan de rooms-rode coalitie van KVP en PvdA. De totstandkoming van het nieuwe confessioneel-liberale kabinet-De Quay betekende een breuk met het tot dan toe gevoerde beleid: de overheid zou minder regulerend gaan optreden ten gunste van meer liberalisatie.²⁸⁶ Als nieuwe landbouwminister werd benoemd mr. V.A.M. Marijnen (KVP), de vroegere secretaris van de afdeling Tuinbouw van de Stichting voor de Landbouw, dus geen onbekende in Landbouwschapskringen.²⁸⁷

Het kabinet-De Quay achtte voor de landbouw een verlaging van de overheidsuitgaven noodzakelijk. In dat kader lag het voor de hand dat Marijnen al in augustus een bezinning aankondigde op het gangbare garantiebeleid. Voor het LBS was het belangrijk dat Marijnen zich aansloot bij het standpunt dat het LBS eerder had ingenomen met betrekking tot het SER-advies. Tot opluchting van het LBS koos ook Marijnen voor een garantiesysteem per product. Wel was hij van mening dat het niveau van de garantieprijsen in de toekomst minder dan tot dusver het geval was gekoppeld diende te zijn aan de berekende kostprijzen. Praktisch betekende dit een zekere ontkoppeling van garantieprijsen en kostprijzen. Hiertegen had het LBS grote bezwaren. Het maakte zijn tegenwerpingen kenbaar in een schrijven aan de Tweede Kamer, die ze in grote lijnen deelde.²⁸⁸ Onder druk van de georganiseerde landbouw en van het parlement zei de regering toe, samen met het LBS na te gaan welke landbouwbedrijven in aanmerking

zouden komen voor de kostprijsberekeningen door het LEI. De ontkoppeling van de kost- en garantieprijsen was daarmee van de baan.²⁸⁹

Met het vertrek van Mansholt naar Brussel verschoof het landbouwgarantiebeleid naar Brussel en de Nederlandse landbouw werd onderdeel van Europees markt- en prijsbeleid. Mansholt zou in grote lijnen het door hem in Nederland gevoerde beleid, gericht op prijsgaranties, kostprijsverlaging en productieverhoging, voortzetten. Het Nederlandse landbouwbeleid werd ingewisseld voor een Europees beleid.²⁹⁰

5.14 POSITIEWISSELING

DOMINANTIE VAN AKKERBOUW NAAR VEEHOUDERIJ

Vanaf het midden van de jaren vijftig tot begin jaren zestig voltrok zich een bestuurlijke positiewisseling bij de overheid en bij de landbouworganisaties. Tot die tijd waren vooral vertegenwoordigers van de (noordelijke) akkerbouw dominant bij de beleidsbepaling: S.L. Mansholt, H.D. Louwes en S.L. Louwes (overleden in 1953). Na het vertrek van Mansholt naar Brussel in 1958 en het zich niet meer herkiesbaar stellen als voorzitter van het LBS door Herman Derk per 1 mei 1960 (waarover later meer), voltrok zich een bestuurlijke positiewisseling. De (noordelijke) akkerbouw verloor zijn dominante positie ten gunste van de (zuidelijke) veehouderij. Deze positiewisseling was in hoofdzaak het gevolg van de, met elkaar samenhangende, machtsverschuivingen in de landbouworganisaties en in de politiek. Op beide fronten namen de katholieken de macht over: de KNBTB in de georganiseerde landbouw, de KVP in de politiek.

Tot voorzitter van het LBS werd benoemd de CBTB-er A.W. Biewenga.²⁹¹

Na het vertrek van Herman Derk had het voor de hand gelegen dat de voorzitter van de KNBTB als grootste CLO, C.G.A. Mertens, het voorzitterschap van het LBS op zich zou nemen, maar daarvoor koos hij niet. Volgens zijn eigen verklaring had hij het voorzitterschap van het LBS niet geambieerd en ook naderhand had hij verzoeken in die richting zoveel mogelijk van zich afgehouden.²⁹²

Inmiddels was hij er in geslaagd de vier diocesane boerenbonden tot meer eenheid te brengen en geleidelijk nam hij het heft duidelijk in handen. Mertens werd de belangrijkste figuur in agrarisch Nederland. Hij wordt gekenschetst als een overtuigd katholiek, die zich zowel inzette voor katholieke standsorganisaties als voor politiek op katholieke basis. Hij vervulde op beide terreinen een groot aantal functies: hij was, behalve voorzitter van de KNBTB, onder meer bestuurslid van de KVP en lid van de Eerste Kamer.²⁹³

Bovengenoemde positiewisseling betekende niet alleen een verschuiving in de machtsverhoudingen, zij had tevens een breuk in de bestuurscultuur tot

gevolg. De tot dan toe gebruikelijke formele scheiding van verantwoordelijkheden tussen het LBS en de minister van LVV maakte plaats voor informeel overleg, waarbij niet meer het LBS de belangrijkste spreekbuis was van de georganiseerde landbouw, maar Mertens. In tegenstelling tot Herman Derk, die informeel geen contacten onderhield met de minister van LVV, had Mertens volgens zijn eigen verklaring 'bijna dagelijks' contact met de landbouwminister 'en wij wisten van elkaar bijna wat we gingen zeggen.' De landbouwministers Marijnen, Biesheuvel en Lardinois 'zouden geen nieuwe dingen gaan zeggen die ik niet geweten had.'²⁹⁴ Door deze handelwijze herstelde Mertens de positie van de KNBTB vóór de totstandkoming van de Stichting voor de Landbouw - toen bestuurders van de autonome bonden afzonderlijke gesprekken voerden met de landbouwministers - met die beperking dat niet de afzonderlijke bonden, maar hijzelf de contacten met de ministers onderhield. Mertens kon zich die invloedrijke positie mede verwerven als gevolg van de zeer zwak ontwikkelde democratische verhoudingen in de KNBTB. Oud-voorzitter van de KNBTB, drs. J.J. Schouten, gaf de betrekkingen binnen de KNBTB tussen respectievelijk de leden en het bestuur kernachtig weer: 'Zij wisten niets en wij zeiden niets.'²⁹⁵

Mertens, die meerdere malen om advies werd gevraagd over de keuze van een nieuwe minister van landbouw, ambieerde die functie zelf niet,²⁹⁶ maar hij had een belangrijke zo niet beslissende stem in de benoeming van de opeenvolgende landbouwministers. De vraag waar vanaf 1960 de feitelijke macht berustte met betrekking tot het landbouwbeleid vraagt nader onderzoek.

Genoemde ontwikkelingen hadden een wezenlijke invloed op de beleidsbepalingen in de daaropvolgende jaren. Er kwam meer aandacht voor de kleine (gemengde) bedrijven waarbij de niet-grondgebonden productie, meer concreet de intensieve veehouderij op deze bedrijven, centraal stond.²⁹⁷ Een andere niet te verwaarlozen factor was de toenemende betekenis van de veehouderij. In het totaal van de landbouwproductiewaarde was het aandeel van de veehouderij in 1960 gestegen tot vierenzestig procent, terwijl de akkerbouw niet hoger kwam dan twintig procent.²⁹⁸ Dit werd mede veroorzaakt doordat de akkerbouw in de voorheen toonaangevende provincies in Noord-Nederland en Zeeland stagneerde.²⁹⁹ Het inkomen van de akkerbouwers daalde, zowel relatief als absoluut. Bedroeg het gemiddelde agrarische bedrijfsinkomen in 1960 bijna twaalfduizend gulden,³⁰⁰ het LEI voorzag voor de Noord-Groningse akkerbouwers met een gemiddelde bedrijfs grootte van ruim veertig hectare voor 1959 een bedrijfsinkomen van nog geen zesduizend gulden.³⁰¹ Herman Derk, die deze cijfers gebruikte in een toespraak over de toekomst van de Groninger landbouw, was van oordeel dat 'belangrijke delen van onze Groninger boerenstand met de rug tegen de muur [staan].' Daarbij had hij het oog op 'het grotere akkerbouwbe-

drijf dat met betaalde arbeidskrachten moet werken en waar het directe arbeidsinkomen van de boer niet doorslaggevend is voor het gezinsinkomen.' Als oorzaken hiervan zag hij onder meer de lage prijzen voor producten die niet waren opgenomen in het landbouwprijsbeleid, maar die ter wille van de vruchtwisseling niet gemist konden worden in het bouwplan: vlas, peulvruchten, koolzaad, klaver en lucerne. Verder waren de arbeidslonen sterk gestegen, waarvan de boeren met gezinsbedrijven profiteerden omdat zij geen arbeidslonen hoefden te betalen. Daarentegen waren de boeren met de grotere bedrijven aangewezen op een bedrijfsleider en meerdere landarbeiders; zij ondervonden wel de negatieve gevolgen van de gestegen lonen. Aan de hand van deze gegevens voorzag Herman Derk een moeilijke periode voor de Groninger boerenstand. Hij sprak het vertrouwen uit dat deze overwonnen zou kunnen worden, gezien de wijze waarop de Groninger boeren in het verre verleden grotere tegenslagen hadden overwonnen.³⁰² Concrete aanwijzingen gaf hij niet.

MECHANISATIE: DECLASSERING HERENBOER, OPKOMST KLEINERE BOER

In de periode dat Herman Derk actief was als boer en als bestuurder, van 1920 tot 1960, voltrok zich een geleidelijke declassering van de Groninger herenboer. Toen hij als jonge boer het bedrijf overnam van zijn vader begon hij als herenboer die de werkzaamheden regelde voor zijn landarbeiders en bouwplannen maakte, maar daarnaast voldoende tijd had voor maatschappelijke functies. In die periode had hij drie of vier span paarden in het land zodat hij, evenals de andere herenboeren, 'met de duimen achter zijn vestje de ronde over zijn bedrijf kon doen.'³⁰³ Van het oude begrip 'herenboer' bleef steeds minder over. Om de kostprijs te verlagen en het toenemende tekort aan landarbeiders op te vangen - beide factoren hingen samen en beïnvloedden elkaar - waren sinds de bevrijding de mechanisatie en motorisering sterk toegenomen. Landarbeiders die geschikt waren voor een zorgvuldig en efficiënt gebruik van de machines waren schaars omdat, naarmate de mogelijkheden elders werk te vinden toenamen, de meest geschikten onder hen de landbouw als eersten de rug toekeerden.³⁰⁴ Door deze uittocht van de best gekwalificeerde landarbeiders achtte de boer de overblijvende landarbeiders veelal onvoldoende vakbekwaam om aan hen de dure machines toe te vertrouwen. Hij zag zich derhalve genoodzaakt zelf actief deel te nemen aan de bedrijfswerkzaamheden. Daarnaast vroegen de toenemende administratieve werkzaamheden steeds meer zijn aandacht, waarvoor hij niet zelden slechts op de zondagen tijd kon vrijmaken. Tengevolge van deze ontwikkelingen resteerde de boer op de grotere akkerbouwbedrijven, ook in Groningen, weinig tijd voor bestuursfuncties in de landbouworganisaties, om nog maar te zwijgen van overige maatschappelijke en sociaal-culturele activiteiten. De organiserende en toezicht-

houdende herenboer was als het ware gedegradeerd tot een boer die zelf letterlijk de handen uit de mouwen moest steken. Onderzoeker Saal kenschetst deze wat hij noemt 'bijkans revolutionaire overgang' aldus: 'Van meer hereboer tot meer werkboer, van de duimen achter z'n vestje tot de poetslappen uit z'n werkkleding, van een grote mate van vrijheid tot een vrij sterke gebondenheid.'³⁰⁵

Pakte de mechanisatie in maatschappelijk opzicht ongunstig uit voor de herenboer, dit lag anders bij de kleinere bedrijven op de zandgronden en in de weidestrecken, veelal gezinsbedrijven. Het gebruik van onder andere trekkers en melkmachines verminderde de gebondenheid van de boer aan zijn bedrijf, waardoor hij de beschikking kreeg over meer vrije tijd en doorgaans een grotere voldoening had in het boer-zijn als zodanig.³⁰⁶ Het maatschappelijk onderscheid tussen herenboeren en andere boeren vervaagde langzaam maar zeker.

5.15 NADEREND AFSCHEID HERMAN DERK

AFSCHEID VAN DE BOERDERIJ

Herman Derk combineerde geruime tijd zijn talrijke activiteiten in het kader van het landbouwwezen met zijn werkzaamheden als boer. In een interview in mei 1954 gaf hij aan dat hijzelf nog ieder jaar het bouwplan maakte, hoewel vanaf de jaren dertig het bedrijf in hoofdzaak werd geleid door bedrijfsleiders. Hij tilde zwaarder aan het eigen bedrijf dan aan zijn andere werkzaamheden. Hij vond het 'waardevol dat je op dat bedrijf kunt blijven steunen. Het geeft je een gevoel van onafhankelijkheid. Je weet dan beter dat je niet aan die taken op organisatiegebied getrouwd bent.'³⁰⁷ In het betreffende interview repte Herman Derk er met geen woord over dat de fysieke belasting tengevolge van de gecombineerde verantwoordelijkheid voor hem te zwaar werd. Naar alle waarschijnlijkheid had ook het overlijden van zijn broer S.L. Louwes in 1953 invloed op zijn gezondheid. Hij was zeer aan hem gehecht; het verwijt dat S.L. Louwes in de Tweede Wereldoorlog te lang was aangebleven had hem zeer beroerd. Oud-medewerker H.Th.M. Grevers verklaarde dat Herman Derk met name geraakt was door het verwijt uit sommige kringen in de agrarische sector, dat S.L. Louwes tijdens de oorlog op zijn post was gebleven. Herman Derk had tegenover Grevers verklaard dat zijn broer destijds 'in een onmogelijke positie verkeerde. Als hij niet op landbouw had gezeten was er een NSB-er of een Duitse zaakwaarnemer neergezet, met alle gevolgen vandien.' Herman Derk was de mening toegedaan dat zijn broer in ieder geval had getracht de opgelegde vorderingen zoveel mogelijk te beperken.³⁰⁸ Trienekens constateert in zijn onderzoek dat S.L. Louwes 'op grote schaal steun [verleende] aan de illegaliteit.'³⁰⁹ Dit werd bevestigd door G.J. Iemhoff, tijdens de oorlog actief in het ondergrondse verzet. Iemhoff verklaarde dat er vanuit het verzet,

gebaseerd op ervaringen met de voedseldistributie, steeds tegen S.L. Louwes was gezegd: 'Blijf zo lang mogelijk zitten.'³¹⁰ Herman Derk had, volgens informanten, zwaar geleden onder diens overlijden.³¹¹

Hoewel Herman Derk in mei 1954 in het boven aangehaalde interview niet sprak over zijn voornemen de boerderij over te dragen aan zijn oudste zoon, moet worden aangenomen dat zijn plannen dienaangaande in een vergevorderd stadium verkeerden. Naar alle waarschijnlijkheid zag hij dit als een privézaak waarover hij geen publieke verantwoording hoefde af te leggen. Dit, gevoegd bij zijn grote terughoudendheid in het zich publiekelijk uiten van zaken die zijn persoonlijk leven raakten, kan verklaren waarom hij zweeg over zijn aanstaande vertrek van de boerderij.

Nog in hetzelfde jaar gaf Herman Derk aan zijn drie zonen te kennen dat hij en zijn vrouw de tijd gekomen achtten 'om onze boerderij te verlaten en plaats te maken voor onze opvolgers. Dit valt ons zwaar, want beiden zijn wij aan de woonplaats en het bedrijf zeer gehecht, aan woning en inrichting. Wij moeten echter met dankbaarheid terugzien op de straks 35 jaar, dat wij daar gewoond hebben en een veelszins gelukkig en gezegend leven hebben geleid en dit voorrecht niet laten versomberen door weemoed over wat nog zou kunnen volgen.'³¹² Per 1 maart 1955 droeg hij de boerderij Nieuw Midhuizen over aan zijn oudste zoon, ir. H.J. Louwes.³¹³ Samen met zijn echtgenote nam Herman Derk zijn intrek in een door hem gekocht 'herenhuis met erf en open grond' te Zuidhorn.³¹⁴

Ondanks zijn minder goede gezondheid zette Herman Derk zijn werkzaamheden in het landbouworganisatiewezen onverkort voort. Dit valt onder meer af te leiden uit door hem gehouden spreekbeurten en inleidingen. Zowel naar inhoud als naar frequentie bleven die tot en met 1959 onveranderd in vergelijking met de periode vóór het overlijden van zijn broer. Hetzelfde geldt voor zijn presentie bij vergaderingen; deze bleef hoog.³¹⁵

AFSCHEID VAN HET LANDBOUWSCHAP

Herman Derk besloot in 1959, hoogstwaarschijnlijk mede onder invloed van zijn gezondheid, zich per 1 mei 1960 niet meer herkiesbaar te stellen als voorzitter van het LBS. Hij was inmiddels zesenzestig jaar. In verband met zijn voorgenomen afscheid kan zijn openingstoespraak voor een buitengewone vergadering van het LBS op 24 juni 1959 min of meer gezien worden als zijn testament.

Kenmerkend was zijn terugblik op het verleden en het daarin plaatsen van de positie van de landbouw in 1959. 'Een mensenleven is maar kort, maar toch heb ik in de ongeveer vijftig jaar dat ik zeer intensief met het boerenleven in aanraking ben gekomen, een groot gedeelte daarvan zelf boer ben geweest en er nu nog zeer dicht bij sta, reeds zeer veel veranderingen van klimaat over het boerenleven zich zien voltrekken. In de jaren dertig zette de

overheid haar beleid van onthouding opzij en behoedde de landbouw via haar crisisbeleid voor verdrinking. Voor het eerst werd het landarbeidersloon in het beleid betrokken. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zou zonder de gehele voorgeschiedenis van landbouwonderwijs, voorlichting, organisatie en actief prijsbeleid...onze landbouw bij lange na niet het voedsel hebben kunnen produceren wat hij nu wel kon en deed en waardoor slechts duizenden en niet tienduizenden of honderdduizenden de hongerdood zijn gestorven...Na de tweede wereldoorlog heeft onze landbouwbevolking krachtadig medegewerkt aan het herstel van het beroofde vaderland. Dit was de tijd van de prijsbeheersing...Aan de ene kant werd gevraagd dat onze landbouwbevolking ter wille van de wederopbouw met veel lagere prijzen genoegen zou nemen dan op de wereldmarkt golden en aan de andere kant werd hij ten sterkste aangespoord zoveel mogelijk produkten per ha te produceren. Na een achttal jaren ongeveer werd deze periode weer afgelost door een andere, onze huidige; de wereldmarkt was weer ruim voorzien van agrarische produkten, landbouwbeleid was niet meer voornamelijk prijsbeheersing en stimulering van de productie, maar er moesten weer prijzen gesteund worden en er kwam moeite met de afzet van onze produkten. Wij willen zeker niet zeggen, dat de regering zich de afgelegde beloften uit de jaren na de tweede wereldoorlog, uit de tijd van de prijsbeheersing niet meer herinnerde, maar mensen zijn maar mensen, ook regeringen en regeerders, en het is veel gemakkelijker een bevredigend landbouwbeleid te voeren en doorgevoerd te krijgen in tijden van schaarste dan in tijden van overvloed.' Hij was van mening dat de 'huidige gedachte...van zo groot mogelijke produktie, ook in de landbouw, per arbeidskracht...in het licht van eigen levenservaring... maar tijdelijk zijn en spoedig weer door andere zullen worden afgelost. Waar het landbouwbedrijf uit de aard der zaak sterk statische elementen in zich bergt alsook gebondenheid aan grond, klimaat en eeuwenoude ervaring, daar is het zaak voor ons om nuchter te blijven en in het zich telkens aandoende nieuwe, het wispelturige mode-achtige, en het solide blijvende goed te onderscheiden. Ik zeg dit met des te meer nadruk, omdat te midden van al die geleerdheid, scherpzinnigheid en soms wijsheid waarbij raden en deskundigen zich buigen over onze landbouwpolitiek, enkele elementen naar mijn mening toch over het hoofd worden gezien, en dat is in de eerste plaats het ontstellend perspectief van de voeding van onze wereldbevolking in verband met oversnelle toename...Ik bedoel hier dus mede, dat de vanzelfsprekende tijd van overvloed van landbouwprodukten in deze wereld wel eens zeer snel voorbij kan zijn en de wereld als geheel en ook ons volk geconfronteerd wordt met een wereldvoedseltekort. Naast het feit dat de toenemende landbouwproduktie van de wereld amper de bevolkingstoename kan bijhouden, moeten wij goed aandacht besteden aan twee omstandigheden: de eerste is, dat de voeding van honderden miljoenen mensen op deze wereld op een zo ellendig peil staat, niet alleen naar hoeveelheid, maar ook naar

kwaliteit, dat een veel sterkere toename van de landbouwproductie dan van de bevolking het wereldvoedselprobleem nog lang niet zal oplossen. Het tweede feit is dat deze honderden miljoenen, wij zullen welhaast kunnen spreken van de miljarden, zich hun ellende steeds meer bewust worden en dat hun onwil groeit die ellende nog langer gelaten te aanvaarden.

Uit deze impasse kan ik geen uitweg zien en ik weet niet of er menselijke wijsheid is, die het wel kan; nu kunnen wij wel, ook als Nederlands volk, de ogen ervoor sluiten en er maar op vertrouwen dat de Voorzienigheid wel een uitweg zal vinden, maar dan blijven wij toch beneden onze menselijke verantwoordelijkheid.' Met betrekking tot 'de wordende E.E.G.-landbouwpolitiek' merkte Herman Derk op 'dat wij als vanzelfsprekend schijnen aan te nemen, dat onze industriële ontwikkeling geen felle tegenslag kan treffen noch onze export niet in staat zal blijven om de nodige deviezen te verschaffen om de grote voedselimporten te betalen....Als ik tenslotte nog een conclusie uit dit betoog mag trekken, een conclusie, die feitelijk ook een conclusie is van een stuk levenservaring, dan zal het deze zijn: geef onze agrarische bevolking de mogelijkheden om zinvol te werken en zij zullen het doen ook!'³¹⁶

ZIEKTE EN OVERLIJDEN HERMAN DERK

Voor Herman Derk zou de vergadering van het HB van het LBS op 13 april 1960 zijn laatste vergadering zijn als voorzitter. Inmiddels was zijn gezondheid, volgens zijn naaste familieleden, vanaf begin 1960 verslechterd tengevolge van een zeer snel voortschrijdende aderverkalking.³¹⁷ Had hij in maart nog deelgenomen aan de reguliere besprekingen, in april was zijn toestand dermate achteruitgegaan dat hij hiertoe niet meer in staat was. Volgens de notulen van het HB van het LBS op 13 april zag het er naar uit dat hij geruime tijd rust moest nemen. In verband daarmee kon het voorgenomen afscheid van het LBS niet doorgaan.³¹⁸ Zijn ziekte verergerde dermate dat hij in de loop van het jaar in het ziekenhuis moest worden opgenomen, waarna hij terugkeerde naar zijn woning te Zuidhorn. Daar overleed hij op 8 oktober 1960 op zevenenzestigjarige leeftijd.

5.16 TOT BESLUIT

Herman Derks belangrijkste wapenfeit was de totstandkoming van de Stichting voor de Landbouw in 1945. Zonder zijn langetermijnvisie, zijn vermogen om tegenstrijdige opvattingen te verbinden ten behoeve van het hogere belang van samenwerking, zijn doortastendheid en volharding was de Stichting voor de Landbouw - en haar opvolger het Landbouwschap - naar alle waarschijnlijkheid niet totstandgekomen. Een aantal factoren is daarbij van groot belang geweest. Allereerst was hij de enige bestuurder van de drie centrale landbouworganisaties die had deelgenomen aan het ondergrondse

overleg tijdens de oorlog. Daar werd de basis gelegd voor structurele samenwerking tussen boeren- en landarbeidersorganisaties in één orgaan na de oorlog. Een tweede factor was de continuïteit in zijn functioneren. Terwijl de CBTB en de KNBTB na de bevrijding interne problemen kenden die zich onder meer uitten in voorzitterswisselingen, nam Herman Derk het voorzitterschap van het KNLC meteen na de bevrijding weer op zich. Als derde element geldt dat hij tijdens het ondergrondse overleg het vertrouwen had gewonnen van de landarbeidersbonden. Hoewel deze bonden onderling sterk uiteenlopende uitgangspunten kenden, waren zij alledrie erg gebrand op structurele samenwerking met de boeren. Gezien hun zwakke economische en maatschappelijke positie mochten de bonden echter niet in staat worden geacht deze samenwerking daadwerkelijk te realiseren.

Door de samenwerking van de agrarische sector in de Stichting voor de Landbouw behield de landbouw de maatschappelijke erkenning die hij tijdens de Tweede Wereldoorlog had verkregen als leverancier van belangrijke voedingsmiddelen. Herman Derk slaagde er in de organisaties op één lijn te krijgen. Hiermee kwam een einde aan het voordien gescheiden en dus zwakke optreden van de landbouworganisaties. De door Herman Derk zo vurig gewenste erkenning van de landbouw kreeg concreet gestalte in het maandelijks overleg met de minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening vanaf de dag van de informele oprichting van de Stichting voor de Landbouw.

De Stichting voor de Landbouw was niet het samenwerkingsverband dat Herman Derk zich had voorgesteld. Zijn ideaal van één boerenorganisatie, ongeacht politieke of religieuze overtuiging, vond geen gehoor bij de andere organisaties. Hetzelfde geldt voor zijn opvatting dat de georganiseerde boeren en landarbeiders het recht zouden moeten krijgen, hun stem uit te brengen bij de keuze van bestuursleden van de Stichting voor de Landbouw. Teneinde een gezamenlijk optreden te bereiken in de Stichting had hij concessies gedaan, die ook in zijn eigen kring omstreden waren. Dit typeert zijn realiteitsbesef: het vasthouden aan eigen principes, hoezeer ook overtuigd van de juistheid ervan, sluit compromissen en daarmee samenwerking uit. Opmerkelijk was zijn inzet voor de samenwerking tussen boeren en landarbeiders. Deze was in landbouwkringen, maar ook daarbuiten, bepaald geen vanzelfsprekendheid. Als Groninger herenboer was Herman Derk opgegroeid in de standenmaatschappij, gekenmerkt door een scherp onderscheid tussen herenboeren en landarbeiders. Zijn niet aflatende inspanningen voor een gelijkwaardige plaats van de landarbeidersbonden in de Stichting voor de Landbouw en het Landbouwschap moet in hoofdzaak verklaard worden uit zijn mens- en maatschappijopvatting. Daarin had ieder mens recht op een menswaardig bestaan en dan ging het niet aan, de landarbeider af te schepen met een loon waarvan hij amper kon rondkomen. Daarnaast speelden naar alle waarschijnlijkheid ook strategische argumenten

een rol. De georganiseerde landbouw kon zich immers sterker manifesteren mét dan zonder de landarbeidersbonden.

In de periode van 1945 tot 1960 moest Herman Derk diverse teleurstellingen incasseren. Voorbeelden hiervan zijn het niet doorgaan van het boerenpensioen, de geleidelijke ontfutseling van taken aan de Stichting voor de Landbouw door de landbouworganisaties, en zijn min of meer gedwongen vertrek als voorzitter van het KNLC. Hij liet zich hierdoor echter niet ontmoedigen. Met onverdroten ijver voerde hij de taken uit die hij voor zichzelf zag weggelegd ten behoeve van een betere maatschappelijke en politieke positie van de landbouw en van het platteland.

Herman Derk volgde als bestuurder zijn eigen weg die hem een groot gezag en veel invloed opleverde. Zijn richtsnoer: 'Neem de ander op zijn best', stelde hem in staat het vertrouwen te winnen van zowel de protestants-christelijke, de katholieke als de sociaal-democratische organisaties. Herman Derk had geen vijanden maar ook weinig vrienden. Hij was een eenzame figuur aangezien hij voor zijn integrale langetermijnvisie over de plaats van de agrarische bevolking in de samenleving - het kan deze pas goed gaan als het de gehele samenleving goed gaat - bij zijn medebestuurders weinig of geen gehoor vond. Zo riepen zijn opvattingen over de bedrijfsgemeenschap van boeren en landarbeiders verzet op bij zijn eigen KNLC. Zijn religieuze vrijzinnig-protestantse overtuiging botste met die van de orthodox-protestantse CBTB-ers. Voor zijn diepgewortelde democratische instelling, met het daaruit voortvloeiende dragen en afleggen van verantwoordelijkheid, vond hij geen weerklank bij de KNBTB-bestuurders. Zijn eenzame positie bleef niet beperkt tot het landbouworganisatiewezen. C.G.A. Mertens, die niet alleen in de Stichting voor de Landbouw en het Landbouwschap samenwerkte met Herman Derk maar in de jaren vijftig tegelijk met hem lid was van de Eerste Kamer, herkende deze veronderstelde eenzaamheid van Herman Derk. Desgevraagd gaf hij als zijn mening dat deze hier echter niet onder had geleden, want 'hij was ook iemand die altijd met zijn eigen gedachten bezig was. Hij was niet spontaan, hij kon niet uitgelaten of wat ook zijn. Hij was altijd serieus, altijd denkend, filosoferend en met zijn eigen gedachten bezig. Hij zag ook soms niets. Als hij een gesprek voorbereidde in de Eerste Kamer, dan liep hij de gang door en zag niemand die hem tegenkwam.'³¹⁹

De werkwijze van Herman Derk kan worden gekenschetst als overtuigen waar mogelijk, compromissen sluiten indien nodig, eigen standpunt opgeven als dit noodzakelijk bleek. In zijn veelvuldig gehouden redevoeringen en toespraken zijn telkens terugkerende kernbegrippen: samenwerking, verdraagzaamheid, verantwoordelijkheid en plichtsbesef. Zijn drijfveer was de gelijkberechtiging van de landbouw met de overige bedrijfssectoren. Daarop was zijn inzet gericht in de vele functies die hij in en buiten het

landbouworganisatie waren vervulde. In zijn visie viel het landbouwbelang samen met het algemeen belang. Als democraat maakte hij de landbouwbelangen ondergeschikt aan het algemeen belang, concreet aan het overheidsbeleid. Dat is misschien wel de belangrijkste reden voor zowel zijn succes als voor zijn falen.

H.D. Louwes (zonder datum). Ir. A.J. Louwes Lelystad